

ATATÜRK

(82. YIL)

Pertek'ten Iğın'a bakıyor, ve...

(1937)

(1982)

TÜRKİYE'NİN
SANAYİLEŞMESİNİN
TARİHÇESİ 1930 – 1965

ATATÜRK, 17 Kasım 1937 günü Pertek'te, Ilgın yönünde bakarken:

“HEDEF VE VİZYON”

“ŞEKER FABRİKALARININ SAYISI YİRMİYE ÇIKMAZ VE ŞEKERİ EKMEK KADAR KOLAY ALINIR HALE GETİRMEZSEK, GÜRBÜZ ÇOCUKLARA HASRET KALACAĞIZ”

O tarihte Türkiye’de dört şeker fabrikası var. Kişibaşına tüketim yılda beş kilodan az. Kırsal alanda şekerin yüzünü gören yok. Örneğin Pertek'te. Atatürk şekerin önemini biliyor. Şeker tarım açısından önemli. Organize tarım teknolojisini başlatan bir ürün pancar. Gıda maddesi olarak önemli. Sanayi ürünü olarak önemli. **ATATÜRK Pertek'te bir hedef koyuyor: 16 yeni şeker fabrikası.** 17 Eylül 1938 günü Dolmabahçe’de onayladığı 4 Senelik 3 Numaralı Kalkınma Planı’nda dört yılda dört yeni şeker fabrikası öngörülmüş. İki Doğu illerinde kurulacak. Şeker fabrikası sayısı dört yılda ikiye katlanacak.

Araya olaylar giriyor: 10 Kasım 1938 – Yeni bir Dönem – İkinci Dünya Savaşı – Savaş Sonrası Bocalama Dönemi ve Türkiye 1950 yılına hala dört şeker fabrikası ile giriyor. 1951 yılında bir “Şeker Masterplan”ı yapılıyor: 11 Şeker Fabrikası kurulacak. On bir fabrikadan birincinin temeli 1952 yılında atılıyor: Özel Sektör, Adapazarı. Masterplan’da öngörülen son dört fabrika ise devlet tarafından kurulup Erzincan-Erzurum-Elazığ ve Malatya’da üretime geçiyor: 30 Eylül, 1 ve 2 Ekim 1956 günleri. **Üç günde dört yeni şeker fabrikası açılıyor.**

Nedense “10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950” döneminde, bir ara 214 ton altın stoku dahi var iken, tek bir şeker fabrikası kurulamıyor. 18 Eylül 1948 günü şekere yapılan zammı açıklayan başbakan fabrika kurmak işinin öyle kolay bir şey olmadığını belirtiyor. Oysa 7 ton altın ile bir fabrika kurulabiliyor.

Atatürk Pertek'te bir vizyon belirliyor, hedef koyuyor: “Şekeri ekmek kadar kolay alınır hale getirin”. 1937 yılında bir kilo ekmek 10, şeker ise 30 kuruş.

1 kg şeker = 3 kg ekmek.

ATATÜRK, “Bire bir olsun” diyor.

1942 yılında şeker bir ara 500 kuruşa çıkıyor.

1 kg şeker = 20 kg ekmek

1948 yılında üretim-tüketim dengesini sağlamak amacı ile şekere % 60 zam yapılıyor ki, vatandaş daha az şeker yesin ve 60 bin ton şeker açığı kapansın. Ekmek 29 kuruş iken, şeker 160 kuruş oluyor.

1 kg şeker = 5.5 kg ekmek

ATATÜRK’ün koyduğu hedeften çok uzak!

1965 yılında Türkiye 600 bin ton/yıl üretim kapasitesine ulaşıyor (24 kg/kişi) ve şeker ihraç edilen bir ürün haline geliyor. 1965 yılında ekmek 109 şeker 275 kuruş.

1 kg şeker = 2.5 kg ekmek

ATATÜRK’ün Pertek'te koyduğu yeni

16 fabrika hedefine DP’nin kurduğu yeni 13 fabrika ile çok yaklaşmış.

TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞMESİNDE ÖNEMLİ BİR ALTSEKTÖR: ŞEKER

Alpullu, 20 Aralık 1930 – ATATÜRK:

“Memleketin her müsait muntkasında şeker fabrikalarının çoğalması ve bu suretle memleketin şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz arasında tanınmalıdır.”

Fabrika Yeri	Temel Atma	Kapasite Ton/Gün	İktidar Partisi	Süre	Üretime Başlama	İktidar Partisi
ALPULLU	22.12.1925	500	CHP	11 AY	26.11.1926	CHP
UŞAK	06.12.1926	500	CHP	12 AY	10.12.1926	CHP
ESKİŞEHİR	01.02.1933	1500	CHP	10 AY	20.10.1933	CHP
TURHAL	07.10.1933	1000	CHP	11 AY	26.09.1934	CHP

Pertek, 17 Kasım 1937 – ATATÜRK:

“Şeker fabrikalarının sayısı yirmiye çıkmaz ve şekeri ekmek kadar kolay alınır hale getirmezsek, gürbüz çocuklara hasret kalacağız.”

Fabrika Yeri	Temel Atma	Kapasite Ton/Gün	İktidar Partisi	Süre	Üretime Başlama	İktidar Partisi
ADAPAZARI	12.09.1952	2700	DP	13 AY	24.09.1953	DP
KONYA	13.09.1953	1800	DP	12 AY	06.09.1954	DP
AMASYA	13.09.1953	1800	DP	12 AY	21.09.1954	DP
KÜTAHYA	14.09.1953	1800	DP	14 AY	08.09.1954	DP
BURDUR	26.04.1954	1800	DP	17 AY	07.09.1955	DP
KAYSERİ	07.04.1954	1800	DP	17 AY	02.10.1955	DP
SUSURLUK	19.04.1954	1800	DP	17 AY	07.09.1955	DP
ERZURUM	22.09.1954	1800	DP	24 AY	30.09.1956	DP
ERZİNCAN	11.09.1954	1200	DP	22 AY	30.09.1956	DP
ELAZIĞ	19.01.1955	1200	DP	20 AY	01.10.1956	DP
MALATYA	01.12.1954	1200	DP	23 AY	02.10.1956	DP

Türkiye, 4 yılda 11 şeker fabrikası kuruyor. Ortalama süre 15 ay.

Son dört fabrika doğu illerinde ve iki gün içinde hizmete açılıyor.

Fabrika Yeri	Temel Atma	Kapasite Ton/Gün	İktidar Partisi	Süre	Üretime Başlama	İktidar Partisi
ANKARA	22.05.1958	1200	DP	53 AY	19.10.1962	CHP+
KASTAMONU	08.08.1957	1200	DP	74 AY	14.10.1963	CHP+

Araya bir olay (27 Mayıs) giriyor ve süre ortalama 60 aya çıkıyor !

Fabrika Yeri	Temel Atma	Kapasite Ton/Gün	İktidar Partisi	Süre	Üretime Başlama	İktidar Partisi
AFYON	15.09.1974	7000	CHP+	37 AY	28.10.1977	AP+
MUŞ	27.08.1976	3400	AP+	76 AY	21.12.1982	12.Eyl
ILGIN	10.10.1977	7200	AP+	62 AY	28.12.1982	12.Eyl

Araya benzer bir olay (12 Eylül) girince 37 aya düşen süre ortalama 69 aya çıkıyor. Yirminci fabrika Pertek'ten tam 45 yıl sonra gerçekleşebilmiştir.

Demokrat Parti iktidarı, ATATÜRK'ün Pertek'te koyduğu "16 yeni şeker fabrikası" hedefinin on üçünün (% 81) temelini atmış, on birini (%69) tamamlayarak üretime geçirmiştir.

Demokrat Parti iktidarının kurduğu **on üç şeker fabrikası** ile Türk milletinin şeker ihtiyacı 27 Mayıs'tan (1960) sonra **on yedi yıl boyunca** karşılanmıştır.

YORUM:

Bu muhteşem tabloyu üç yıldır (2003 – 2005) çok değişik siyasi görüşe sahip arkadaşlarıma gösterdim. Çoğu *önemsemedi*. Bunun üzerine aynı kişilere 18 Eylül 1948 günü Başbakan Hasan Saka'nın Anadolu Ajansı aracılığı ile yaptığı açıklamayı gösterdim:

1939 – 1942 arasında 4 şeker fabrikası kurulması öngörülmüş iken 1939 – 1948 arasında tek bir şeker fabrikası kuramamış bir iktidarın başbakanı, tek bir şeker fabrikası kuramadığı için vatandaşın 160 bin ton talebini 100 bin ton üretim ile karşılayamadığı için fiyatlara % 60 zam yaptığını açıklıyor.

Bu tabloyu o açıklama ve % 60 oranındaki zam ile birlikte değerlendirdiğimiz takdirde önemi ve boyutu daha iyi anlaşılmaktadır. Demokrat Parti iktidarı ATATÜRK'ün şekerlere verdiği önemi *doğru* algılamış ve gereğini yapmıştır.

Mehmet Arif Demirel

30 Ağustos 2005

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZLER – ATATÜRK VE SANAYİ	
SONSÖZLER – ATATÜRK VE SANAYİ	
ÖZEL EK: 9. CUMHURBAŞKANI SÜLEYMAN DEMİREL’İN ÖNSÖZÜ.....	
BİRİNCİ BEŞ YILLIK PLANDA KAZANDIKLARIMIZ	
4 SENELİK 3 NUMARALI PLAN	
GİRİŞ	
BİRİNCİ BÖLÜM – SANAYİLEŞMEYE GEÇİŞ DÖNEMİ: 1930 – 1935	
İKİNCİ BÖLÜM – BEŞ YILLIK PLANI UYGULAMA DÖNEMİ: 1935 - 1939	
ÜÇÜNCÜ DÖNEM – ATATÜRK SONRASI DÖNEMİ:	
1940 – 1945 + 1946 – 1950	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM – DEMOKRAT PARTİ YILLARI: 1950 – 1960	
18 EYLÜL 1948 – ŞEKER FİYATLARINA ZAM HAKKINDA ANADOLU	
AJANSI HABERİ ...	
1950 – 1960 DÖNEMİNDE ÖZEL SEKTÖR YATIRIMLARI	
VEHBİ KOÇ’ TAN ALINTILAR	
1950 – 1960 DÖNEMİNDE KAMU YATIRIMLARI	
14 MAYIS – 27 MAYIS DÖNEMİNDE EKONOMİNİN ÖYKÜSÜ	
SONUÇ	
MİLLİ BİRLİK KOMİTESİNİN (1) NOLU BROŞÜRÜNDE YATIRIMLAR	
KAYNAKÇA	
ELEŞTİRİ YAZISI (İSMET SOLAK) VE ELEŞTİRİYE CEVAP.....	
EKLER – 50 EK ARTI SON “EK”	

CEVAPSIZ KALAN MEKTUPLAR

TABLolar .....

TABLO – 1 SANAYİ SAYIMI SONUÇLARI – 1927	
TABLO – 2 1930 YILINDA SANAYİ KURULUŞLARI	
TABLO – 3 1930 – 1939 YENİ SANAYİ KURULUŞLARI	
TABLO – 4 1950 – 1960 YENİ SANAYİ KURULUŞLARI	
TABLO – 5 BARAJLAR VE ENERJİ YATIRIMLARI	
TABLO – 6 1950 – 1960 ENERJİ NAKİL HATLARI	
TABLO – 7 1950 – 1960 ÖZEL SEKTÖR SANAYİ KURULUŞLARI	
TABLO – 7i 1950 – 1960 İLAÇ SEKTÖRÜ	
TABLO – 8 27 MAYIS’ TA DEVAM EDEN YATIRIMLAR	
TABLO – 9 ENFLASYON	
TABLO – 10 1950 – 1960 YATIRIMLAR – ALTIN EŞDEĞERİ	
TABLO – 11 DIE – DPT GÖSTERGELERİNDE ÇELİŞKİLER	

ÖZEL EK

3 Eylül 2003 günü “Türkiye’nin Sanayileşmesinin Tarihçesi 1930 – 1965” başlıklı çalışmanın son taslağını 9. Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel’e takdim ettim.

Kendisinden daha önce istirham ettiğim önsöz olarak üç veciz cümlesini lütfetti:

- *Kalkınma; gayret isteyen, gönül isteyen, şevk isteyen, inanç isteyen bir iştir.*
- *Kişinin yaratma gücü ve teşebbüs kabiliyeti kalkınmanın en önemli unsurlarındadır.*
- *Sanayileşmeye devam, dünyayla kucaklaşarak devam ve dünya şartlarında, dünya standartlarında devam; işte refaha giden yol budur.*

Ardından yeni yayımladığı “Demokrasi ve Kalkınma” başlıklı kitabını imzaladı:

ÖNSÖZLER

1 – ATATÜRK VE SANAYİ

1 Kasım 1926 – TBMM Açış Nutku

Demir sanayii tesis ve demir madenleri işletilmesi için mütehassısların muhtelif sahalarda tetkikatı müspet neticeler vermiştir. Ereğli kömür havzası şarkında matlup evsafı haiz yeniden zengin kömür tabakatı zâhire çıkarılmıştır.

Kömür istihsalâtı, bu sene şimdiye kadar istihsal olunan neticelerin fevkine çıktı. Maahaza, bu netice, bizim istihdaf ettiklerimizden ve membalarımızın servet ve kudretlerinin temin edebileceğinden henüz çok uzaktır. İstihsalâtı artırmak için mütemadiyen yeni tedbirler alınmaktadır.

Bu maksatla, yeni Maadin Kanunu lâyihası Meclisi âliye takdim olunmak üzere ihzar olunmuştur.

Vatanda büyük fabrikalar vücuda getirmek için umumi ve meşkûr gayret görülmektedir. Bu devre-i içtimaiyede yeni Teşviki Sanayi Kanunu yeni Mesai Kanunu Meclisi âliye takdim olunacaktır.

1 Kasım 1928 – TBMM Açış Nutku

Memlekette sanayie rağbet ve temayül artmaktadır. Sanayi ve Maadin Bankasının kudretini arttırdığınız halde sanayi erbabı daha ziyade himaye görecektir. Bu meselenin ehemmiyetle mütalaa olacağına şüphe yoktur.

1 Kasım 1933 – TBMM Açış Nutku

Sanayideki teşebbüsler dahi, teşvik edecek ve cesaret verecek mahiyettedir. Fakat memleketin mübrem sanayiinin kurulması bitmedikçe, her nokta-i nazardan yürek istirahati duymamıza imkan yoktur. Bu sebeple, memleketin sınai teşhizatını tamamlamak için, bütün gayret ve dikkatinizi celbetmeyi yerinde buluyorum.

1 Kasım 1934 – TBMM Açış Nutku

Ülkenin ekonomik kurumunu belirterek genişletmek, en önde tuttuğumuz işlerdendir. Onun için, sanayi programımızı, durmadan yürütmekteyiz.

Tasarlanan fabrikalardan çoğunun temelleri atılmıştır; hepsinin kurulup işletilmesi için, fence, maliyece gerekenler de bulunmuştur.

Ülkenin, en belli eksikliğini giderecek olan bu fabrikaları, çok geçmeden, kurup işletmek, hükümetin en önde göreceği işlerden olacaktır.

1 Kasım 1935 – TBMM Açış Nutku

*Endüstri programımız, normal gidişindedir. Bununla beraber yurdun endüstrileşmesine daha çok hız verilmesi ve **yakın bir çağda yeni bir ikinci programa başlanması lüzumuna dikkatinizi uyandırmak isterim.***

Maden işleri yeni bir açılma devresindedir. Maden mühendislerimizi, ihtiyaca yeter sayı ve değerde yetiştirmeye önem görmek gerektir.

Kömür havzasının rasyonel işleme için tedbirler aramak da lazımdır.

1 Kasım 1936 – TBMM Açış Nutku

*Endüstri programının tatbiki, ciddi olarak devam ediyor. Her yeni endüstri eseri muhitine refah ve medeniyet, ve bütün memlekete haz ve kuvvet vermektedir. **İkinci programın hazırlıkları şevk ile ilerlemektedir.***

Maden işletilmesi inkişaf halindedir. Madenlerimiz bizim başlıca bir döviz kaynağımız olduğu için de, yüksek dikkatinizi celbe değerlidir.

Artvin civarında bakır madenlerinden birinin işlemeğe başlanmasından memnun olduk. Ergani bakır madeninin işlemeğe başlamasını, memleket için mühim bir fayda telâkki ediyoruz. Yine memleket için pek ehemmiyetli bulduğumuz diğer mesele, kömür havzasının rasyonel olarak işlemesidir. Üzerinde bulunduğumuz tedbirlerin süratle netice vermesini temenni ederim.

1 Kasım 1937 – TBMM Açış Nutku

*Ekonomik hayatımızı gözden geçireceğim. Derhal bildirmeliyim ki, ben ekonomik hayat denince; ziraat, ticaret, **sanayii** faaliyetlerini ve bütün nafia işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir kül sayarım. Bu vesile ile şunu da hatırlatmalıyım ki, bir millete müstakil hüviyet ve kıymet veren siyasi varlık makinasında, devlet, fikir ve ekonomi hayat mekanizmaları, birbirlerine bağlı ve birbirlerine tabidirler; o kadar ki, bu cihazlar birbirine uyarak aynı ahenkte çalıştırılmazsa, Hükümet makinasının motris kuvveti israf edilmiş olur, ondan beklenen tam verim elde edilemez. Onun içindir ki, bir milletin kültür seviyesi, üç sahada; devlet, fikir ve ekonomi sahalarındaki faaliyet ve başarıları neticelerinin hasılasile ölçülür.*

Endüstrileşmek, en büyük milli davalarımız arasında yer almaktadır.

Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan müdafaası olmak üzere, mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşabilmek için, bu bir zarurettir.

Bu kanaatle, beş yıllık sanayi planının geri kalan ve bütün hazırlıkları bitirilmiş olan birkaç fabrikasını da sür'atle başarmak ve yeni plan için hazırlanmak icab eder.

Endüstrileşme karar ve hareketimize mütenazır olarak bugünkü mevzuatımızda düşünülecek tadiller ve ilave edilecek bazı yeni hükümler vardır.

YORUM:

2 – ATATÜRK, BURSA’DA: FABRİKALAR = TÜRBELER VE “DOMUZ CİNSİ MERİNOS KOYUNLARI”

Dokuma fabrikasının temel atma töreninde – (1 Ekim 1925)
Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ekim 1925

Muhterem huzzar,

Bursa’da bir dokumacılık şirketi teşkil edildiğine memnuniyetle muttali olmuştum. Bugün bu şirkete ait fabrikanın vaz’ı esas merasiminde bulunmak fırsatını meserretle karşıladım.

Efendiler, Bursa başlı başına bir sanat memleketi olmağa pek kabiliyetlidir.

Anın için çok temenni ederim, Bursa’da her şeye ait fabrikalar çoğalsın, hiç olmazsa türbelerinin adedine yaklaşsın.

Malûmuâlileridir ki, münferit teşebbüslerin muvaffak olması müşkül şeraitin iktihamı meselesidir Büyük işler, mühim teşebbüslerimizin mesaisi ile kabili temindir Muhterem Bursalıların ufak büyük sermayeleri kül haline getirerek bu güzel memleketin füyuzatında az zamanda azami istifade edeceği hakkındaki kanaatim çok kuvvetlidir. İrâd olunan hitabede şahsıma ait mültefitane sözler vardır. Bunlara teşekkür ederken Hükümeti Cumhuriyenin bu gibi milli teşebbüsleri daima himaye edeceğini zikrederim. Bu tesiste pişva olan İş Bankası’na sureti mahsusada teşekkür ederim.

İpekiş şirketinin broşüründen:

Her şey o zaman daha farklıydı. Üretim teknolojisi, insan gücü ve kalifiye eleman sayısı. Elimizdeki en büyük güç, inancımız ve güvenimizdi. Atatürk; Türk insanına güvenmiş; büyük işler yapabileceğine inanmıştı. Bu inancını da 1925 yılında İpekiş’in temelini atarak gerçekleştirdi.

Atatürk, 10 Kasım’dan önce son Bursa ziyaretinde Merinos fabrikasını hizmete açarken fabrika şeref defterine 2 Şubat 1938 günü şunları yazmıştı:

Sümer Bank Merinos fabrikası çok kıymetli bir eser olarak milli sevinci artıracaktır Bu eser yurdun, hususile Bursa Bölgesi’nin endüstri inkişafına ve büyük milli ihtiyacın giderilmesine yardımcı olacaktır. Eserin başarılmasından Ekonomi Bakanlığını tebrik ederim. Sümer Bank direktörlüğüne teşekkür ve fabrikayı gördüğüm gibi yüksek bilgi, tam düzenli idarede direktörüne başarı temenni ederim.

‘Bursa Tic ve San Odası’nın Kuruluşu ve Gelişimi’ başlıklı kitaptan ¹ alıntı:

Merinos fabrikası ile beraber, bu fabrikaya yün temin edecek Merinos cinsi koyun yetiştirmek üzere Bandırma’da Merinos cinsi koyunlar çoğalması için köylere dağıtıldı. Nedendir bilinmez bazı cahil kişiler “Bu koyunlar domuz cinsindedir” haberini yaydılar. Aslı astarı olmayan bu kötü propaganda etkisini gösterdi ve köylüler ‘Merinos cinsi’ koyun yetiştirmekten vazgeçtiler. Bu da Avustralya’dan döviz ödeyerek Merinos yünü ithal etmemize neden oldu” Necati Akgün

ATATÜRK’ten sonra ortaya, koyunlara “domuz cinsi” diyenler bile çıkmıştı

---

¹

3 – ATATÜRK'ten SANAYİLEŞME HAKKINDA SONSÖZLER

17 Kasım 1937 – Pertek

Şeker fabrikalarının sayısı yirmiye çıkmaz ve şekeri ekmek kadar kolay alınır hale getirmezsek, gürbüz çocuklara hasret kalacağız.

17 Eylül 1938 – Dolmabahçe - 4 Senelik 3 Numaralı Plan'daki yatırımlar hk:

Yakında fırtına kopacak. ... memleketin bütün menabii kuvvesini seferber ederek bu işleri yapmak lazımdır. Ki, iktisaden kuvvetli olalım.

VASIYETİ: ATATÜRK'ün TBMM'ne sonsözlerinde 4 Senelik 3 Numaralı Plan vardı. Kamutay'ın plana sahip çıkılmasını istiyordu AATATÜRK.

Ne vardı bu planda? Öncelikle fabrikalar, büyük ölçekli enerji yatırımları, *Türkiye'de ilk kez enerji nakil hatları*, dört limanda önemli yatırımlar. İskenderun'da “Serbest Bölge”

“4 Senelik 3 Numaralı Plan” ya da “1938 Planı”nın ilham kaynağı ATATÜRK'ün 1 Kasım 1937 TBMM Açış Nutku idi. Hükümet ATATÜRK'ün 1 Kasım 1937 tarihli Nutku'ndaki “vaat ve direktifler”i doğrultusunda ATATÜRK'ün istediği “**yeni plan**”ı hazırlamış ve ATATÜRK'ün onayını alarak 18 Eylül 1938 günü ilan etmişti.

Falih Rıfki Atay'ın 2 Kasım 1938 tarihli ULUS Gazetesi başyazısında önemli tespitler vardır:

“Kamutayın beşinci devre dördüncü toplantı yılı, ATATÜRK'ün, sayın Başbakanımız tarafından okunan nutku ile açılmıştır. Büyük Reis, millet mümessillerine geçen seneki nutku ile esaslarını tesbit etmiş olduğu hükümet programının zengin ve müspet bilançosunu vermekte ve yeni faaliyet istikametlerini işaret etmektedir

“1 İkinciteşrin (1 Kasım 1937) nutkundaki vaat ve direktifler dahi, geçmişte olduğu gibi, süratle tahakkuk edecek,

“Kemalist Türkiye'nin her taraflı inkişafı, devam ve istikrar ile mesut eserlerini verecektir.”

Kemalizm'den kopuş sürecinin başlangıç noktası bu planın askıya alınmasıdır. Bu konu bu kitapta ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Ancak önce, Varlık Dergisi'nin Mayıs 1939 sayısında yayımlanan bir yazıyı ² alarak, birinci plan (1934–1938) ile gerçekleştirilen yatırımlarla Türkiye'nin 1939 yılında sanayileşme ulaştığı aşamayı *o tarihte nasıl değerlendirmişler*, göstermek istiyorum:

²

Sanayici Haydar Tolon Varlık 1939

BİRİNCİ BEŞ YILLIK PLÂNDA KAZANDIKLARIMIZ

Tatbikine 1934 mayısında başlanmış olan beş yıllık birinci sanayileşme plânının gözettiği devre bu ay içinde sona ermiştir. Memleketimizin iktisadi kalkınması bakımından büyük ehemmiyeti olan bu ilk tecrübeden alınan neticeleri kısaca gözden geçirmek faydalı olacağını sanıyoruz.

Sanayileşme hususunda Cumhuriyet Hükümetinin takip ettiği gaye, buhran yıllarının verdiği dersi nazarı itibare alarak, memlekette günden güne daha büyük miktarda istihsal edilen ham maddelere dahilde sürüm imkânını temin edecek fabrikaların kurulmasıydı. Bu sahada görülen ihtiyaç o kadar geniş ve anlayışlı bir tasarruf siyaseti sayesinde kısa zamanda on misline çıkan hususi sermayeler buna rağmen o kadar kifayetsizdi ki, hükümet, endüstrileşme yolunda, memleketin gerek iktisat, gerekse milli müdafaa bakımlarından acilen lüzumunu hissettiği bazı büyük sermayeli tesisleri vücade getirmek zaruretini hissetmekten geri kalmadı. Devlet sermayesiyle tahakkuku kararlaşan ilk beş senelik endüstrileşme plânı bunun neticesi oldu. Bu plân şu beş gruba inkısam ediyordu:

1) Mensucat sanayii 2) Sellüloz sanayii 3) Maden sanayii 4) Kimya sanayii 5) Seramik sanayii

Bu plânın tahakkuku vazifesini deruhte etmek üzere 1933 senesinde 20 milyon lira sermaye ile Sümer Bank kuruldu ve plân yolundaki çalışmalar ilerledikçe artan ihtiyaçlar nisbetinde tezyit edilen sermayesi 80,5 milyon liraya iblâğ edildi. Beş yıllık sanayi plânı mucibince Sümer Bank tarafından vücade getirilen tesisler şunlardır:

I. Birinci sanayileşme programı mucibince Sümerbank'a havale edilmiş işler:

- 1) Bakırköy Bez Fabrikası (işlemektedir)*
- 2) Malatya Bez ve İplik Fabrikası (son safhada, hali tesistedir).*
- 3) Kayseri Pamuklu Kombinasyonu (işlemektedir).*
- 4) Nazilli Basma Fabrikası (işlemektedir).*
- 5) Ereğli Bez Fabrikası (işlemektedir).*
- 6) Kendir Sanayi (tetkiktedir).*
- 7) Bursa Merinos Fabrikası (işlemektedir).*
- 8) Karabük Demir ve Çelik Fabrikası (tesistedir, son safhadadır).*
- 9) İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası (işlemektedir).*
- 10) Sellüloz Fabrikası (hali tesistedir, son safhadadır).*
- 11) Gemlik Sunğ İpek Fabrikası (işlemektedir).*

- 12) *Hamızıkibrit Fabrikası (hali tesistedir).*
- 13) *Süperfosfat Fabrikası (hali tesistedir).*
- 14) *Klor Fabrikası (hali tesistedir).*
- 15) *Porselen Fabrikası (kurulmasından sarfinazar edildiği İktisat Vekâletince bildirilmiştir. Yerine Şamot Fabrikası ikame olunmuştur).*
- 16) *Gülyağı Fabrikası (işlemektedir).*
- 17) *Kükürt Fabrikası (Keçiburlu, işlemektedir).*
- 18) *Süngerçilik Şirketi (işlemektedir).*

II. Birinci sanayi programına zamimeten Sümerbank'a tevdi edilen işler:

- 19) *Sivas Çimento Fabrikası (hali tesistedir).*
- 20) *İzmit İkinci Kâğıt Fabrikası (hali tesistedir).*
- 21) *Bakırköy Bez Fabrikası Tevsii (tetkik halindedir).*
- 22) *Kaolin Fabrikası (hali tesistedir).*
- 23) *Sapanca – İzmit su tesisatı (hali tesistedir).*

Beş yıllık programa dahil bulunup, İş Bankası tarafından kurulmuş olan fabrikalar, İstanbul Cam ve Şişe Fabrikası ile Zonguldak Sömikok fabrikasıdır. Keçiburlu Kükürt fabrikası, Etibank teşekkül ettikten sonra bu bankaya devredilmiştir.

Kurulan fabrikaların ayrı ayrı imalât vaziyetleri şöyledir:

I- Dokuma Fabrikası:

- 1) *Bakırköy Pamuklu Mensucat Fabrikası. Sümerbank'ın Sanayi ve Maadin Bankasından 3 bin iş ile devraldığı bu fabrika 6 bin 500 iş ilâvesile tevsii olunmuş ve yeni şekilde 1934 mayısında faaliyete geçmiştir. Fabrika senede bir milyon kilo pamuk kullanarak 5 milyon metre bez ve bir milyon kilo pamuk ipliği imal edecek kabiliyettedir. Pamuklu piyasasının son senelerde imtisas kabiliyetinin yükselmesi üzerine, fabrikanın, 18 bin iş ilâve etmek suretile tevsii takarrür etmiştir. Bu suretle Bakırköy fabrikası 27 496 işlik bir işletme haline gelecektir. Bu takdirde fabrikanın senelik pamuk sarfiyatı 2,7 milyon kilo, bez imalâtı 825 bin kilo, iplik imalâtı da, 1,4 milyon kiloya çıkacaktır.*
- 2) *Kayseri Bez Fabrikası. Program mucibince Bakırköy Bez fabrikasından sonra mayıs 1934'te temeli atılmış olan Kayseri Bez Fabrikası 1935 eylülünde işletmeye açılmıştır. 33 bin iş ile başlayan Kayseri fabrikasının senelik imal kabiliyeti 30 milyon metre yahut 5 milyon kilo pamuklu bezdir. Bu fabrika da Bakırköy*

fabrikası gibi kaput bezi, dimi gibi muhtelif kaba bezler üzerine çalışmaktadır.

- 3) *Ereğli Bez Fabrikası. Beş yıllık programın üçüncü pamuklu fabrikası olan ve 1934 ilkteşrininde temeli atılan Ereğli fabrikası, 1937 nisanında işletmeye açılmıştır. Fabrikanın senelik imalâtı 600 bin kilo iplik ve 600 bin kilogram pamuklu bezdir. Fabrika 15.200 iğle mücehhezdir. Yeni bir karara göre fabrika, 7 bin iğ ilâvesile tevsi olunacak ve piyasa ipliği imalâtını arttıracaktır. İmalât mermerşahi, salağpur, patiska, saten, poplin, piyasa için pamuk ipliği gibi maddelerdir.*
- 4) *Nazilli Basma Fabrikası. Temeli eylül 1935 tarihinde atılarak, teşrinievvel 1937'de işletmeye açılan bu fabrika 28 236 iğ ile mücehhezdir. Senelik imalâtı 1.800 ton basmadır. İmalâtı mütenevvi basmalardır.*
- 5) *Malatya Fabrikası. Temeli mayıs 1927'de atılan bu fabrikanın inşaatı ve makine montajı bitmiştir. Pek yakında işletmeye açılması beklenmektedir. Bu fabrika piyasa için hem iplik, hem de bez dokuyacak ve şark piyasalarının ihtiyacını karşılayacaktır.*
- 6) *Bursa Merinos Fabrikası. 1934 ikinci teşrininde temeli atılmış olan bu fabrika, 1938 ikinci teşrin tarihlerinde işletmeye açılmıştır. Memleket endüstrisinin yün ipliği ihtiyacını karşılayacak olan Merinos fabrikası, 16 340 adi iğ ve 8 790 çift büküm iğle mücehhezdir. Fabrikanın senelik ham madde istihlâki 3 milyon kilo yapağı, istihsalı de bir milyon kilo taranmış ipliktedir. Çalışan işçi miktarı 800'dür.*

II- Kâğıt, sellüloz ve sunğ ipek fabrikaları:

- 1) *İzmit Birinci Kâğıt ve Karton Fabrikası. Temeli ağustos 1934 tarihinde atılmış olan bu fabrika sonteşrin 1936'da işletmeye açılmıştır. En modern teknik vasıtalarla teçhiz edilmiş olan İzmit Kâğıt fabrikası, senede vasati olarak 10.500 ton kâğıt imal etmektedir. 550 amele çalıştırmakta ve senede 600 bin kilo sellüloz, 13 bin metre mikâbi odun istihlâk etmektedir. Piyasanın artan talebini karşılayamamak mevkiine düşen fabrikanın evvelce gözetilmiş olan imkân dairesinde genişletilmesi için munzam tesisat sipariş edilmiştir. Fabrika ilâve tesisat ile birlikte malât miktarını 12 bin tona çıkaracaktır. Ham madde olarak sellüloz, odun, kırpıntı kâğıt, kaolin, reçine, şap, uzvi ve toprak boyalar kullanan bu fabrikanın imal ettiği kâğıt çeşitleri şunlardır: Her türlü ambalaj kâğıtları (metre murabbana sıklığı 30 gramdan aşağı olanlar hariç. Bunları İkinci Kâğıt Fabrikası yapacaktır.) iyi ve adi cins*

yazı kâğıtları, iyi ve adi cins matbaa kâğıtları, sünger kâğıdı, adi ve iyi cins karton ve mukavvadır.

- 2) *İzmit İkinci Kâğıt Fabrikası.* Birinci Kâğıt ve Karton Fabrikasının açıldığı gün, İzmitte ikinci Kâğıt ve Karton Fabrikasının temeli atılmıştır. Aynı hacim ve kapasitede olan bu ikinci fabrika tamamlandıktan sonra kâğıt endüstrimizin imal kabiliyeti, 24 bin tonu bularak memleket ihtiyacını tamamen karşılayacaktır. Yeni fabrika faaliyete geçtikten sonra sigara kâğıdı da dahil olmak üzere her cins kâğıt ve kartonların memleket içinde yapılması temin edilmiş olacaktır.
- 3) *Sellüloz Fabrikası.* Kâğıt ve Karton sanayinin en mühim ve pahalı ham maddesi sellülozdur. Bu nokta göz önünde tutulduğu içindir ki, beş yıllık endüstri programına bir de Sellüloz fabrikasının inşası dahil edilmiş ve ikinci kâğıt ve karton fabrikasile birlikte bu fabrikanın da temeli İzmit'te atılmıştır. Bu fabrika senede 15 bin ton sülfite sellülozu, 3 bin ton saman sellülozu, 900 ton paçavra sellülozu imal edecektir.
- 4) *Gemlik sunğ ipek Fabrikası.* 28.XI.1935 tarihinde temeli atılarak işletmeye I.II.1938 tarihinde açılan bu fabrika, muhtelif cins ve numaralarda günde 1000 kilo sunğ ipek ipliği imal edecek ve memleketin bu sahadaki ihtiyacını tamamen karşılayacaktır. İstihlâk arttığı takdirde tesisatı tevsi olunacaktır.

III- Kimya endüstrisi:

- 1) *Klor ve Sudkostik Fabrikası.* Temeli temmuz 1938 tarihinde İzmit'te atılmış olan bu fabrika isminden anlaşılacağı gibi iki ayrı kimyevi madde istihsal edecektir. Bunların biri olan Sudkostik memleketimizde, ehemmiyetli bir mevkie sahip olan sabun endüstrisinde kullanılmaktadır. Pamuklu dokuma endüstrisinde de elyafın parlatılmasında (merserizasyon) istimal edilir. Türkiye'de pamuklu dokuma fabrikalarının çoğalması bu sahadaki ihtiyacı arttırmıştır. Ayrıca Sudkostik bütün sanayi şubelerinde yardımcı madde olarak işe yaramaktadır. Bu madde, şimdiye kadar tamamen hariçten ithal edilmekteydi.

Bu fabrikanın istihsal edeceği ikinci kimyevi madde de klordur. Gerek mayi klor, gerekse onun bir mürekkebi olan kireç kaymağı halinde sellüloz ve dokuma endüstrisinde beyazlatıcı madde olarak kullanılır. Keza suları içilecek hale getirmek için kurulan tasfiye tertibatında da klorun vazifesi vardır. Kireç kaymağı halinde kuvvetli bir dezenfektan olarak her yerde istimal edilir ve bilhassa boğucu gazları massetmek hassasına malik olduğu için, harp halinde gazlı mintakaların

temizlenmesinde çok işe yarar. Klor da boğucu gaz imalinde kullanılır. Gerek zehirli gaz imalinde gerekse bu gazlara karşı korunmada mühim rolü olan bu kimyevi maddenin memleket müdafaası bakımından kıymeti ve ehemmiyeti çok büyüktür. Bu itibarla fabrikanın kuruluşu askeri kimya endüstrimiz için de faydalı olacaktır.

Fabrika senede 2 100 ton sudkostik ve 1 700 ton mayi klor imal edecektir. Mayi klorun icabı kadar bir miktarı kireç kaymağına tahvil edilecektir. Ayrıca senede 1000 ton hamızı klorma istihsal edecektir. Fabrika ham madde olarak alalade tuzu kullanır. Klor ve sodyomdan mürekkep olan tuz, elektroliz vasıtasile bu iki asli maddeye ayrılmaktadır. Fabrikanın senede sarfedeceği tuz miktarı 4 bin tondur. Memleketimiz büyük bir tuz müstahsili olduğu için fabrikanın ham maddesi tamamen dahilden tedarik edilecek demektir.

- 2) Hamızı kibrit ve Süper fosfat Fabrikası. Makineleri sipariş edilmiş olan bu fabrika, 3 ekiple çalışmak suretiyle senede 14 bin ton hamızı kibrit ve 6 bin ton süper fosfat istihsal edecektir. Fabrika tesisatının ihalesi yapılmıştır. Sene sonunda işletmeye açılması muhtemeldir. Fabrikanın imal edeceği maddelerden pamuk, pancar ziraati, bağcılık için sun'i gübre imaline, dokuma sanayinde, boya işlerinde kok ve gaz fabrikalarının tali mahsulâtını yıkamakta, sun'i ipek imalâtında ilh. istifade olunacaktır.

IV- Metalürji:

Karabük Demir ve Çelik fabrikaları. Türk endüstrisinin en mühim ünitelerinden birini teşkil eden bu fabrikaların inşaat ve makine montajı bitmiş ve bir kısmı işletmeye açılmak üzere bulunmuştur. Temeli nisan 1937 tarihinde atılan bu fabrikalar, ham madde olarak senede takriben 450 bin ton maden cevheri ve yine takriben 400 bin ton kömür istihlâk edecektir. Fabrikaların ham maddesi olan demir cevherinin bir kısmı hariçten getirilecek, bir kısmı da Divrik'te yeni bulunan zengin demir madenlerimizden temin olunacaktır. Fabrikanın senelik imalâtı 180 bin ilâ 200 bin ton mamul demirdir. İmal edeceği maddeler, her nevi külçe halinde ham demir, her nevi profil demiri, dökme demir borular, çelik borulardır. Ayrıca tâli madde olarak kok, benzol, nef, yağ, ince yağ, ağır, orta, hafif kreozot, naftalin, zift elde edilecektir. Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları, tek başına, ekonomik bünyemizde çok ehemmiyetli bir rol oynayacak bir ünite teşkil etmektedir.

Sümerbank'ın kendi fabrika ve satış mağazalarına tahsis ettiği sermaye yekûnu 1938 senesinde 36 924 120 lira idi. Diğer sınaî teşebbüslere

iştirakleri yekûnu da aynı tarihte 18 778 256 lira ile rakkamlanıyordu. Henüz işletmeye açılmamış yeni tesislere hasredilmiş olan 14 545 973 lirayı da hesaba katarsak Banka kanalından yapılmış olan investisman yekûnunun 70 milyon Türk lirasını tecavüz ettiğini görürüz.

Bu endüstrileşme gayretinin para tedavülünü ve emtea mubadelesini tesri ve iş sahalarını tevsi suretile vücade getirdiği iktisadi hareketin müspet tesirleri memlekette kuvvetle kendini hissettirmeye başlamıştır. Devlet kanalından bu sınaî tesisler için yapılan geniş sermaye investismanlarının bu iktisadi tesirleri yanında memleketin her yanına dağılan Devlet fabrikalarının, muhitlerinde bir medeniyet ve kültür unsuru halinde rol oynamak suretile içtimai hayırlı tesirleri de görülmektedir. Her şeyden önce milli menfaat düşüncesile hareket eden ve çalışmalarını ona göre ayarlıyan Devlet endüstrisi memleketin her gün biraz daha hızlanan kalkınma hareketinde ehemmiyetli bir unsur halinde kendini hissettirmektedir.

YORUM:

Şimdi, 18 Eylül 1938 tarihinde Anadolu Ajansı tarafından ilan edilen 4 Senelik 3 Numaralı plandaki yatırımlara bir göz atalım:

İstanbul : 18 – A.A.

“Ankara’daki Heyeti Vekile içtimalarında memleket ekonomisini alakadar eden mühim müzakereler cereyan ettiğini işittiğimiz için, bunların memleket efkârı umumiyesine arzı hususunda vaki ricalarımız üzerine Başvekil Celal Bayar, aşağıdaki malumatı lutfetmiştir.”

“Ankaradaki Heyeti Vekile içtimalarında memleket ekonomisini alakadar eder mühim müzakereler cereyan ettiğini işittiğimiz için, bunların memleket efkârı umumiyesine arzı hususunda Cumhurreisi, Şefim, Atatürk geçen sene Büyük Millet Meclisinin açılışında irat buyurdıkları nutuklarında milli endüstrileşme ve memleket için yapılması lazım gelen işler hakkında verilmiş direktiflerden mülhem olarak devam etmekte olan mesaimiz, son zamanlarda teksif edilmişti.

“Vekil arkadaşlarımla ayrı ayrı, ve heyeti umumiyesiyle hep bir arada çalışmalarımız sonunda 4 senelik 3 numaralı yeni bir planın tatbik sahasına konulması kararlaştırılmıştır.

“İstanbul’a geldiğimde beni kabul buyuran Cumhurreisi şefim, Atatürk’e kararımızı bütün tafsilat ile arzettim, tamamen tasvib buyurdular.

“Birinci beş senelik endüstri programı ve buna ilaveten yapılmakta olan “Font boru” fabrikası ve kağıt fabrikasının bir misli daha büyütülmesi gibi işler, bütçelerle vekaletlere vazife olarak verilmiş ve muhtelif senelere nazaran programlaştırılarak tatbikatına da girilmiş olan askeri ihtiyaçlar, su vesaire gibi mühim mevzular, bu planın haricindedir.

“Bu yeni program geçen sene ilan ettiğimiz üç senelik maden programımızı da, kısmen içine alarak genişlemektedir. Bilindiği üzere maden programımızda başlıca ele alınan maddeler: Şark kromları, Ergani bakır madeni, Murgul bakır madeni, Bolgardağı ve Keban simli kurşun madenleri, demir madeni, Ereğli taş kömürü havzasında kömür istihallerini arttırmak ve maliyetini düşürmek için tesisatın ıslah ve tevsii, Kütahya Liğnit havzası işletmesi gibi işleri istihdaf etmektedir.

“Yeni programın tatbikiyle Nafia, İktisat ve Ziraat vekaletleri ve bunlara bağlı olan şahsiyeti hükmiyeyi haiz devlet müesseseleri tavzif edilmişlerdir.

“Yapacağımız işlerin mal kredileri, hariçten on sene müddetle tamamen temin edilmiş olduğundan, hemen faaliyete geçmek imkan dahilindedir. Ve bundan dolayıdır ki üç numaralı bu yeni programımız dört senelik olarak tesbit edilmiştir.

“Şimdi size yapacağımız işleri söyleyebilirim:

*“Karadenizde modern bir kömür ve demir limanı,
Ayrıca “Trabzon” limanı,*

“Bilhassa Karadenizdeki liman, “Karabük” demir sanayiimizin ihraç yolu vazifesini de göreceği için ehemmiyeti haizdir, ve en teknik teçizatı ihtiva edecektir.

“İstanbul’da “Sirkeci – Haydarpaşa” arasına bir feribot servisi.

“Maden programımız ikmal edildikten sonra şimendiferlerimizin nakliyat hacmi tabiatile artacağından, bunu karşılamak üzere muhtaç olduğumuz şimendifer nakil vasıtalarının mübayaası.

“Hükümet merkezinde tahakkuk ettirmeğe karar verdiğimiz bir iş de sıhhi modern memur evleridir. Ankara’da mesken meselesinin ehemmiyeti ve hayat pahalılığında rolü malumdur. Cem’an dört yüz elli üç binalı iki yeni mahalle tesis edilecektir. İki, üç ve dört odalı ve her türlü konfor şeraitini haiz olacak olan bu binalar, kanalizasyon, umumi bahçe, gazino gibi teferruatı da ihtiva edecek ve eldeki hesaplara göre 3 900 000 liraya mal olacaktır. Bu iş, Emlak ve Eytam bankasına tevdi edilmiştir.

“Antalya havalisinde jüt yetiştirilmesi Ziraat Vekaletimizce tecrübe edilmişti. Müsbet netice alındığı için sanayii kurulacak, iplik, kanaviçe ve çuvallık dokunacaktır.

*“Ankara’da bir ziraat aletleri fabrikası,
“Trabzon’da et sanayii fabrikaları yapılacaktır.*

“Bu arada bilhassa memleketin muhtelif sahalarında vücade getirilmesi mukarrer bulunması itibarile meyva ve domates usaresi, süt ve peynir sanayii, muhtelif sebze ve meyvaların tasnif, ambalaj ve muhafazası, tesisat ve sanayiini ve yeşil siloları da ilave etmeliyim.

Kütahya ve Zonguldak'ta, büyük muntika elektrik santralleri yapılacaktır. Zonguldak santrali maden istihallerinde fiatları indirmek için rasyonel bir düşüncenin mahsulüdür. Kütahya'daki santral, Kütahya'dan İstanbul'a kadar olan vilayetlere ve İstanbul'a enerji nakledecek ve bu sahanın ihtiyacını temin edecektir. Bunda Bursa ve Eskişehir vilayetleri de dahildir. Ev mahrukatu sanayii, Karabük'te curuf çimentosu, soda sanayii, şamot sanayii, afyon sanayii, azot sanayii ve Sivas'ta bir çimento fabrikası tesis olunacaktır. Kütahya'daki geniş liğnit havzasından sentetik benzin istihali için tesisat yapılacaktır. Sentetik benzinin memleketin müdafaasında rolünü tebarüz ettirmeğe hacet yoktur sanırım. İcabında milli korunma ihtiyaçlarımızı temin edeceği gibi piyasanın ihtiyacına da geniş mikyasta cevap vermiş bulunacaktır. M.T.A. idaresinin devam etmekte olan tabii petrol aramaları müsbet netice vermediği veya vermeyeceği ihtimali karşısında sentetik benzin istihsalini, istediğimiz raddeye çıkarmak imkanı mevcuttur.

"İğdir pamuklarını işlemek için Erzurum'da iplik fabrikası,

"Bir motör fabrikası,

"Bir hafif maden "alüminyum mürekkebatı" fabrikası kurulacaktır.

"Memleketin şeker sarfiyatı artmaktadır. Fiatların ucuzlatılması ve memleket istihlak kabiliyetinin artması şeker sarfiyatının çoğalmasında en mühim amildir. Şeker sanayiinin memleketimizde modern ziraati yaydığı şüphe götürmez bir hakikattir. Bu sebeple mevcutlarına ilaveten yeniden üç şeker fabrikasının³ kurulması tekarrür etmiştir. Bunlardan bir tanesi Balıkesir ve Bandırma arasında intihab edilecek bir mevkiide kurulacak ve büyük bir fabrika olacaktır. Diğer ikisi, devam etmekte olan etüdlerin neticesine göre Şark vilayetlerimizde yapılacaktır.

"Programımızda ehemmiyetle yer alan mevzulardan birisi de deniz işlerimizdir:

"Muhtelif tonajda yeniden 28 gemi daha inşa ettirilecektir. Halen yapılmakta olan gemilerimiz de geldikten sonra, yani iki sene içinde filomuz tamamen yeni gemilerden mürekkep, modern bir filo olacaktır. Bundan maada Haliç'te ve İstinye'deki havuz ve tersanelerin tamamen ıslah edilmesi ve büyük gemi inşa edecek kabiliyete çıkarılması kararlaştırılmıştır.

³

Şeker fabrikası sayısı konusunda çelişkili bilgiler vardır. Plan yok edildiği için tam bilemiyoruz. Ben 4 sayısına inanıyorum. İki fabrika doğuda ikisi batıda.

“Yapacağımız işlerin sadık bir ifadesi olan bu beyanatımızı ikmal ederken, bütün bu işlerin 80 küsur milyon liraya baliğ olacağını da söyleyelim. Bunları dört senede bitireceğiz, on senede ödeyeceğiz.

“Hulasa, büyük milletimiz, hükümetin etraflı, ahenkli ve dinamik inkişafli yeni bir iş programı içinde olduğunu görmektedir. Her adımımızda vatandaşlarımızın refah ve iş hacmini arttırmak, yurdumuzun emniyet ve istikbalini genişletmek gayesi vardır.”

Bu plan, 17 Eylül 1938 günü Atatürk’e bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi ekinde arz edilmiştir. Atatürk’ün onayından sonra Anadolu Ajansı tarafından ilan edilmiştir. 19 Eylül tarihli Ulus Gazetesi’nin birinci sayfasında bu plana geniş bir şekilde yer verilmiştir.

Atatürk’ün vefatından kısa bir süre sonra, 31 Mart 1939 günü, bir başka Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile (Refik Saydam Hükümeti) Sümerbank’a verilen görevler “takatinin üstünde” gerekçesi ile planda öngörülen yatırımların hemen hemen tamamından “sarfinazar” edilmiştir. Bu nedenle 1939 yılı mayıs ayında yayımlanan Varlık dergisi makalesinde bu plana herhangi bir gönderme yoktur.

Atatürk’ün 1 Kasım 1938 günü, “Sahip çıkın” dediği Plan’ı 31 Mart 1939 günü *defacto* iptal edenler, böylelikle sanayileşmeye “DUR” demişlerdir

İkinci DUR emri ise 27 Mayıs’ta gelecektir. Bkz MBK Broşür No 1

1930 Sanayi Kongresi Kitabı Kapağı
+

Şevket Süreyya Kitabı Kapağı

GİRİŞ

31 Mart 1939 günü durdurulan sanayileşme hareketi ne zaman başlamıştı?
Bu sorunun cevabı, *bence*, “1930 yılı” olmalıdır.

Çünkü;

- 1 – Lozan’da dondurulan düşük seviyedeki gümrük tarifeleri 1930 yılından itibaren yükseltilerek milli sanayinin korunması süreci başlatılmıştır.
- 2 – ABD’de 1929 yılı ekim ayında patlak veren borsa krizi tüm dünyayı etkilemiş ve Türkiye gibi ekonomisi tarım ağırlıklı olan ülkeler bu durumdan olumsuz yönde ve büyük ölçüde etkilenmişlerdir. 1930 yılında dünyada yeni bir ekonomik düzen başlamıştır.
- 3 – Teşvik-i Sanayi Kanunu (1927) kapsamında yeni sanayi kuruluşları üretime başlamışlardır.
- 4 – 1927 yılı yapılan nüfus ve sanayi sayımı sonuçları alınmıştır.
- 5 – 1930 yılında yapılan ve 4 gün (22 – 25 Nisan) süren Sanayi Kongresi’nin tüm raporlarını ve tartışmalarını içeren 887 sayfalık kitap ile Şevket Süreyya’nın yazdığı “Cihan İktisadiyatında Türkiye” başlıklı kitapta çok ayrıntılı bilgi ve ekonomik gösterge vardır.

1930 yılında sanayi sektörünün ne ölçüde cılız olduğunu göstermek için 887 sayfalık Sanayi Kongresi kitabındaki, en eski altsektör olan Şekerleme – Çikolata – Bisküvi Sanayii Raporu’nun birinci cümlesini veriyorum:

Ham Madde: Susam ve undan maadası kamilen memaliki ecnebiyeden celp ve ithal edilmektedir.

Çikolata yapımında süt bile ithal edilirmiş.

Kongre zabıtlarından ilgimi çeken bir cümle de işçi ücretleri hakkında fikir vermektedir:

Halı sanayi şüphesiz son derece muhtacı muavenet (yardım gerektiren) bir şubedir. Hindistan’da amele ücreti, İran’da amele ücreti son derece ucuzdur. Biz de ise amele söylemekten teeddüp edilir (utanılır), günde 30 – 35 kuruş alıyor. Bu ücretle çalışan, inleyen, bir ameleye “Hayır sen 30 – 35 kuruşla çalışmayacaksın, 15 – 20 kuruşla çalışacaksın, ekmek soğan yerken ... yalnız ekmek yiyeceksin” dersek yazık olur.

1930 yılında bir kilo şeker 35, bir kilo ekmek ise 12 kuruş idi. O günün şartları altında bugünün (2003) parası ile bir işçi günde en çok 3 milyon TL alıyormuş, sanayi sektöründe!

İktisat Vekili Şakir Kesebir'in kongre açış konuşmasındaki şu cümle 1930 yılında Türkiye'nin sanayiinin ne aşamada olduğunu çok iyi açıklamaktadır:

“... ithalatımızın % 70'inden fazlası mevadî mamuleye taalluk ediyor”⁴

1927 yılının sanayi sektörü katma değeri 201 milyon TL (cari fiyatlar) olup bileşenleri de bilinmektedir; Sanayi Kongresi'nde de açıklanmıştır:⁵

Sektör/Altsektör	Katma Değer Cari TL	Yorum
Gıda Sanayi	128 milyon TL	Değirmencilik ağırlıklı
Dokuma	37 milyon TL	10 milyon metre pamuklu kumaş + 1.7 milyon metre yünlü kumaş
Madencilik	7 milyon TL	
Maden Ürünleri ?	8 milyon TL	
Kimya Sanayi	7 milyon TL	
Orman Ürünleri	7 milyon TL	
Kağıt-Karton	3 milyon TL	
İnşaat Sektörü	2 milyon TL	Son derece düşük bir değer – yaklaşık 60 bin ton çimento bedeli
Diğerleri	2 milyon TL	

Yukarıdaki sınırlı ve az sayıda sanayi altsektörü dışında kalan diğer altsektörlerin toplamının sadece 2 milyon TL olması ilgi çekmektedir. Bu katma değer içinde ülkenin elektrik fabrikalarının ürettiği katma değer de vardır.

1927 yılında ülke içinde geçerli şeker fiyatı 50 krş/kg'dur.⁶ Bu durumda sanayi sektörünün toplam katma değeri 400 bin ton şeker tekabül etmektedir. 201 milyon liralık toplam katma değerden gıda ve son derece yetersiz olan dokuma altsektörlerinin payı çıkarıldığında kalan sınıai katma değer toplam 35 milyon lira, sadece 70 bin ton şeker değerindedir. Türkiye'de 1937 yılında 70 bin ton şeker üretilmiştir. Başka deyimle 1927 yılında sanayi sektörü çok küçüktür. Çok yetersizdir.

DİE, 1948 sabit fiyatları ile 1927 yılının sanayi sektörü GSMH payını 464 milyon TL olarak göstermektedir. Yayın No 2252 Sf. 562.

⁴ tüketim maddelerini içeriyor

⁵ 1927 Sanayi Sayımı – DİE Sf. 15

⁶ İlkın-Tekeli 1982 Sf. 22

Bu seriye göre sektörün 1939 yılına kadar gelişmesi aşağıda gösterilmiştir:

1930	539 milyon TL
1933	863 milyon TL
1935	981 milyon TL
1939	1 411 milyon TL

1930-1933 arası üç yılda artış % 60! Oysa cari fiyatlarla artış sadece % 3'dür ⁷
Bir başka DİE yayını ⁸ 1950 yılının sanayi sektörü GSMH payını 1 014 milyon TL, 1960 yılının payını ise 1 795 milyon TL (1948) olarak vermektedir.

BU DEĞERLERİ “DOĞRU” KABUL ETMEK MÜMKÜN DEĞİLDİR.

DİE'nin bu göstergeleri, GSMH içinde sanayi sektörü payının üç yılda % 60 arttığına, (1930-1933), 1950 yılının sınıai üretiminin 1939 yılına kıyasla % 39 gerilediğine ve yine 1939 yılına kıyasla 1960 yılı sınıai üretiminin sadece % 27 arttığına işaret etmektedir. Ya da üretim artış ve azalışlarının ulusal gelir hesaplarına yansımadığına?

İktisat tarihi yazarlarımızın bu göstergeler üzerinde yorum yapmamış olmalarını algılayamıyorum.

Bu örnekleri tarım ve inşaat sektörleri için de çoğaltmak mümkün. Örneğin, 1950 yılında üretilen tarla ve ağaç ürünleri toplamı 12.2 milyon ton iken aynı ürün kümesi 1960 yılında 26.6 milyon ton olmuş. Artış % 118. Bu dönem için, sabit fiyatlarla GSMH tarım sektörü artışı ise sadece % 63.

Bu nedenle, DİE verilerine dayalı tüm hasıla göstergelerini bir yana bırakıp çeşitli kaynaklardan sağlanan ve tahkik edilen fiziksel üretim göstergelerine dayalı analizlerle sanayileşmenin tarihçesini çıkarmaya çalışacağım.

Dönemi, beş bölüme ayırdım:

- 1 – Beş Yıllık Sanayi Planı *öncesi*: 1930 – 1935
- 2 – Beş Yıllık Planı uygulama dönemi: 1935 – 1939
- 3 – Atatürk *sonrası* dönemi:
Savaş Dönemi: 1939 – 1945 + Savaş Sonrası Dönemi: 1946 - 1950
- 4 – Demokrat Parti dönemi 1950 -1960
- 5 – Demokrat Parti sonrası dönemi: 1961- 1965
(Buna “DPT'nin İlk Dönemi” de diyebiliriz)

⁷ 1930 yılı sanayi hasılası 176 milyon TL

⁸ 1933 yılı sanayi hasılası 182 milyon TL (cari fiyatlar) Fark: 182/176 = 1.03 Artış % 3
No 380 Sf. 412

HAKİMİYET-İ MİLLİYE
MİLLİ SANAYİNİN TEMELİNİ

ON YILDA ATTIK

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞMEYE GEÇİŞ DÖNEMİ: 1930 – 1935

1927 Sanayi Sayımı sonuçları fiziksel üretim göstergeleri içermemektedir. Cari fiyatlarla 201 milyon liralık bir katma değer olduğu anlaşılmaktadır. Bunun 128 milyon TL'si gıda-içki-tütün, 37 milyon TL'si ise hemen hemen tamamı el tezgahlarında veya küçük atölyelerde üretilen 10 milyon metre pamuklu kumaş ve çok az miktarda yünlü kumaşı içeren dokuma sektörüne aittir.

Üretilen 10 milyon metre pamuklu bez ve kumaşa karşı *yılda* yaklaşık (ortalama) 20 milyon metre pamuklu kumaş ithal edilmiştir, 1923-1929 döneminde. Her yıl.

1930-1935 yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında özel sektör kuruluşları sınırlı da olsa küçük ölçekli yatırımlarını sürdürmüştür. Bu kuruluşların 1932 yılı katma değeri 55 milyon TL mertebesindedir.

Buna paralel olarak İstanbul Kartal ve Zeytinburnu'nda özel sektör tarafından iki büyük çimento fabrikası kurulmuş ve üretime geçmiştir.

Devlet, bir yanda ilk beş yıllık planının hazırlıklarını yaparken, öte yanda Sümerbank'ı kurmuştur. (3 Haziran 1933) Sümerbank, Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın varlıklarını ve işlevlerini devralmış ve ilk iş olarak Bakırköy Bez Fabrikası'nın modernleştirilmesini ve genişletilmesini gerçekleştirmiştir. Bu fabrikada üretim 13 Ağustos 1934 günü yeniden başlamıştır.

Türkiye İş Bankası da Eskişehir (T.C. Ziraat Bankası ve Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ile) ve Turhal'da (T.C. Ziraat Bankası ile) iki daha büyük şeker fabrikası kurmuş ve her ikisini de üretime geçirmiştir.

Bu gelişmelere paralel olarak dönem başında (1930) 106 milyon kwst olan toplam elektrik üretimi, dönem sonunda % 110 artışla, 223 milyon kwst'e ulaşmıştır.

Çimento üretimindeki artış % 122, şeker üretimindeki artış ise % 400 olmuştur.

Öte yanda Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında ilk kuruluşun (Kayseri) temeli 20 Mayıs 1934 günü büyük bir tören ile atılmıştır.

Dönem başında Türkiye'nin şu fabrikaları vardı: Osmanlı'dan kalan çok küçük ölçekli atölyeler dışında iki yeni ve küçük şeker fabrikası (Uşak ve Alpullu), yine Osmanlı döneminde kurulmuş iki çimento fabrikası (Darıca – Eskişehir).

1926 yılında İstanbul Bakırköy’de kurulan 14 bin ton/yıl ve 1928 yılında Ankara’da kurulan 18 bin ton/yıl kapasiteli çimento fabrikası.⁹

1929 yılında daha büyük kapasiteli iki çimento fabrikası daha kuruldu: İstanbul Kartal’da 65 000 ton/yıl kapasiteli Kartal ve 25 000 ton/yıl kapasiteli Yunus fabrikaları. 1923 yılında 13 bin ton olan yıllık üretim 1930 yılında 104 bin tona ulaşmıştır.

Türkiye, 1935 – 1939 döneminde yeni ve büyük ölçekli sanayi kuruluşlarını gerçekleştirmiş; şeker, çimento ve dokuma sanayiinde kendi kendine yeterli düzeylere yaklaşmıştır.

Dönem başı (1930) fiziksel üretim değerleri:

Sektör/Altsektör	Üretim - <i>birim</i>
Elektrik Enerjisi	106 <i>milyon kwst</i>
Çimento	104 <i>bin ton</i>
Şeker	13 <i>bin ton</i>
Pamuklu Kumaş ¹⁰	10 <i>milyon metre</i>
Yünlü Kumaş	1.7 <i>milyon metre</i>
Cari fiyatlarla toplam sanayi sektörü ¹¹	176 <i>milyon TL</i>

Ekonomik kriz nedeni ile sanayi sektörü hasılası, 1927 yılında 201 milyon TL iken, 1930 yılında % 13 küçülerek 176 milyon TL’ye düşmüştür. 1932 yılı hasılası 161 milyon TL ile en düşük düzeyde gerçekleşmiştir. 1933 yılından itibaren sanayi sektöründe *büyüme* süreci başlamıştır. 1933 sanayi sektörü hasılası 181 milyon TL (cari fiyatlarla)

İlk kurulan Uşak ve Alpullu şeker fabrikaları, ekonomik kriz sonucu tüketimin gerilemesinden etkilenmişler, aldıkları kredileri ödeyemez duruma gelmişlerdi. Bunun üzerine bu iki şirketteki özel şahıslara ait hisseler, Türkiye İş Bankası – T.C. Ziraat Bankası ve Sümerbank arasında eşit paylarla 6 Temmuz 1935 tarihinde kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (Şeker Şirketi) tarafından devralınmışlardır. Böylece yeni kuruluş dört şeker fabrikasının da sahibi ve işleticisi olmuştur. İlk genel müdür, Eskişehir ve Turhal şeker fabrikalarının kurulmasında önemli görev yapan Kazım Taşkent, dokuz yıl bu görevde kalacak, 1944 yılında ayrıldıktan sonra Yapı ve Kredi Bankası’nı kuracaktır.

Özel sektör öncülüğünde karma ortaklık şeklinde kurulan ilk şeker fabrikalarının devlet tarafından kurtarılımları, **sanayileşmeyi devlet eliyle**

⁹ Bkz Tablo 1

¹⁰ 1930 Sanayi Kongresi Pamuklu Dokuma Raporu

¹¹ GSMH içinde hasıla

başlatan 1934-1935 Türkiye için önemli bir örnek olay olmuştur. Mali sorunlar nedeni ile 1937 yılında Bakırköy çimento fabrikası üretimi durdurmuş, devlet diğer özel çimento fabrikalarını devletleştirmiştir, Temmuz 1938. Bu fabrikaların mülkiyeti Etibank'a geçmişti.

Sanayileşme başlarken sanayi sektörünün üretim göstergeleri:

Dönem sonu (1935) fiziksel üretim değerleri:

Sektör/Altsektör	Üretim - <i>birim</i>
Elektrik Enerjisi	223 <i>milyon kwst</i>
Şeker	65 <i>bin ton</i> ¹²
Feshane Fabrikası ¹³	786 <i>ton yün ipliği +</i> 810 <i>bin mt yünlü kumaş</i>
Bakırköy Bez Fabrikası	987 <i>ton pamuk ipliği +</i> 4.7 <i>milyon mt pamuklu kumaş</i>
Hereke Fabrikası	202 <i>ton yün ipliği +</i> 451 <i>bin mt yünlü kumaş</i>
Çimento	180 <i>bin ton</i>

Cari fiyatlarla sanayi sektörü hasılası¹⁴ .....233 milyon TL

YORUM

Yazarının Dr Orhan Conker olduğunu tahmin ettiğim, “BÜYÜK TÜRKİYE” başlıklı kitabın (1939) 122 inci sayfasında ilginç bir tespit var:

Sanayileşme hareketimizin büyük amillerinden biri pek doğru olarak şunları söylemiştir:

“Benim nazarımda endüstri müsavî (eşit) medeniyet, medeniyet müsavî endüstri, demektir”¹⁵

Hakikaten, Türkiye'nin içtimai sahada yükselmesi davası geniş ölçüde bir sanayileşme davasıdır

Daima artan ihtiyaçlar, ve bu ihtiyaçların medeni bir millete yakışacak

¹² Dört fabrika (Alpullu-Uşak-Eskişehir-Turhal) üretimde

¹³ El tezgahlarında üretilen 10 milyon metre pamuklu kumaş ile yaklaşık 2 milyon metre yünlü kumaşa ek olarak *Sümerbank fabrikalarında* gerçekleştirilen üretim

¹⁴ DİE 2252 Sf. 560

¹⁵ 10 Aralık 1935'de Zonguldak Sömikok fabrikasının açılış resminde o zamanki İktisat Vekili Celal Bayar'ın nutkundan.

tarzda tatmini için yapıcı ve kurucu çalışmalar.

İşte yeni Türkiye'nin başlıca davaları.

Bu paragrafın hemen karşısındaki sayfada, çerçeve içinde, sanayileşmenin ruh ve heyecanı şu sözcüklerle ifade edilmiştir:

*Türkiye'nin büyük devlet haline gelmesi için kuvvetli bir sanayie malik olması
zaruridir.*

Bu sahadaki yapıcı kudretimize inanalım:

ARTIK "YAPABİLİR MİYİZ?" YAHUT "YAPMALI MIYIZ?"

DİYE TEREDDÜT EDECEĞİMİZ ZAMANLAR GEÇMİŞTİR.

YAPABİLİRİZ VE YAPACAĞIZ... EN KISA BİR ZAMANDA

MİLLİYET GAZETESİ

21 Mayıs 1934

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI'NI UYGULAMA DÖNEMİ 1934 – 1938

1935 yılında Türkiye dokuma sanayiinde toplam iş adedi 127 000'dir. Bu konuda Şevket Süreyya anılan kitabında şu tespiti yapmıştır, 1930 yılı için: ¹⁶

“Türkiye pamuk sanayiinde 72 000 iş çalışıyor.... Türkiye hariçten 3 645 000 kilo pamuk ipliği ithal ediyor... Türkiye'nin mensucat sanayii kuvveti, 627 000 germene (iş) çıktığı gün, mensucat için harice bir para vermemek, fakat harice ihracat yapmak kudretini iktisabeder.

*“Bu hedefe varmak için çare:
“Pamuk ziraatını ıslah etmek
Ve
Pamuk sanayiini
Rasyonelleştirmektir”* ¹⁷

Türkiye 627 bin iş düzeyini 1956 yılında yakalamıştır. İhracata ise bir milyon iş kapasitesine ulaşıldıktan sonra geçilecektir, 1965. Şevket Süreyya 1950 – 1960 arasında yaşanan çok hızlı nüfus artışını hesaplayamamıştır. Ama temel olarak tespiti doğrudur. Türkiye, tekstilde belirli bir kapasiteye ulaştıktan sonra ihracata geçmiştir.

Sümerbank'ın 1939 yılında ulaştığı iş sayısı 114 bindir. Bunun sadece 3600'ü eskiden devir alınan Bakırköy bez fabrikasındadır. Sümerbank beş yılda, 72 bin iş kapasiteli Türkiye pamuklu dokuma sektörüne 110 bin yeni iş ve 2500 yeni tezgah kazandırmıştır.

Türkiye'de sanayileşmeyi başlatan kuruluş SÜMERBANK olmuştur. Sümerbank ile aynı heyecanı paylaşarak sanayileşme yarışında yer alan diğer kuruluşlar şunlardır:

Türkiye İş Bankası – Etibank ve bunların iştirakleri Paşabahçe Şişe-Cam, Şeker Şirketi vs.

Bugün, bu kuruluşları hatırladıkça, son bir iki yıl içinde Sümerbank, Etibank, Osmanlı Bankası gibi isimlerin terk edilmiş olmasını kınıyorum. Sümerbank'ı devralan Oyakbank'ın, bence, Atatürk'e saygı gösterisi olarak, Sümerbank'ın

---

¹⁶ Sf. 7

¹⁷ Şevket Süreyya'nın dizgi üslubu ile!

adını yaşatmış olması gerekirdi. Yazık. Tarihlerine saygısı olan ülkeler böyle yapıyor.¹⁸

Biz, tarihimizi sevmediğimizden (herhalde?) arşivlerimize bile sahip çıkmıyoruz. Onun için de eski bir Osmanlı kenti Selanik ile ilgili belgeler var. Anadolu kentleri ile benzer bilgiler yok.

İKİ ARA RAPOR

12 Aralık 1936 – Yerli Mallar ve Artırma Haftası Açış Konuşmasında Sanayi Bölümü İktisat Vekili Bayar:

Milli sermayelerin payı: Memleketin endüstriyel kuruluşunda hususî millî sermayelerin payı, seneden seneye mahsus bir ehemmiyetle artmaktadır. Bunun manâsı, Türkiye'nin dünya ticaretine şimdi yepyeni bir platform üzerinde iştirâk etmekte göstermekten ibaret değil, aynı zamanda bu millî sermayenin milli kalkınma hareketindeki uyanıklığına da aşikâr bir delil vermektedir.

1935 yılının ilk 7 ayında Türkiye 9 000 tonluk 6 000 000 lira değerinde makine ithal etmişken 1936 ilk 7 ayında bu ithalât % 72 nisbetinde bir artışla 16 000 tona çıkmıştır. Değeri 10 000 000 liradır.

Hususî endüstrinin makine ve diğer sabit sermaye evnestismanı da, eldeki rakamlara nazaran, 1932'de 56, 1933'de 63, 1934'de 68 milyon lirayı bulmuştur.

1935 senesinde bu rakamın daha fazla arttığına şüphe yoktur.

Bu rakamlar millî endüstrileşme plânının yani devlet sanayii hareketinin, hususî sermaye hareketini de arttıracığının aşikâr delilidir.

Gene millî kalkınmanın beklediğimiz bir feyzi ve neticesi olarak vatandaşların iştirâ ve vergi tediye kudreti gözle görülür bir süratle artmaktadır.

Yaptırdığım hesaplara göre, memleket ziraî mahsullerinin alım kabiliyeti : 1934 de 1933 yılına nazaran % 25 arttığı halde 1935'de % 43.19 artmıştır. Vergi tediye sureti umumiyede bütün memlekette ve bilhassa sanayi mıntakalarda müstesna bir intizamla yapılmaktadır.

Devlet fabrikalarında da kısaca bahsedeceğim:

Biliyorsunuz ki beş senelik plânın tatbikatı vazifesini Sümerbanka verdik. Maden işleri için Etibank'ı kurduk.

Bundan başka Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ve Elektrifikasyon bürolarını bu maksatla alâkalı olarak teşkil ettik.

Endüstrileşme programının tatbikine başlandığı 1934 yılı mayısından bugüne kadar başarılan işleri şöyle sıralayabilirim:

Programın birinci senesinde temelleri atılmış Kayseri Bez, İzmit Kâğıt, Bakırköy Bez fabrikaları, bugün devlet endüstrisi manzumesinin, mühim cüzü tamları olarak hali faaliyettedir.

Sümerbank ve İş Bankası tarafından müştereken kurulan Gülyağı Fabrikası faaliyetinin ikinci sezonunu bitirmiştir.

Gene aynı şekilde kurulmuş olan Keçiborlu Kükürt fabrikası, faaliyetini tevsî etmektedir.

Programı mucibince kuruluşlarını İş Bankasına verdiğimiz sömikok, cam ve şişe fabrikaları mallarını piyasaya satmaktadırlar.

Programın ikinci yılında temelleri atılmış olan Ereğli Bez Fabrikası, yakında, faaliyette bulunan pamuk fabrikaları grupuna iştirâk edecektir.

İnşası plâna uygun olarak devam eden Merinos Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası Gemlik Sunî İpek Fabrikası 1937 de işletmeye açılması mukarrer fabrikalardandır.

Demir ve Çelik fabrikaları :

Programın tatbikini üçüncü yılı ortasındayız. Bu üçüncü yıl zarfında mesaimizi teksif edeceğimiz büyük iş, Karabük'te kurulacak (Demir-Çelik) fabrikalarıdır. Bu fabrikalar grubunun içinde ikinci sanayi plânımıza giren boru fabrikası da mevcuttur.

İşbu ayın birinde imzalanan ka'tî mukavelelerle bir İngiliz grupuna ihale edilmiştir. İki buçuk sene sonra Türk piyasası ihtiyacı olan demir ve çeliği tamamen memleket dahilinden tedarike başlamış olacaktır.

Demir ve Çelik fabrikaları, rasyonel endüstrileşmenin en zarurî temeli olduğuna göre ehemmiyeti, kıymetî aşikârdır.

Malatya kombinası :

Aynı zamanda başarılacak işler içinde, Sümer Bank, Ziraat ve İş Bankalarının iştirakile Malatya'da kurulacak jakarlı bez kombinası gelmektedir

Kağıt, Kendir ve Kimya sanayi :

Halen Türkiye kağıt ihtiyacının % 50 sini vermekte olan kağıt fabrikası 1937'de tevsi edilecek ve yanibaşında ayrıca bir selüloz fabrikasında kurulacaktır. Bu ikinci fabrikanın makinelerini ihale etmiş temelini atmış bulunuyoruz.

Kimya sanayii, kendir ve seramik sanayii 1937 senesinde başlayacak işler arasındadır.

Tekrar ediyorum, endüstrileşmeyi Kemalist inkılâbın bugüne ait en büyük millî davası ve Türkiye refahının en zarurî temeli sayıyoruz.

Birinci Beş Senelik Sanayi Planının yukarda kısaca izah ettiğim şekilde tatbikatının normal bir surette ilerlemesi yalnız memleketin bu derecede ehemmiyetli bir ihtiyacını temin etmekle kalmamıştır. Mahsullerimizin satışı ve alınışını da temin edecek bir mekanizme halinde kullanılmıştır: Çünkü, bütün bu fabrikalar için döviz değil, Türk malı verdik, Türk malı vereceğiz.

Devletin endüstri planının temin ettiği hususiyet :

Devletin, endüstri planı tatbikatı dolayısıyla, büyük makine alıcısı olarak sahneye çıkışı, bilmu-kabele mahsullerimizi almaları ve aramaları kaydını ileri sürmek politikamızı temin etmiştir. Bu sayede Türkiye, zirai ve iptidai mallar ihraç eden memleketler arasında, yalnız, mahsullerini değer fiata satmak imkanını bulmuş ilk memleket değil piyasalarında stok kalmayan uzun seneler için, peşin paralı, müşteri peyleyen, yegâne memlekettir.

Bu suretle memlekette hükûmetin, yalnız endüstri, yalnız ziraat veya birinci derecede ziraat değil, bir kül halinde, Türkiye milli ekonomisi, Türk “ Nationalisme économique ” i, yani

“Ekonomik Milliyet” hedefini takip etmiş ve edecek bulunduğunu bir kere daha ifade etmek isterim. Endüstrileşme planımız bulunmasaydı, bugünkü dünya buhranı ortasında, Türk köylüsünün mahsullerini bugünkü şeraitle satabilmesi çok müşkül olurdu.

İkinci Beş Yıllık Plan :

Şimdi ikinci bir beş senelik planın da esaslarını tesbit ettik. İcra vekilleri

heyetince tetkik olunmaktadır.

*Yeni plan şu fasılları ihtiva ediyor:
Madencilik,
Maden kömürü ocakları işletmeleri,
Mıntaka elektrik santralleri,
Ev mahrukati sanayii ve ticareti,
Toprak sanayii,
Gıda maddeleri sanayii ve ticareti,
Kimya sanayii,
Mihaniki sanayii,
Denizcilik.*

Türkiye'nin endüstrileşmesini istiyoruz. Endüstrileşmeyi, zirai istihşalâtı çok ve çoğalabilir bir memleket olmak bakımından da hayatî bir zaruret gördüğümüz için, bugünün en büyük millî davasıdır diyoruz.

Bundan dolaydır ki, ferdi sermayenin bugün gitmediği veya yetmediği büyük işleri devlet üzerine alıyor.

Ferdin yaptığı, yapabileceği veya yapmak istediği büyük küçük sanayiin ise, her türlü tedabirle himayesine koşuyor.

Küçük Sanatları Himaye :

Yurdumuzda yalnız mühim bir vatandaş kütlesi değil, memleketin bu bakımdan ana politikasını alakadar eden küçük sanatlar da bilhassa meşkul olduğumuz sanatlardandır.

Bunların muhtaç oldukları himaye tedbirleri ve yardımları hakkında kendilerini dinleyip bir karara vasıl olmak için, bu sene Ankara'da bir kongre yaptık. Aynı zamanda bir de sergi tertip ettik. Memleketin her tarafında geniş, çeşitli, yaygın bir küçük sanayii şebekesini malik olmayı memlekette büyük sanayii mevzuu kadar ehemmiyetli ve büyük sanayiin tutunması ve inkişafı için zaruri görmekteyiz.

Kongrenin tespit ettiği talepler, bugün bir layiha halinde İcra Vekilleri Heyetindedir. Yakında Büyük Millet Meclisi'ne arz etmiş bulunacaktır.

Not: İktisat Vekili iki temel ilkenin altını çiziyor:

Vatandaşın yapamadığını devlet yapacak – Sümerbank ve Etibank aracılığı ile.
Vatandaşın yapabildikleri ise korunacak.

18 Nisan 1938 Başbakan Bayar:

“Yeni Şeker Fabrikaları kuracağız”

İktisat vekili arkadaşımız mezunen Avrupa’da bulunuyordu ve henüz bugün geldikleri için şimdi aramızda bulunuyorlar. Muhterem meb’usun buradaki beyanatının, ait olduğu vekâlet namına cevapsız kalmasını arzu etmediğim için iki kelime ile kendilerine cevap vermek hevesine kapıldım. Bunda aynı zamanda iktisat vekiline vekâlet ettiğimin de dahlü tesiri vardır. Arkadaşlarımızın burada izhar buyurdıkları temenniyat hükûmetin nazarından kaçmış olan şeyler değildir. Evveleminde bu nokta üzerinde tevakkuf etmek istiyorum.

Memlekette şekerin sarfiyatı şayanı memnuniyet bir surette inkişaf etmekte ve istihlâk miktarı artmaktadır. Hariçten şeker ithaline mecburiyet hâsıl olmasının sebebi yüksek heyetinize malûmdur. Şekere fiat takdir edildiği zaman maliyet fiatları fabrikaların maliyet hesapları temettü ve vergileri kül halinde mütalea edilirken bugünkü maktu fiat miktarına varılmıştır. Bu esas muhafaza ediliyor. Bu esas muhafaza edilirken fabrikalar aleyhinde tebarüz eden bazı noktalar vardır. Fabrikalar aleyhinde dedim, meselâ kendilerinin de temas buyurdıkları veçhile, pancar fiatlarının hali, miktar ve vaziyetidir. Evvelce pancar fiatları diğer mahsullerimizin fiatlarına nazaran, meselâ buğdaya nazaran, daha çok elverişli idi. Ve hattâ denilebilir ki, en iyi fiatla alınan mahsullerimizden biri pancar idi. Fakat son zamanlarda toprak mahsullerimizin fiatlarının yükselmiş olması pancar zürrai üzerinde eskisi gibi cazip bir tesir yapmamaya başladı. Şeker şirketi bunun üzerinde tevakkuf etmeye ve tetkikat yapmaya başlamıştır.

İstihsal meselesine gelince, fabrikaların istihsalâtını arttırmak, müstehlik ihtiyaçlarına cevap verebilmek imkânı mevcut iken, Avrupadan memleketimize ilânihaye velev kısmen olsun şeker ithaline devam etmek hiç birimizin arzu etmiyeceği bir keyfiyettir.

Şu halde şeker sanayiinden beklenen menfaatlerden biri zürraimıza fayda vermektir. İkincisi de, memleketimizde modern ziraati tamim ve tevsî işine vasıta olmaktır. Böyle olduğuna göre, memleketimiz dahilinde bunun elemanları mevcut olduğuna göre Avrupa’dan gelecek şekerin ithaline set çekmek bizim için zarurîdir. Fakat şekli hazırlamak şartile.

Şirketin yeniden sermaye bularak ve koyduğu sermayenin emniyet altına girdiğini gördükten sonra memleketimizin muhtelif yerlerinde yeniden büyük şeker fabrikaları kurmak lâzımdır.

Şeker şirketi bu vazife ile tavzif edilmiştir ve kendilerine hükûmet namına yardım da vadolunmuştur. Şeker sanayiini kurarken daha çok Şarkı ve şark havalesini nazarı itibara almak istiyoruz. Ve daha çok o sahayı tetkik ihtiyacı vardır. Çünkü memleketimizin garp kısımlarında esasen şeker sanayinin muvaffakiyetle kurulabileceği ve idare edilebileceği, kendiliğinden anlaşılmiş bugün için bir hakikat halindedir. Asıl mühim mesele şarkta kurulacak sanayiın rantabl olup olmayacağı keyfiyetidir. Eğer tetkikatımız bizi, rantabl olmasa dahi mühim bir zarara sokmayacak neticeye götürürse, Şarkın müsait olan mintakalarında şeker fabrikası kurmak karar ve azmindeyiz. Mevcut istihsalâtımızı istihlâk miktarile mütevazın bir hale getirmek işine ayrıca programımızda yer vermek istiyoruz. Bu suretle hem Şarkta hem Garpta memleketin yükselen şeker istihlâk miktarile mütenasip bir istihsal miktarını elde etmeğe çalışacağız. Şeker istihlâk miktarı ambalâj meselesi ve sair alım satımında müessir noktaların eğer bunlar varsa değiştirilmesi arzu edilen şeylerdir ve bittabi alâkadar vekâletçe ve alâkadarlarca nazarı itibara alınacaktır. Ümit ederim ki, heyeti umumiyeyi, burada söz söyleyen hatip arkadaşlarımızı memnun edecek bir neticeye varılır.”

Başbakan Doğu illerinde şeker fabrikaları kurulacağını açıklıyor. Kurulmuyor. Kurulamıyor. Oysa 4 Senelik 3 Numaralı Plan'da doğu illeri için iki şeker fabrikası öngörülmüştü.

O tarihten sonra Doğu illerinde ilk kez, tam 18 yıl sonra, 1956 yılında şeker fabrikaları hizmete açılacaktır, *iki günde dört yeni fabrika:*

30 Eylül 1956: Erzurum ve Erzincan - 1 Ekim 1956: Malatya - 2 Ekim: Elazığ

Başbakan Bayar'ın bu konuşmasından on yıl beş ay sonra, Başbakan Hasan Saka,

“Ne çare ki, yeni fabrikalar kurulması, herkesçe bilindiği gibi maddi imkanlara ve zamana ihtiyaç gösteren ve bin bir mübrem ihtiyaçlar arasında mütalaa edilmesi lazım gelen bir iştir”

diyecekti. Başka deyimle, şekerin önceliği yoktu. Fabrika kurmak da öyle kolay bir iş değildi.

YORUM:

Dönem sonu (1939) fiziksel üretim değerleri:

Sektör/Altsektör	
Elektrik Enerjisi	353 milyon kwst
Çimento	288 bin ton
Çelik (Haddehane Ürünü)	YOK ¹⁹
Şeker	95 bin ton
Şişe - Cam	5 bin ton
Kağıt	9 bin ton
Sümerbank Pamuklu Kumaş	47 milyon metre
Sümerbank Yünlü Kumal	1.9 milyon metre

DİE'nin GSMH içinde sanayi sektörü göstergeleri şöyledir:

GSMH içinde Sanayi Sektörü hasılası	Cari TL	Sabit 1948 TL
1935 Yılı	233 milyon TL	981 milyon TL
1939 Yılı	371 milyon TL	1 411 milyon TL
Artış %	59	44

Aynı dönemde üretim artışları:

Çimento üretimindeki artış	% 60
Şeker üretimindeki artış	% 46
Elektrik enerjisi üretimindeki artış	% 58
Pamuklu Kumaş üretimindeki ²⁰ artış	% 900
Yünlü Kumaş üretimindeki ²¹ artış	% 51

YORUM:

Pamuklu kumaş üretiminde büyük artış var. Sanayi sektörü artışı en az % 60 dolaylarında olmalı.

1948 yılı sabit TL serisi yanıltıcı.

Kanımca hasıla göstergelerindeki çelişkiler sabit TL serilerinden kaynaklanıyor.

*

¹⁹ Karabük'te üretim 1940 yılında başlayacaktır

²⁰ Sümerbank üretimi

²¹ Sümerbank üretimi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK SONRASI DÖNEMİ: 1940 – 1945 + 1946 - 1950

Dönem sonu (1950) fiziksel üretim değerleri ve 1939 yılına kıyasla artış yüzdeleri:

Sektör/Altsektör	Üretim – Birim	Artış %
Elektrik Enerjisi	790 milyon ton	124
Çimento	395 bin ton	37
Çelik (Haddehane Ürünü)	76 bin ton	--- ²²
Sümerbank Pamuklu Kumaş	101 milyon metre	115
Sümerbank Yünlü Kumaş	3.9 milyon metre	105

Buna karşı DİE'nin parasal (GSMH) göstergeleri

1939 yılı sanayi sektörü GSMH payı (1948 sabit TL)	1 411 milyon TL
1950 yılı sanayi sektörü GSMH payı (1948 sabit TL)	1 014 milyon TL ²³
1950 yılı sanayi sektörü GSMH payı (cari fiyatlar)	1 419 milyon TL

Savaş öncesi ile sonrasını cari fiyatlarla kıyaslamak mümkün değil, TL'nin değeri çok değişmiş.

YORUM:

1948 sabit fiyat serisi yanıltıcı. Diğer tüm seriler (1961, 1968) bu seriden çıktığı için ve savaş döneminin enflasyonu nedeni ile savaş öncesi hasıla göstergeleri ile savaş sonrasını kıyaslamak mümkün değil. Başka bir ölçüt gerekiyor. Sanayide tüketilen elektrik düşünülebilir.

Sanayide kullanılan elektrik:

1939 yılı ²⁴	293 milyon kwst
1950 yılı ²⁵	509 milyon kwst
Artış %	74

Muntz'a²⁶ göre sanayide tüketilen elektrik enerjisi 1947 yılında 315 m kwst, 1948 yılında ise 484 m kwst. Bu değerler 293 ve 509 milyon kwst göstergeleri ile uyumlu.

²² 1939 yılında Karabük'te henüz çelik üretimi başlamamış

²³ 1950 yılında sanayi sektörü 1939 yılına kıyasla % 39 küçülmüş !

²⁴ Toplamın % 83'ü kabul edilerek. 1945 yılında % 83 – DİE 2252 Sf. 272

²⁵ DİE Yayını No. 2252 Sf. 272

²⁶ Bkz. Kaynakça

Muntz, fiziksel üretim göstergelerindeki artışlara dayalı olarak sanayi sektörünün büyümesini (1950-1939) % 56 olarak tahmin ediyor.²⁷

SONUÇ: 1950 sanayi sektörü hasılası, 1939 yılından enaz % 50-60 daha büyük olmalı. DİE'ye göre ise % 39 daha küçük!

1940 - 1950 döneminin karakteristik özelliği: YATIRIMSIZLIK²⁸

Aynı özellik 1960 – 1965 döneminde de görülmektedir.

1940 – 1945 Döneminde devleti yönetenlerin kafayapısını gösteren ilgi çekici iki alıntıya yer vermek istiyorum:

1 - Cahit Kayra'nın '38 Kuşağı kitabından:

O sırada (1941 yılı) Şeker İstihlak Vergisi çıktı. Kilo başına 10 kuruş vergi. Türkiye'nin o tarihlerde küçükü büyüklü dört fabrikası şeker üretiyor. Sınırlarda milyonluk bir ordu... Üretken nüfusun büyük bölümü askerde... Ve Türkiye'de şeker darlığı var. İnsanlar Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi şekerin yerine kuru üzümü, pekmezi koyarak idare etmeye çalışıyorlar.

Küçük zam bütçeye 10 milyon liralık ek gelir sağladı. Ama hemen o gün olan oldu. Tahin helvasının fiyatı on kuruş arttı. Henüz enflasyon mekaniğini bilmeyen insanlar:

- *Yahu bu tahin helvası sade şekerden mi yapılıyor? diye yakındılar ama para etmedi.*

Şeker istihlak vergisinden böyle havadan²⁹ para gelince Maliye Bakanlığının dahilerinden biri akıl almaz büyüklükte bir kaynak bulunduğunu açıkladı. O sıralarda şekerin kilosu 100 kuruş. Bizim dahimiz bunu 500 kuruşa çıkarmayı öneriyordu. Böylece hem büyük bir gelir hem de sunum/istem dengesi sağlanabilecekti.

Herkes alkışladı. Ben kendi kendime:

- ***Bunu neden ben daha önce düşünemedim, diye hayıflandım.***

Bizim dahinin dediği oldu. O yıl şekerden alınan vergi tahsilatı 64 milyon

²⁷ Sf. 61

²⁸ Bkz Tablo 2

²⁹ Vergiden gelen paranın "havadan" geldiğini düşünen bir maliyeci. Vergiyi ödeyenlerin vatandaşlar olduğunu unutuyor. Klasik tip maliyeci

lira oldu. 1944’de ise 79 milyon lira³⁰. Altın üzerinden bugünkü rayiçle kabaca 180 trilyon lira.³¹

*Ama herkes ayağa kalktı. Kimsenin şeker almaması bir tarafa, birden büyük kaçakçılıklar oldu. Elllerinde şeker stoğu bulunanlar sakladılar ve alınacağı umulan verginin büyük parçasını ceplerine indirdiler. Akıllı başında bazı insanlar İsmet İnönü’ye çıktılar. Yasanın değiştirilmesini ve şekerin fiyatının akıllı bir düzeye indirilmesini istediler. Şeker vergisi azaltıldı. Ama şeker fiyatı eski düzeylerine inemedi. Sıcaklık ölçen derecelerdeki civa gibi çıktığı yerde kaldı. O yıl toptan eşya fiyatları % 93 yükseldi. **Bu günahın içinde şekerin payı büyük oldu.***

Cahit Kayra’nın kitabının 97 ve 98 inci sayfalarında bulunuyor bu itiraflar. Enflasyon ve şeker fiyatları için Tablo 9’a bakınız. Ondandan sonra 17 Kasım 1937 günü Atatürk’ün Pertek’te söylediklerini hatırlayınız: “Şekeri ekmek kadar kolay alınır hale getirmezsek...”

Öte yanda şekerle süper vergiyi düşünemedim diye hayıflanmış bir bürokrat (sonra politikacı – Enerji Bakanı; şimdilerde yazar). Aşağıdaki 1948 zammını açıklayan Hasan Saka da maliyeciydi! O da sunum-tüketim dengesinden bahsediyor. Üretim artışı aklına gelmiyor. Fabrikalar kurmak kolay değil, diyor. 1942 yılına 45 krş/kg birim fiyatla giren şekerin o yıl fiyatı önce 90 daha sonra 105, 480 ve 235 krş/kg oluyor. Atatürk’ün kemikleri sızlıyor, müzede tabutta.

2 – 1945 yılında Türkiye ekonomisinin durumunu Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 12 Aralık günü şu şekilde özetlemiştir:³²

Yalnız başlarına 300 milyon liraya yakın gelir temin eden Tekel ve şeker işlerimiz yakından ve diğer bir bakımdan tetkik edilecek olursa Türkiye’nin sanayide Devletçi olmasının ne kadar yerinde olduğu bir kere daha anlaşılır. Tekel ve şeker fabrikaları yabancı veya yerli herhangi bir şirket elinde bulunmuş olsaydı, hiçbir vakit bu büyük rakamları Devletimize temin etmek mümkün olmazdı. (Sanki devlet Tekel ürünleri ve şeker üzerine vergi koyamazdı?)

Bu açık hakikat bizi bundan sonra altı okun Devletçilik esası etrafında daha sıkı toplayacaktır.

Arkadaşlar,

³⁰ 1944 yılında toz şekerin fiyatı 180 krş/kg idi. 235 krş/kg’dan bir miktar gerilemişti.

³¹ 2003 yılında (Haziran) 258 trilyon TL. Aradaki nüfus farkını da hesaplarsanız tam bir katrilyon TL, vatandaşın savaş içinde ödediği ek şeker vergisi. ATATÜRK, Pertek’te, “Şeker ekmek kadar kolay alınır hale gelsin” demişti. Maliye kafası ise bugünün parası ie katrilyonları bulan vergiler almış şekerden.

³² Aynı Tarihi Sayı 145 Sf. 21 – 22

Bir taraftan, harb yıllarının uçurumlarını bu saydığım tedbirler ve para kaynaklarıyla doldurmağa çalışırken, diğer taraftan da iktisadi bünyemizi takviye etmek için elden geleni yaptık. Harb yıllarında kumaş fabrikalarımızın istihalleri 20 milyon metre arttı. Kömür madenlerimiz, geçirdikleri büyük buhrana rağmen yıllık istihallerini bir milyon ton artırdılar. Harbden evvel Merkez Bankamızda yalnız 26 ton altın vardı. Bu miktar geçen yıl 196 tona, bu yılda 209.5 tona yükseldi. Bugün elimizde stok olarak 22 bin to bakır, yüz binlerce ton kömür ve kromumuz vardır. Bunların hepsinden daha mühim ve milletin zaman zaman haklı olarak hayati addettiği bir stokumuz daha vardır ki, o da 200 bin ton eksilmesine rağmen elyevm elimizde 700 bin ton hububatın bulunmasıdır.

Arkadaşlar

Dünyanın içine gireceği şartlar ne olursa olsun biz Tasarruf ve Yerli Mallar Haftamıza elimizde yüz binlerce tonluk şeker, bakır, kömür, krom, demir ve bilhassa 210 ton altın ve bilhassa ve bilhassa (tekrar, dizgi hatası değil) 700 bin ton hububatla giriyoruz. Dizlerimize ve işlerimize kuvvet veren bu durum, temenni ederim ki gelecek yıllarda daha iyi ve feyizli olsun.

Cahit Kayra'nın "havadan gelen para" dediği vergi gelirini Başbakan devletçilik olarak tanımlıyor. Oysa o para yoksul halktan alınmış bir "şeker ek vergisi" idi.

Başbakanın açıklamasının en önemli iki unsuru altın ve hububat stoku. O tarihte ekmek hala karne ile satılıyor. Ama devlet 700 bin ton hububatı silosuzluktan yavaş yavaş çürütüyor.

Savaş boyunca Varlık Vergisi gibi yöntemlere dahi başvuran Hükümet bir yandan da altın biriktirmiş: 250 milyon Dolar değerinde.

Savaş da bittiğine göre ne yapması gerekiyor hükümetin? ³³ Derhal 4 Senelik 3 Numaralı Planı tekrar yürürlüğe koymak. Ne yapıyor hükümet? Önce Şevket Süreyya'ya yeni bir kalkınma planı hazırlattırıyor. Beğenilmiyor. Arada Amerikalı Thornburg geliyor. Marshall Planı ilan ediliyor ve Hükümet Vaner planını yapıyor ama uygulamaya geçmeden 14 Mayıs geliyor. Vaner Planı'nın hedeflerine DP iktidarı ilk 5 yılda ulaşmış ve aşmıştır. ³⁴

³³ Başbakan Saraçoğlu 4 Senelik 3 Numaralı kalkınma planını yürürlüğe koyan 16 Eylül 1938 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesini imzalamıştı.

³⁴ Bkz: Ek - 35

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ YILLARI 1950 - 1960

1950 yılı öncesinde dönemin yatırım fobisini açıklayan bir şeker zammı gerekçesi vardır. Anadolu Ajansının 18 Eylül 1948 haberini aynen veriyorum:

Ankara, 18 (A.A.) Başbakan Hasan Saka Anadolu Ajansına aşağıdaki beyanatta bulunmuştur.

Bir taraftan dahili istihsal ile istihlâkimiz arasında bir ahenk ve muvazene sağlamayı ve diğer taraftan milli savunmamızın devam edegelen fevkalâde masraflarını karşılamayı imkân altına almak üzere hükûmet, yeni şeker istihsal kampanyasının henüz başladığı şu sırada cari şeker fiyatlarına bir miktar zam kararını almak zorunda kalmıştır.

Konunun her yönden aydınlanabilmesi için yurtdaşlarımıza aşağıdaki izahatın ve rakamların arz ve iblâğında lüzum ve fayda bulmaktayım.

İkinci dünya harbinden evvel memleketimizdeki şeker istihlâki ortalama olarak 80 bin ton ile 100 bin ton arasında temevvüç etmekte idi. Bunun çoğunu dahilde kendi fabrikalarımız istihsalı ile karşılamakta ve bakiyesini hariçten getirebilmekte idik. Harbin devam ettiği müddet zarfında da bir yandan fabrikalarımızın azami verimle çalışmaları ve öte yandan gelir temini zaruretleriyle müterafik olarak harekete getirilen fiyat mekanizmasıyla ihtiyacımızı, kemiyet bakımından hakiki sıkıntı ifade edecek bir durum hasıl olmadan, dahili istihsal ile karşılamak mümkün olabildi. Ancak 1947 yılında istihlâk edilen şeker miktarı, mümasil maddelerin fiyat seviyesi içinde şeker fiyatlarının müstehlik lehine arzettiği nisbî düşüklüğün de tesiri ile, birdenbire bir evvelki yılın 85 bin tonu yerine 150 bin tona kadar yükseldi ve böylece evvelki senelerden müdevver şeker stoklarımız erimiş bulundu. Bu miktar, kolaylıkla anlaşılacağı üzere normal yıllara ait istihlâkin ve müesses fabrikalarımızın istihsal kapasitelerinin bir buçuk mislini aşan bir had ifade eylemektedir.

İçinde bulunduğumuz 1948 yılına gelince: mayıs ayına kadar vukubulan 4 aylık satışlarımız 50 bin tona yaklaştı. Gerek bu satış temposu ve gerekse mayıs ayının ilk on beş günü içinde, türlü sebeplerle, daha mütezayit bir seyir gösteren satış hacmi bizi yeni istihsal kampanyasının başlangıç tarihi sayılabilecek olan eylül ayı başına kadar, 1947 yılı vasatı aylık istihlâkini aşmamayı hedef tutan, bazı takyidi tedbirler almaya sevkemiş bulundu. Buna rağmen sekiz aylık devre zarfındaki şeker satışları 94 bin

ton civarında olmuştur. Eylûl başından beri alınan 17 günlük siparişler de hesaba katılırsa bu miktar halen 105 bin tonu aşmıştır. Şu hale göre sene sonuna kadar 160 bin tonu da geçecek olan bir satış ve istihlâk hacmini kabul etmek lâzımdır. Halbuki yeni istihsal devresi içinde istihsalimizin şimdiye kadar hiç bir yıl erişilmemiş seviyeye çıkarak 100 bin tonu aşacağı umulmakta olmasına rağmen bu miktarın gelecek 1949 yılı eylûlüne kadar istihlâkimizi karşılayamayacağı ve elli altmış bin tonluk bir açık ile karşı karşıya bulunacağımız meydandadır.

Hemen arz etmeliyim ki vatandaşlarımızın daha fazla şeker yemesini sevindirici bir olay olarak kabul etmek tabiidir. İstihsalimizi kısa bir devrede sarfiyatı karşılayacak bir seviyeye ulaştırmak imkânları elde edilebilse veya az fedakârlıkla hariçten şeker temin etmek mümkün olsaydı istihlâkin daha fazla artmasını da temenni ve teşvik etmek yerinde olurdu.

Ne çare ki yeni fabrikalar kurulması, herkesçe bilindiği gibi maddi imkânlarla ve zamana ihtiyaç gösteren ve binbir mübrem ihtiyaçlar arasında mütalâa edilmesi lâzım gelen bir iştir. Hariçten getirmek ise dış tediye müvazenesiyle ilgili ve döviz durumumuzun imkânlarıyla mukayyettir.

Dahili istihsalini arttırması emrinde şimdilik sizlere söyleyebileceğim Adapazarında 15 bin tonluk bir şeker fabrikası kurulmasını sağlayacak imkânları tahakkuk ettirmek yolunda olduğumuzdur. Bunu diğer fabrikaların takip etmesi ve böylece istihlâkin kendi istihlâkimizle temin edilmesi de hedeflerimiz arasındadır. Hariçten şeker ithali mevzuunda yukarıdaki izahatime eklenebilecek noktalar da şunlardır:

Bu yıl hariçten ithal etmek zorunda kaldığımız 30 bin ton şeker için 3 milyon iki yüz otuz sekiz bin dolar ve üç yüz otuz bin sterling ödedik.³⁵

Kendi ihtiyaçlarını ölçülü tutarak bize dolar mukabili şeker satışı yapıldığı bir vakiadır. Bütün bu malûmatın ışığı altında durumu 1949 yılı bütçe müzakereleri vesilesiyle bir kere daha mütalâa eden hükûmet, her vatandaş tarafından müsavi miktarda istihlâk edilmeyen şekerin tevzi sistemindeki müşkilâtı da göz önünde tutarak, istihsal kapasitemizi, istihlâk hacmini türlü zaruri maddeler için dövize olan ihtiyaçlarımız yanında mahdut imkânlarımızı ve nihayet içinde bulunduğumuz şartlar karşısında Milli Savunmanın içtinap edilmez fevkalâde masraflarını

inceden inceye tetkikten geçirmiş ve neticede ölçülü bir fiyat zammını ³⁶
iltizam zarureti hisseylemiştir.

Aziz vatandaşlarımın şeker ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ödeyecekleri farkın bize sağlamakta olacağını yukarıdanberi arz ve izaha çalışacağım bütün bu imkânları takdirde büyük bir anlayış göstereceklerine samimi olarak inanmaktayım.

On yıl ara ile iki başbakanın şeker konusundaki açıklamaları:

Atatürk'ün başbakanı Bayar, 18 Nisan 1938 günü, yeni şeker fabrikaları kurulacağını ve doğu illerine öncelik verileceğini vurguluyor.

İnönü'nün başbakanı Saka ise, 18 Eylül 1948 günü, % 60 oranındaki zammı açıklıyor ve bunu "ölçülü" buluyor.

O yıl kilosu 43 kuruşa şeker ithal edilmiş. Fabrikalar şeker üretimine başlamak üzereler ve üç ay içinde 100 bin ton şeker üretilecek. Demek ki, acil bir durum yok. 60 bin ton açık 1949 yılının ikinci yarısında yaşanacak. O zamana kadar ithalat yapılabilir, fabrika bile kurulabilir. Eskişehir fabrikası 10 ayda kurulmuş. 60 bin ton şeker ithal edilerek, kiloda 57 kuruş karla, 34 milyon lira kar edilebilir.

34 milyon lira ile yeni bir fabrika kurulabilir; 1952 – 1956 döneminde 11 fabrika için 414 milyon lira harcanmış. *Hükümet % 60 zammı tercih ediyor. Varsın vatandaş 60 bin ton az şeker yesin!*

Bu "yatırımsızlık" döneminden (1939 – 1949) sonra Türkiye'de 1935 yılında Atatürk'ün başlattığı ve 10 Kasım'a kadar ısrarla sürdürdüğü "yatırım" dönemi yeniden başlamıştır.

1950 – 1965 arasında kamu kuruluşlarının yatırımları için Bkz Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5. Özel sektör yatırımları için bkz Tablo 6. İlaç sektörünün yatırımları için bkz Tablo 7. Tablo 8 ise dönem sonunda (27 Mayıs 1960) devam eden yatırımları göstermektedir.

Kamu kuruluşlarının gerçekleştirdikleri yatırımlar hakkındaki değerlendirmeyi daha sonraya bırakarak önce özel sektör yatırımlarına geçmek istiyorum.

³⁶

Eski fiyat: 100 krş/kg – Yeni fiyat: 160 krş/kg . Zam % 60.
Ölçüsüzünü 1942 yılında yapmışlardı: % 357 (105 kuruştan 480 kuruşa !)

1950 – 1960 DÖNEMİNDE ÖZEL SEKTÖR YATIRIMLARI

Demokrat Parti'nin uyguladığı ekonomi politikasını eleştirenler, “KİT’leri satacağız, demişlerdi, oysa bir sürü yeni KİT yarattılar” derken en büyük haksızlığı DP’ye değil, Vehbi Koç’a,³⁷ Hacı Ömer’e, Eczacıbaşı’na ve 1950 sonrası devleti sollayıp geçen tüm özel kuruluşlara yaparlar. Bu yorumculara Kaynakça’da gösterilen kitapları çok dikkatle okumalarını öneriyorum. Önce Vehbi Koç’tan başlayalım:

1 - VEHBİ KOÇ’UN 29 EKİM 1956 TARİHİNDE TÜRKİYE’NİN İÇİNDE BULUNDUĞU EKONOMİK DURUM HAKKINDAKİ TESPİTLERİ³⁸

MEMORANDUM

29 Ekim 1956

GÖNDERİLEN:

MR. HENRY FORD, II – DETROIT, MICHIGAN

GÖNDEREN :

BAY VEHBİ KOÇ – ANKARA, TÜRKİYE

KONU:

TÜRKİYE’DE FORD MONTAJ FABRİKASI

Türk Hükümetinin Tutumu:

Amerika’ya hareket etmeden önce Başbakanımız Bay Menderes’i ziyaret ederek planlarımız hakkında kendisine malumat verdim. Kendisi bu fikri çok müsbet karşıladı, Ford Motor Company’nin tekrar Türkiye’ye gelmesi ihtimali karşısında memnuniyet izhar etti. Türk Hükümeti olarak her türlü yardımda bulunmayı vaad etti ve bu hislerinin bir ifadesi olarak, zatinalinize hitaben yazdığı ekli mektubu bana tevdi etti:

Genel Olarak:

*Halen Amerika’nın **Orta ve Yakın Doğu’da en kuvvetli müttefiki olan Türkiye, stratejik bakımdan büyük önem taşımaktadır.***

Politik Yönden:

Birleşmiş Milletler Üyesi, modern ordusu ve hava kuvvetleri ile NATO içinde güvenilir bir kuvvet, demokratik memleketlerin bir ileri karakolu ve kalesi olarak;

³⁷ Bir saygısızlık olarak alınmamalı. İsmi çok sık geçtiği için merhum Vehbi Koç’a değinirken yalnız adını kullandım.

³⁸ ‘Bold’ vurgulamalar benim. Metin, tarafımdan kısaltılmıştır.

Coğrafi Yönden:

İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına hakim ve üç kıtanın birleştiği bir mevki sahibi olarak;

Ekonomik Yönden:

Ekonomik faaliyetlerdeki muazzam gelişme sonucu hayat standardını misli görülmemiş bir şekilde yükseltmiştir; bu husus zengin tabii kaynaklarla birlikte her sahada bir gelişme potansiyeli yaratmaktadır.

Normal olarak elli yılda yapılabilecek işleri on yıla sığdırmak emeli, genç Türk Hükümetini döviz kazancının büyük bir kısmını sermaye ve yatırım mallarına tahsis etmeye zorlamış ve tüketim maddeleri için kalan nisbeten az miktar daha ziyade petrol mamulleri, yedek parça ve kimyevi madde ve ilaçlara tahsis edilmiştir. Kısacası, Türkiye'nin döviz bakımından sıkıntısının ve Avrupa Tediye Birliğine ödemelerindeki gecikmelerin sebebi bu izah ettiğim durumdur.

Büyük Piyasa Potansiyeli:

Bu muvakkat duruma rağmen, Türkiye bu bölgede geleceğin en büyük piyasası olmak potansiyeline sahiptir.

Yol İnşaatındaki Gelişmeler:

Halen 24.000 kilometre uzunluğunda muntazam karayolu en uzak köşelere dahi ulaşmaktadır. Devlet Demiryolları şebekesinin son yıllarda kayda değer bir gelişme göstermemiş olması keyfiyeti de ilerisi için motorlu trafiğin önemini tebarüz ettiren bir diğer husustur. Şimdiden, İkinci Dünya Savaşı sonundan bu yana motorlu araç sayısı, askeri vasıtalar hariç, 10.000'den 65.000'e yükselmiştir.

Tarımda Makineleşme:

% 80'i çiftçilikle geçinen halkımıza daha yüksek bir yaşama standardı kazandırmıştır.

Son sekiz senede traktör adedi 5.000'den 40.000'e çıkmıştır.

Sanayileşme:

Altı büyük baraj, hidroelektrik tesisleri, şeker fabrikaları, silolar, vesaire

inşaatı, % 40'ı döviz, % 60'ı Türk parası olarak, üç milyar dolarlık bir yatırımı ³⁹ temsil etmektedir; bu tesislerin % 65'i tamamlanmış, geri kalanı da 1958 sonuna kadar tamamlanacaktır.

NATO Faaliyetleri:

NATO fonları ile birçok modern havaalanı ve pipe-line inşa edilmektedir. Bunlara ilaveten, Amerikan Yardımı ile Amerika dışında kamyon mübayaaları, teklif ettiğimiz montaj fabrikası vasıtası ile kanalize edilecek olursa, işletmeye büyük bir kuvvet kazandıracaktır.

Türkiye'de Petrol:

Esso, Socony Vacuum (Mobil), Shell ve Caltex dahil, on iki yabancı şirket petrol arama işinde

Benim şahsen Muhalefet partisine mensup olmama rağmen, Başbakanın son derece anlayışlı tutumu ile izhar edildiği veçhile, iktidarda hangi parti bulunursa bulunsun, bu teşebbüs Türkiye'de memnuniyetle karşılanacaktır.

Bu teklifimizi, Ford'un Türkiye'deki istikbali için ileri görüşlü bir adım teşkil ettiğine, ticari bakımından sağlam olduğuna, ekonomik ve politik havanın derhal tatbikine geçilmesi için müsait olduğuna inanarak size sunuyoruz.

*Saygılarımla,
Vehbi Koç ⁴⁰*

BENİM YORUMUM: Vehbi Koç'un yazdıkları son derece doğru ve önemlidir. 1950-1960 döneminde, **ON YILA**, elli yıllık bir **“sanayileşme, imar ve tarımsal gelişme programı”** sıkıştırılmıştır. Bu on yıla 1973 yılında yayımladığı **“Hayat Hikayem”** adlı kitabında zaman zaman değinen Vehbi Koç'un şu tespitlerini de alıyorum:

“CHP yüksek kademe yöneticileri yalnız kendi görüşlerinin doğru olduğu düşüncesi ile hareket ettikleri ve başka tavsiyelere hiç önem vermedikleri için 1950 yılının 14 Mayıs seçiminde iktidarı kaybettiler. Demokrat Parti ise güzel bir programla işe başladı, her alanda iş imkanları yarattı.

³⁹

Dönemin ortasında toplam sanayi yatırımı Vehbi Koç 3 milyar Dolar hesaplamış. Bkz Tablo 10

⁴⁰

“KOÇ'TA 44 YILIM” BERNAR NAHUM – MİLLİYET YAYINLARI 1988 – Sf. 82-86

“On yılda büyük işler yapıldı. Başbakan Adnan Menderes vatansever, çalışkan, kibar bir insandı. Kurduğu hükümetlerde aşırı partici bakanlar olmakla beraber, memleketini seven, hangi partiye mensup olursa olsun yatırım yapanlara ellerinden gelen yardımı gösteren bakanlar da olmuştur. Bir takım yerlerde gördüğümüz büyük güçlüklerle rağmen bu on yıl içinde biz de Arçelik, Bozkurt (tekstil), Türkay (kibrit – TEKEL’den kibrit konusu çıkarıldıktan hemen sonra), Otosan ve Turistik İşletmeler Anonim şirketlerini kurarak yatırımlar yaptık.

“Gerçekten özel sektörün endüstri hayatının başlangıcının 1950 olduğunu kabul etmek uygun olur.”⁴¹

Tatsız bir olaydan sonra Adnan Menderes’in şu sözleri Vehbi Koç’u sevindirmiştir:

“Sen bu memlekete çok hizmet ettin. Benim, senin gibi adamlara ihtiyacım var. Zaman zaman beni ikaz et. Senden bunu rica ederim”

Vehbi Koç’un bu sözler ile ilgili olarak yorumları şöyledir:

“Bu olay kadar, Adnan Menderes’in 1956 yılında benim için Henry Ford’a yazdığı mektup da 1950 – 1960 döneminin Başbakanı hakkındaki olumlu hatıralarımdan biridir.

“Daha önce anlatmıştım. Türkiye’de bir FORD montaj tesisi kurmak istiyordum. Fakat FORD yöneticileri benim CHP’li olduğum için D.P. hükümetince tutulmadığımı bildiklerinden, bu tekliflerimizi olumlu karşılamayabilirler diye düşünüyordum. Bu düşüncemi Menderes’e anlatarak Henry Ford II’ye bir mektup yazmasını rica ettim. Kabul etti ve 9 Ekim 1956 tarihli şu mektubu yazdı:

“Sayın Mr Ford,

“Türkiye’nin ticaret ve sanayi alanında mümtaz bir kişiliği bulunan ve uzun yıllardan beri memleketimizde şirketinizin temsilciliğini yapmakta olan Bay Vehbi Koç’u size takdim etmekten zevk duyarım.

“Bu vesile ile, Ford Motor Company’nin Türkiye’de Vehbi Koç Gurubu ile birlikte gireceği bir ortak teşebbüsün Türk Hükümeti ve şahsım tarafından son derece olumlu karşılanacağını belirtmek isterim.

“Böyle bir teşebbüse başlandığı takdirde, Türk Hükümetinin, yürürlükteki kanunlarımız çerçevesinde, her türlü teşvik ve desteği sağlayacağına güvenebilirsiniz.

“Son yıllarda kabul edilen kanunlarla – özellikle 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile – memlekete girecek yabancı sermaye için gerekli ön şartların tespit edildiğini, garanti ve güvenilir yatırımlar için çok uygun bir ortam yaratıldığını bildiğinize eminim.

“Tasarlanan ortak teşebbüsün yakında gerçekleşerek bütün ilgililerin yararına olmasını ve böylece yakın Türk – Amerikan işbirliğine yeni bir katkıda bulunmasını temenni ederim.

Saygılarımla,

*Adnan Menderes Başbakan”*⁴²

Vehbi Koç bir cümle ile noktayı koyuyor:

“Bu mektup, memleketin ekonomik kalkınmasına yararlı işleri, particiliğin çok üstünde tutan bir ileri görüşün en güzel örneğidir.”⁴³

Henry Ford II'nin Başbakan Menderes'e cevabı ve fabrikanın açıldığı tarih:

“Sayın Başbakan,

26 Kasım 1956

“Bay Vehbi Koç'u tanıtan mektubunuza çok teşekkür ederim. Bay Koç ve iş arkadaşları ile tanışmak benim için ayrı bir zevk vesilesi olmuştur.

“Çeşitli kaynaklardan sağlanacak Ford kamyonlarının Türkiye'de montajını yapacak bir tesisin Bay Koç ve iş arkadaşları tarafından kurulması konusunda yardımcı olmak düşüncesiyle sorunu önemle dikkate almış bulunmaktayız. Kendilerinin bizleri ziyareti, amacın gelişmesinde yardımcı olmuştur.

“Hükümetinizi onayını sağlamak amacıyla yakın bir zamanda teklifin Bay Koç tarafından sunulacağını anlamaktayız. Ford Motor Company'nin önemli bir rol oynayacağı montaj fabrikasının kurulması ve başarıyla çalışmasında tarafları memnun edecek bir çözüm yolunun bulunacağını ümit etmekteyim.

Saygılarımla,

Henry Ford II”

Vehbi Koç mutludur:

*“2 Ağustos 1960 günü güzel bir törenle işletmeye açıldı.”*⁴⁴

⁴² Sf. 140 - 141

⁴³ Sf. 141

⁴⁴ Sf. 89 – 2 Ağustos 1960 günü Menderes ve arkadaşları Yassıada'da sorgulanıyorlardı !

Vehbi Koç çok önemli bir iş daha yapmış: 1973 – 1987 yıllarını kapsayan bir kitap daha yazmış: “Hatıralarım – Görüşlerim – Öğütlerim”

Bu kitabın 176-177 sayfalarını aynen alıyorum:

“Adnan Menderes

“Menderes’in adını Demokrat Parti kurulduktan sonra işittim. 1950’de iktidara geldikten sonra oldukça liberal bir ekonomik anlayışla hareket etti, ithalatı serbest bıraktı, herkes aklına geleni getirince, bilinçsiz bir mal bolluğu kargaşası yaşandı.⁴⁵ İktidarda kaldığı uzun süre içinde ve özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarının kaçınılmaz sıkıntıları sebebiyle iyice yıpranan Cumhuriyet Halk Partisi’nin, Merkez Bankası’nda biriktirdiği 280 milyon Dolar⁴⁶, Menderes iktidarının dört yılında eriyip tükeniverdi. Elde döviz kalmadığından benzin ve gazyağı sıkıntısı başladı. Mal kıtlığı her alanda yokluk ve karaborsa yarattı. Menderes’in bu olaylardan nasıl etkilendiğini ve sinirlendiğini, kendi başımdan geçen birkaç olayla ilk kitabımda anlatmıştım. Menderes, beni bile benzin karaborsası yapmakla suçlayarak polis marifetiyle İstanbul’dan Ankara’ya çağırılmış, bana layık olmadığı muameleler yapmaya kalkmış, sonra gerçeği öğrenince de özür dileyip gönlümü almaya çalışmıştı.⁴⁷

“Divan Oteli’nin açılışında⁴⁸ yanında bakanlardan bir heyetle gelip bizimle akşam yemeği yiyerek, Ford’la temas için Amerika’ya giderken bana teşebbüsümüzü güçlendirici bir özel mektup yazıp vererek ve diğer vesilelerle beni desteklediğini gösterdi ve her zaman dostça davrandı.

“Benim, CHP yanlısı bir işadamı olmamın, onun iktidarının ekonomik politikası için bir engel teşkil etmeyeceğini anlamış olmalıydı ki, Koç Grubu olarak onun devrindeki gelişmemizin yollarını tıkamaya kalkmadı. Demokrat Parti iktidarı zamanında biz 35 yeni tesis ve şirketle büyümemizi sürdürdük. Yıllara göre şu kuruluşlara sahip olduk:

⁴⁵ 1950-54 döneminin ithalat göstergeleri incelenmelidir. Tüketim maddeleri çok büyük bir pay almamıştır. Bkz Vehbi Koç’un Henry Ford’a muhtırası. 1950 – 1960 döneminde yapılan ithalatın bileşenleri incelenmelidir. Unutulmamalı; 1948 yılında 60 bin ton şeker ithal edilemediği için şeker fiyatlarına % 60 zam yapılmıştır.

⁴⁶ CHP’nin DP’ye devrettiği altın 127 ton döviz ise 13 milyon Dolar eksi rezervdir. Vehbi Koç da, İshak Alaton gibi, yanlış duya duya, bu konuda yanlış yazıvermiş. 29 Ekim 1956 günü Henry Ford’a yazdıklarına bakınız.

⁴⁷ Adnan Menderes şu sözleri ile Vehbi Koç’un gönlünü almıştır:
“Sen bu memlekete...” Bkz. Sf. 43

⁴⁸ Biz Ankara’da Zafer Apartmanı’nda Vehbi Koç’un kiracısı idik. Aylık kira 200 Lira idi. O gün, Divan Oteli’nin açılacağı gün, öğleden sonra Vehbi Bey bizim eve geldi ve seyahat hazırlıkları yapmakta olan babamı alarak Esenboğa’ya birlikte gittiler. Kapıdan çıkarken babama şu soruyu yönelttiğini çok iyi hatırlıyorum: “Başvekilimiz de gelecek değil mi, Arif Bey?”

- 1950 *Fenni Sıhhi, Tetico*
 1953 *Egemak, Haliç Bemis*
 1954 **Bozkurt, Kavel, Migros, Türkay**
 1955 *Arçelik, Büro Malzemesi, Mesan, Koçtaş, Tormak, Plasko, Turistik İşletmeler, Ansan, Ankara Tesisat Ltd., Türk Demir Döküm,*
 1956 *Beko, Bursan, Bürokur, Kor, Fer, Metaş, Porsuk, Org. Ltd.,*
 1957 *Demir Export, Belde,*
 1958 *Simko, Otokoç,*
 1959 *Ormak, Otosan, Matbacılık,*
 1960 **Simtel, Türk Pirelli**⁴⁹

“Adnan Menderes şahsen çok iyi bir insandı. Çok duyguluydu. Memleketeye birşeyler yapmak için samimi gayretler içindeydi. Özel sektör yanlısı bir ekonomi politikasını takip ediyordu.

“1957 seçimlerinde, İş Bankası Umum Müdürü Ahmet Dalli Bey vasıtasıyla, Menderes’in seçimler için partisine 500 000 lira yardım etmemi istediğini öğrenince, bu parayı ödedim. 1960 İhtilali’nden sonra, askeri savcı beni, ”Parayı niye verdin?” diye hayli sıkıştırdı.

“Partizanlığın, bu kıymetli devlet adamımızı hepimizin bildiği akıbete sürüklemiş olmasına bugün bile yanarım. Allah rahmet etsin”

2 – 27 Mayıs’ı CIA’nin düzenlediğini, Menderes’in ABD’ye kafa tuttuğu için kredi alamadığını, onun için de 1958 yılında IMF’in zoru ile yüksek oranlı (% 221) devalüasyon yapmak zorunda kaldığını, ondan sonra da “tam anlamıyla bir durgunluk” yaşandığını ileri sürenler olmuştur.

27 Mayıs’ı CIA’ye ve durgunluğa bağlayabilmek için Milli Birlik Komitesi üyelerinin yazdıkları kitapların hiçbirini okumamış olmak, 1960 yılında Türkiye ekonomisinin geldiği aşamayı, 1950 ile kıyaslamamış ve Türkiye’nin o gün de bugün de en büyük sanayi kuruluşu olan EREDEMİR olayı üzerinde hiç durmamış olmak gerekmektedir.

Vehbi Koç’tan ERDEMİR’in öyküsü:

EREĞLİ DEMİR ÇELİK SANAYİİ A.Ş.

Türk Hükümeti, Amerikan Hükümeti’nin vereceği 129 milyon dolar kredi ile Ereğli’de İkinci Çemir Çelik Sanayiinin kurulmasına karar veriyor.

⁴⁹ ‘Bold’ işaretli şirketler sanayi kuruluşlarıdır

Demir Çelik fabrikaları kurmakta uzmanlaşmış olan Amerikan firmalarından Koppers işi almak için Westinghouse ile birlikte bir grup olarak anlaşılıyor, Amerikan Hükümetinden kredinin alınmasında büyük çalışmalar oluyor. Sonunda kredi sağlanıyor, etüdler yapılıyor, fabrikanın Karadeniz Ereğlisi'nde kurulmasına karar veriliyor. Sıra Şirketin kuruluşuna ve İdare Meclisi'nin seçimine geliyor.

Koppers ve Amerikan Hükümeti bu şirketin tümüyle bir özel kuruluş olmasını şart koşuyorlar. Bunun için bir de kanun çıkıyor. İdare Meclisine bir Türk iş adamının alınması kararlaştırılıyor, Amerikalılar tarafından benim adım Hükümete teklif ediliyor. Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, beni kabul etmek istemiyor. Yazışmalar, görüşmeler oluyor, iş Adnan Menderes'e duyuruluyor, Başbakan benim İdare Meclisi üyesi olmamda bir sakınca görmüyor, bu şekilde İdare Meclisine giriyorum. İş Bankasında 7.12.1959 tarihinde yapılan, Başbakan Adnan Menderes'in de bulunduğu kokteyle katılıyorum.

27 Mayıs 1960 geliyor, yönetim değişiyor. Devrim Hükümeti bu proje devam etsin mi, etmesin mi diye uzun incelemelerden sonra devamına karar veriyor. Şahap Kocatopçu Sanayi Bakanı, onun başkanlığında bir heyetin Amerika'ya gitmesi kararlaştırılıyor. Bu heyete benim de katılmam teklif ediliyor.

Bunu bana söyledikleri vakit Amerika yolculuğumdan döneli 15 gün olmuştu. Gidemeyeceğimi söylüyorum. Dış İşleri Bakanı Selim Sarper, Maliye Bakanı Ekrem Alican, Ticaret Bakanı Cihat İren, Sanayi Bakanı Şahap Kocatopçu beni Maliye Bakanlığı'na davet ediyorlar. Amerika'ya gitmemin memleket yararına olduğunu söylüyor ve gitmemde diretiyorlar, kabul ediyorum. Şahap Kocatopçu'nun başkanlığında Maliye'den Kemal Siber, Dış İşlerinden Hasan Işık, Ereğli'den Daniş Koper, Ereğli Genel Müdürü Cevat Süberk, Müdürlerinden Nezih Rona, Hukuk Müşaviri Doçent Mukbil Özyörük ve ben 3.11.1960 günü bir heyet halinde Amerika'ya uçuyoruz.

Amerika'ya, Koppers ve Westinghouse ile birlikte 129 milyon dolarlık bir anlaşma imza etmek için gidiyorduk. Aklımda yanlış kalmamışsa adam başına günde 23 dolar yolluk verdiler. Uçaktan New York'ta indik, firmalar Lincoln arabalar ile bizi karşıladılar, günlüğü 25 dolarlık otele götürdüler. Davetler, ziyafetler yapıldı. Bizim Sanayi Bakanına da karşı davet için 500 dolar vermişler. Düşününüz, 129 milyon dolarlık bir

anlaşmayı imza edeceğiz, bu heyete otel parasını karşılamayan bir yolluk veriliyor. Tabii herkes karınca kararınca buldu buluşturdu, harcadı.

Washington'da yapılan konuşmalardan işin tümüyle Koppers tarafından hazırlandığını, krediyi verecek olan Dünya Bankası'nın Koppers'i tuttuğunu, fiyatların yüksek olduğunu, yapılan ufak bir araştırmadan gördüm.

Bu anlaşmanın altına bizler imza koyacağız. Bu yolculuğumda çok düşündüm ve çok üzüldüm. Kredi şartları ve faiz hadleri çok iyiydi, ama fiyatlar bana göre yüksekti.

Anlaşmayı imza etmeden dönebilirdim. Yassıada duruşmalarının sürdüğü o devirde imzaya zaten kimse kolay kolay cesaret edemezdi. Kendi kendime düşündüm, fiyatlar yüksek, fakat kredi şartları çok uygundu. İmza etmezsem bu krediyi Amerikan Hükümeti bir başka yere tahsis edecek, Türkiye bu fırsatı kaçırarak, fabrika kurulamayacak, memleket endüstrisi gelişmeyecek, her yıl da dövizden olacak, bu büyük tasarrufu kaybedeceğiz. Bir gün Yassıada'ya gitmeyi de göze alarak bu anlaşmaya imzayı bastık ve 30 Kasım'da Türkiye'ye döndük.

İdare Meclisi ekibimiz çok değerli elemanlardan kurulmuştu. Daniş Koper fiyattan çok işin çabuk bitmesini amaç alan bir İdare Meclisi Başkanıydı. Kısacası, elbirliğiyle 2 800 000 000 liraya (yaklaşık 300 milyon Dolar) mal olan bu fabrika Mart 1965'de Başbakan İnönü tarafından törenle açıldı.

Memleket çok güzel bir fabrika kazandı, işgücü yarattı, büyük döviz tasarrufu sağlandı. Bugün buzdolabı ve ocaklar, tüpler, bu fabrikanın mamulleri ile yapılmaktadır.

Ereğli Demir Çelik Sanayi A.Ş.'de Ocak 1966 tarihine kadar İdare Meclisi üyesi ve Başkan Vekili olarak bulunduktan sonra ayrıldım. Hayatımda imza koyduğum en yüksek rakamlı anlaşma Ereğli anlaşmasıdır. Böyle bir büyük işin içinde bulunmak benim için çok değerli bir tecrübe oldu. Memleketime hizmette bulundum, bundan dolayı mutluyum.

3 – 1950 – 1965 arasında Türk Özel Sektörü ile yabancı sermaye Türkiye'de çok önemli yatırımlar yapmışlardır. Koç Grubu dışında Sabancıların yatırımlarının (BOSSA – SASA) yanısıra İstanbul ve Ankara Sanayi Odası'nın üye listelerine bakmak yeterlidir. Bkz. Tablo 6

İlaç sektöründeki yerli ve yabancıların yatırımlarının sayesinde; 1953 yılında 8.5 milyon Dolarlık ilaç ve ilaç hammaddesi ithal etmek durumunda olan Türkiye, 1967 yılında sadece 0.7 milyon Dolarlık ⁵⁰ ilaç ve ilaç hammaddesi ithal etmiştir.

1950 – 1965 döneminde ilaç sektörü özel olarak incelenmiştir. Bu sektörün gelişmesini Sn General Prof Dr Enver İzgü'nün lütfettiği değerli makalede bulacaksınız. Ek – 11.

1950 – 1960 DÖNEMİNDE KAMU YATIRIMLARI

Demokrat Parti döneminin yatırım felsefesini Halk Partili Vehbi Koç'tan alıntılar yaparak anlatmaya çalıştım. Vehbi Koç, alıntı yaptığım bölümlerin bir gün benim tarafımdan bu şekilde değerlendirileceğini duysa herhalde çok gülerdi.

Evet elli yıllık iş (her alanda ama özellikle sanayi, enerji ve bayındırlık sektörlerinde yatırım) on yıla sıkıştırılmıştır. Ancak 1934 – 1938 yıllarında da aynı şey olmamış mıydı? O beş yıla da yirmi beş yıllık sanayi yatırımı sıkıştırılmamış mıydı?

Ayrıca o dönemin son günlerinde (17 Eylül 1938) kendisine yeni, “4 Senelik 3 Numaralı Planı” arz eden Başbakan Bayar'a **Atatürk**,

“Memleketin kuvvet kaynaklarını seferber ederek gerçekleştir bu yatırımları. Yakında fırtına çıkacak. Elini çabuk tut. Ki, iktisaden kuvvetli olalım”

dememiş miydi?

İşte aynı ruh ve heyecan ile başlamıştı 1950 – 1960 dönemi. Yeni yatırımlar için hazırlıklar yapılır iken, önce (1950-1952) mevcut tüm fabrikalar tevsi edilmiş, Karabük'teki dengesizlikler ⁵¹ bir ölçüde giderilmiş ve kapasiteler artırılmıştı. Ardından yeni fabrika, baraj ve elektrik santrallerine geçilmişti:

İlk beş yılda 11 yeni şeker fabrikası...

Dönem sonunda iki fabrika daha inşaat halinde.

İkinci beş yılda 8 çimento fabrikası...

⁵⁰ Bkz Kaya Turgut'un Yeni Türkiye Dergisi'ndeki (Sayı 40) makalesi: “21. Yüzyılda Türkiye İlaç Sanayii”

⁵¹ Bkz. Thornburg Raporu ve Ek – 5. Raporda yüksek fırın, çelikhane ve haddehane kapasitelerindeki uyumsuzluklara değinilmektedir. Haddehanenin kapasitesi yüksek fırın kapasitesinden çok altındadır. İkinci çeviriye göre Thornburg'un Karabük hakkında görüşü şöyle: İktisadi bir Ucube (An Economic Monstrosity)

Zafer Gazetesi

8 Kasım 1953

Dönem sonunda altı fabrika daha inşaat halinde.

Karabük'te üretim % 100 artmış.....

Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu Ereğli Demir Çelik şirketi kurulmuş; yabancı ortak, lisansör ve dış kredi bulunmuş.

On yılda beş büyük baraj ve hidroelektrik santral, artı iki büyük yeni termik santral ve mevcut üç termik santralin % 100 tevsi.

Dokuma sanayiinde tevsiler ve özel sektör ağırlıklı yeni yatırımlar.

Yeni kurulan dev sektör: Petrol tasfiyesi. 1950 yılında küçük pilot bir tesis var: 8 bin ton/yıl kapasiteli. 1960 yılında 1957 yılında üretime geçen yeni Batman rafinerisi % 100 tevsi sonunda 660 bin ton/yıl kapasiteye ulaştırılmış.

Toplam 4.2 milyon ton/yıl kapasiteli İPRAŞ ve ATAŞ rafinerileri inşaat halinde.

Bütün bunlar gerçekleşmiş ama DİE-DPT'ye göre on yıllık sanayi sektörü hasıla artışı sadece % 80!

Dönemi eleştirenler fiziksel büyümeyi görmezlikten gelerek % 80 GSMH içinde Sanayi Sektörü parasal hasıla artışı iddiasını küçümsemişler ve bir sonraki bölümde verdiğim *insafsız* yorumlarını yaymışlardır, 27 Mayıs'tan bugüne kadar:

“ARTIK HERKES MİLYONER”⁵²

⁵²

Doğan Kitap 2001 Yazarlar: Dr Ercan Kumcu – Prof Dr. Şevket Pamuk

33 yılda
Enerji nakil hatları

Tablo

“14 MAYIS – 27 MAYIS” DÖNEMİNDE EKONOMİNİN ÖYKÜSÜ

İDDİALAR & GERÇEKLER

27 MAYIS'TA TÜRKİYE EKONOMİSİ ÇUKUR'DA MI İDİ?

4 KİTAP VE 1 DERGİ ELEŞTİRİSİ

1 - 2002 YILINDA BİR İDDİA: “DP KALKINMAYI SÜRDÜREMEDİ”

Prof Dr Şevket Pamuk ve Hürriyet Köşeyazarı Dr. Ercan Kumcu'nun “ARTIK HERKES MİLYONER” (Doğan Kitap 2001) başlıklı kitaplarından alıntı: ⁵³

“1950’lerin sonlarına gelindiğinde, kişi başına millî gelir 1953 yılındaki düzeyinin sadece yüzde 5 üzerindedir...”

“Demokrat Parti yılları tek parti dönemine kıyasla dış dünyaya daha açık ve tarım ağırlıklı bir kalkınma stratejisinin uygulanmaya başlandığı ancak sürdürülemediği bir dönemdir.”

Bu iddianın kaynağı: DPT - Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) ⁵⁴

“Toplam milli gelir artışı bakımından 1950 – 1962 arasında üç dönem ayırt edilebilir:

1950 – 1953 arası hızlı artış yıllarıdır. Ekili toprak genişlemesinin, elverişli havaların ve iyi piyasa şartlarının doğurduğu tarımsal üretim artışı 1953’e kadar hızla devam etmiştir. 1954’de kötü bir ürün yılı başlayan ikinci dönemde 1958’e kadar yılda 5 – 6 hızında artış görüldüğü halde, 1953’e oranla ortalama artış yüzde 3 kadar olmuştur. 1958’den sonra ise yılda yüzde 2 – 3 oranında artışla tam bir duraklama görülmektedir.”

---

⁵³ Sf. 10

⁵⁴ Sf 15

2 - 1964 yılında Ankara’da toplanan Sanayi Kongresi’nde CHP’li Sanayi Bakanı Muammer Erten’in “ÇUKUR” iddiası: ⁵⁵

“1950’den itibaren 10 yıl, elde edilen önceki (1950 öncesini kastediyor) büyük neticelerin hızı ile bir süre durum muhafaza edilmişse de aşırı bir liberasyon ve enflasyona dayanan bir politika ile ulaşılan akibet herkesçe malumdur.

“1960’dan itibaren bu çukurun doldurulması ile meşgulüz.”

Kongre’ye 175 sanayici, bürokratlar ve politikacılar katılmış. Kongre’nin Tertip Komitesi Başkanı Sayın Şükrü Er’e sordum: Sanayiciler bu sözlere hiç tepki göstermemişler. Üstelik Sanayi Bakanını alkışlamışlar. Kendi gerçekleştirdikleri büyümeyi inkar etmişler bir anlamda! İktidara şirin görünmek hastalığı !

3 – FORUM Dergisi 1 Mart 1960 “Yeni Bütçe ve Ötesi” başlıklı başyazının son bölümü:

On yıldan beri iktidarda bulunan D.P. iç ve dış imkanları verimli bir şekilde kullanmak ve kalkınmayı devamlı kılabilmek fırsatlarını geniş ölçüde kaçırmıştır.

Milli gelirin gelişme seyri hiç ümit verici değildir. 1958 yılı ortalarına kadar devam eden enflasyoncu iktisadi politika normal gelişmeğe engel olmuştur ve Türkiye şimdi yeter derecede yatırım yapamamak durumu ile karşı karşıyadır.

Gerçek bundan ibarettir.

FORUM dergisinin o tarihte sahibi Metin And (Kavaklıdere Şarapları’nın o tarihteki sahibi) , Yazı İşleri Müdürü Osman Okyar, Sekreter Bekir Ekinci - Sadun Aren, Mümtaz Soysal da yazı kurulu üyeleri!

4 – “İstanbul Sanayi Odası’nın Ellinci Yılında TÜRK SANAYİİ” başlıklı kitaptan alıntılar: ⁵⁶

İshak ALATON: “Türkiye’nin Çıkarı Benim de Çıkarım”

“1950’den hemen sonra Menderes yönetimi, İnönü yönetiminin gözü gibi baktığı, çok dikkatle muhafaza ettiği döviz rezervlerini hiç bitmeyecekmiş gibi harcamaya başladı ve korkunç bir tüketim toplumu haline geldik.

⁵⁵ 1964 Sanayi Kongresi

⁵⁶ Sf. 104 - 105

1950-1954 arasında herkes tüketimin ne olduğunu keşfetmeye başladı. Bu arada Marshall Planı neticesinde tarım devrimi de yaşandı...”

*“1950’de hiç olmadığı kadar hızlı bir gelişim yaşadık. Çünkü hazineye döviz vardı ve hesapsızca harcanıyordu.1950 model yepyeni bir araba 9500 liraya (3393 \$!) satılıyordu. 1954’de ben İsveç’ten döndüğümde kimse bana iş vermedi. **Sanayi** diye bir kesim **yoktu**. Herkes tüccardı...”*

*“Menderes yönetiminin hazinedeki rezervleri har vurup harman savurarak harcamasıyla Türkiye birden bire sıkıntıya düştü ve hiç mal ithal edemez oldu. İthalat kısıtlanınca da doğal olarak karaborsa ortaya çıktı. Milli Koruma Kanunu yürürlükteydi ve o da büyük bir problemdi. **1955 yılından sonra** ikame endüstrisi dediğimiz ithal edilemeyen cihazların imalatı yolunda **sanayi gelişmeye başladı**. Bunu yakından takip ettik. **Giderek atölyelerimiz dar gelmeye başladı**. Daha fazla imalata yönelmemiz gerekiyordu. Böylece ilk fabrikamızı yapma zamanı geldi. Sınai Kalkınma Bankası ile temasa geçtik. Rami’de Uzel fabrikasının arkasında 14 dönüm ufak bir arsayı senetle ve az bir peşinatla satın aldık. ... İki ay süren tartışmalar neticesinde bize çok büyük bir kredi çıkardılar (Sınai Kalkınma Bankası).”*

Sanayici İshak Alaton son derece büyük bir haksızlık yapıyor. Önce DP’nin devraldığı döviz ve altınlara değinmek istiyorum:

Türkiye’nin 12 Aralık 1945 günü 209.5 ton altını, 700 bin ton hububat ve yüz binlerce ton kömür-bakır-krom stoku vardı. (Bkz Başbakan Saraçoğlu’nun 12 Aralık Yerli Malları Haftası Açış konuşması) 1950 yılına gelirken alınan hibe ve dış krediler toplam 391 milyon Dolardır. Bkz Yahya S. Tezel “Cumhuriyet Döneminin İktisadi tarihi – 1923-1950”.⁵⁷

Demokrat Parti’ye devredilen döviz rezervi “eksi”, altın ise 127 tondur. 1945-1950 döneminde gerçekleştirilen beş yatırım vardır: Sümerbank’ın Filyos’taki ateş tuğla fabrikası ile Çatalağzı’nda 60 MW’lık termik santral. Bu santral İstanbul’a enerji nakil hattı ile bağlı olmadığı için % 25 kapasite ile çalışıyordu. Bkz Barker Raporu.⁵⁸ Üçüncü fabrika (cık), Sümerbank’ın Adana’daki çırçır fabrikasıdır! Diğer yatırımlar, Rize’deki çay fabrikası ile Batman’daki *küçücük* rafineridir.⁵⁹

Bir de 1945 yılından hemen sonra *alelacele*⁶⁰ kurulan uçak motorları fabrikası ! 1945 – 1950 arasında tek bir şeker fabrikası kurulamamış ama uçak motorları fabrikası kurulmuştur? Bu fabrika tüm parçaları İngiltere’den gelen 25 adet motor montajı gerçekleştirilmiştir. Dünyanın en pahalı uçak motorları !

⁵⁷ Sf. 195-196

⁵⁸ Sf. 143

⁵⁹ Kapasite: 20 ton/gün !

⁶⁰ Bu fabrikanın öyküsünü Sn Şükrü Er’e sordum. Bkz. Ek - 7

1950 – 1960 arasında kurulan yeni sanayi kuruluşlarının tükettiği *ek* elektrik enerjisi, 1950 yılında sanayinin tükettiği toplam elektrik enerjisinin yaklaşık *üç katıdır*. Sanırım bir sanayici için en anlamlı parametre budur.

Nabza göre şerbet vererek “har vurup harman savurmak” gibi bir üslupla gerçekleştirilen sınai ve altyapı yatırımlarını küçümsemek İSO’nun hiçbir üyesine yakışmaz.

Aynı kitabın 1950-1960 dönemini anlatan (kitabın künyesinden yazarın İzzeddin Çalışlar olduğu anlaşılıyor) bölümünden alıntılar: ⁶¹

“İki Sektör Yarışıyor

“İktisadi davranışlara liberal fikirlerin hakim olduğu 1950-1954 yılları arasında iktisadi politika yeni bir görüş ve anlayışla ele alındı. Demokrat Parti iktidarının ilk yılları sanayide önemli bir gelişime sahne oldu. Bu gelişimin çok daha hızlı ve güçlü olmasının önündeki tek engel, tarım sektörünün sanayiden daha fazla önemsenmesiydi. Halka yönelik politik söylemle büyük oranda oy toplayıp, çok partili hayata kalıcı olarak geçilmesini sağlayan DP iktidarı, sanayi yatırımlarından beklenen sonuçlar henüz alınmadan geniş halk kitlelerini memnun etme yolunu tercih edince, sınai yatırımların tamamlanması gecikti. İhracat, dış yardım ve krediler, yoğun talep gören ithal mallarının tedarikine ve tarıma kaydırılmışken, Kore Savaşı’nın sona ermesiyle eski haline dönen konjonktüre bağlı olarak ihracat azalmaya başladı. Böylece 1950 yılında başlayan ve halka geçici bir refah ortamı sağlayan gelişme yılları 1954’de sona erdi. 1950-1953 dönemindeki olağanüstü olumlu koşullar ve GSMH’nin yarısına yakınını sağlayan bol tarımsal ürün, yönetimde “sonsuz kaynaklara” sahip olduğu sanısını uyandırdı. Hükümet bu koşulların geçici olduğunu gösteren verileri çeşitli yollarla halktan saklamayı yeğledi. Oysa bu dönemde, tedavüldeki para hacmi hızla artmış, fiyatların genel düzeyi yükselmiş, üstelik sanayileşmede beklendiği ölçüde aşama kaydedilememişti.”

“Kırdan kente doğru büyük bir göç başladı. Yine de 1950’ler özel yasal uygulamalarla önü açılan ilaç fabrikalarının çoğaldığı, Kavel Kablo, Türkay Kibrit fabrikalarının Arçelik, Türk Traktör’ün, Ünilever-İş’in ve bir çok kamu iktisadi teşekkülün kurulduğu bir dönem oldu.” ⁶²

⁶¹ Sf. 96 – 109

⁶² Yazar bu noktada İstanbul Sanayi Odası’nın kuruluşunu anlatıyor. Tarih: 30 Mayıs 1952

“IMF’ye yapılan başvuru sonrasında çok sert koşullar karşılığında dış destek sağlandı. Bu darboğazı aşmak için 4 Ağustos 1958 tarihinde ‘İktisadi İstikrar Programı’ kabul edildi. Beş yılda % 800 oranında artış gösteren dış ticaret açığı, ihracatı artırıp, ithalatı azaltmak zorunluluğunu getirmiş, ulusal bir tasarruf politikasını şart koşmuştu. Bu çaba belli alanlarda başarı sağladı. IMF’ye çok geç ve koşullar en olumsuz hale geldiğinde başvurulmuştu. Genel fiyatlar önemli ölçüde düşürüldü ama sıkıntı sürdü ve 1959’da program terkedilince tam anlamıyla bir durgunluk başgösterdi.”

“Yine 50’li yılların ortalarında atılan temellerle gelişen kimya sanayii; ilaç, tekstil ve deri yardımcı maddeleri üreten yabancı firmaların yatırımlarıyla başlayıp 80’li yıllarda dışa açılmayla yüksek bir büyüme hızına ulaştı.”

“Dış Dünya Telkini

“IMF ve Dünya Bankası tarafından Türkiye’ye telkin edilen düşünce şuydu: Türkiye bir tarım ülkesiydi. “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, her ülke ne konuda avantajlıysa o alanda yoğunlaşmalı; enerjisini o alana harcamalı, başka bir iddia ile ortaya çıkmamalı” görüşünü savunuyordu. Dolayısıyla, bütün raporlar tarımı geliştirmemizi; ihracata dönük tarım yapmamız, bu tarım ürünlerini kullanacak gıda ve tekstil gibi bazı sanayiler kurmamızı öngörüyordu.

“Türkiye bu görüşe katıldı ve Dünya Bankası ile ciddi altyapı projelerini paylaştı. Kapitalist gelişmenin tarımsal da olsa, sınai de olsa altyapıya ihtiyacı kesindi.

“Demiryolu ağı olmasına rağmen karayolunu geliştirme önerisi ortaya atıldı. Böylece otomotiv sanayiinin zemini oluşacaktı. Ama bunun için de enerji üretmek gerekiyor, barajlar yapma mecburiyeti doğuyordu.

“Böylece, 50’li yıllarda daha çok altyapı eksikliği önplanda oldu. Dünya Bankası’nın finansmanı 50’li yıllara damgasını vurdu, fakat bu kaynak sanayiden çok, altyapı düzenlemelerine kaydı; barajlar, karayolları, elektrik santralleri kuruldu, PTT ile haberleşme yaygınlaştı, havaalanları ve limanlar inşa edildi.

“Dolayısı ile 50’li yıllar, sonraki dönemde gelişecek sanayinin altyapısının kurulduğu yıllar oldu.”

Yazar, 1950 – 1960 dönemini, Ortak Pazar’a başvuru (31 Temmuz 1959), 27 Mayıs’a varan olaylar ve 27 Mayıs ile noktalamaktadır.

27 Mayıs öncesi son paragraf bu kitapta okuyucuya sunulan *dezenformasyon* için tipik bir örnektir:

*“CHP ile DP arasında uzlaşma formülü bulunamayacağı açıkça ortaya çıkmıştı. Tartışmalar ne kurulan AET ile ne **çözüksüzlüğe doğru giden Kıbrıs sorunu** ile ilgiliydi. DP, CHP’yi dinsizlikle suçluyor ve 1959 yılına **içhuzuru temin amacıyla kurduğu Tedbir Komisyonu**’yla giriyordu.”*

Başvurumuzun tarihi 31 Temmuz 1959. Kıbrıs ile ilgili olarak 11 Şubat 1959’da Zürih, 19 Şubat günü ise Londra Antlaşmaları imzalanmış. Sorun çözülmüş. “Çözüksüzlük” sözcüğünü 2002 yılında “verkurtulcu” entel köşeyazarları kullanmaktadır.

Sanayileşmenin Tarihçesi’ni anlatırken kendi kuruluşunun ellinci yılını kutlamak amacı ile kurulduğu dönemi böylesine *yanlış – yanlış* ve *bilgisizce* anlatan bu kitaptaki alıntılar bir kez daha mercek altına alarak yorumlamak ve gerçekleri göstermek istiyorum:

ALINTILAR & YORUMLAR

ALINTI – 1

“Demokrat Parti iktidarının ilk yılları sanayide önemli bir gelişime sahne oldu.”

“...sınai yatırımların tamamlanması gecikti.”

“Oysa bu dönemde (1950-1953), tedavüldeki para hacmi hızla artmış, fiyatların genel düzeyi yükselmiş, üstelik sanayileşmede beklendiği ölçüde aşama kaydedilememişti.”

YORUM – 1

Yazar sanki bir başka ülkeyi anlatıyor! 1950-1960 dönemini anlatıyor. İlk yıllarda sanayileşme yok. Sanayileşmenin planları yapılıyor, örneğin 1951 yılında ‘Türkiye Şeker Sanayii Tevsii Planı’ tamamlanıyor, 1952 yılında ilk fabrikanın temeli atılıyor ve 1956 yılına kadar 11 yeni şeker fabrikası hizmete sokuluyor. Batı’dakiler özel sermaye, Doğu’dakiler ise kamu yatırımı. 4 yılda 11

yeni fabrika. Gecikme nerede? Eşanlı olarak, 1957 yılı sonuna kadar 10 çimento fabrikası ya yenileniyor ya da yeniden kuruluyor. 1958 yılında 3 yeni fabrika daha, 1959 yılında 1 yeni fabrika daha. 1950 yılında ayda 30 bin ton çimento üreten Türkiye, 1960 yılında ayda 170 bin ton çimento üretiyor. 27 Mayıs'ta devam eden işler arasında 6 yeni fabrika daha var. Bunların da devreye girmesiyle 1964 yılında Türkiye ayda 220 bin ton çimento üretiyor. VE DE TÜKETİYOR! (FORUM Dergisinin iddia ettiği gibi atıl kapasite yok)

Aynı dönemde elektrik enerjisi üretmek için hidrolik ve termik santraller kuruluyor. 1950 öncesi tek bir termik santral var, Çatalağzı, 60 MW. % 25 kapasite ile çalışıyor çünkü enerji nakil hatları ile tüketim merkezlerine bağlanmamış.

1950 yılında fiilen kullanılmakta olan toplam kurulu güç 328 MW.

27 Mayıs'ta ise toplam kurulu güç 1264 MW. (1264 / 328 = 3.8) Yalnız 1956 yılı içinde tamamlanarak üretime geçen santrallerin toplam kurulu gücü 352 MW.

Elektrik olmadan sanayileşme olur mu? Bunu da en iyi bilen sanayici değil midir?

ALINTI – 2

“..yine de 1950’ler özel yasal uygulamalarla önü açılan ilaç fabrikalarının çoğaldığı...”

*“Genel fiyatlar önemli ölçüde **düşürüldü ama sıkıntı sürdü** ve 1959’da program terkedilince tam anlamıyla bir durgunluk **başgösterdi.**”⁶³*

“Yine 50’li yılların ortalarında atılan temellerle gelişen kimya sanayii, ilaç, tekstil....”

YORUM – 2

Yıllık fiyat artışları şöyle:

1949 yılına kıyasla, ilk beş yılın (1950 – 1954) birikimli fiyat artışı: % 9.8
Yıllık ortalama % 2’nin altında. 1954 yılında kuraklık nedeni ile % 10.3 olan yıllık enflasyon olmasa, beş yıllık birikimli fiyat artışı sıfır olacak. Nitekim 1950 – 1953 dönemi birikimli fiyat artışı % 1 (*eksi*)

⁶³

Bu cümle baştan aşağıya yanlış-temelsiz

1954 yılında kuraklık nedeni ile tarımsal üretim % 40 düzeyinde gerilemiş ve 1954 yılının enflasyonu % 10.3 olmuştu. Kuraklık 1955 ve 1956 yıllarında da devam etmişti. Nedense ekonomi yazarları 1050 – 1960 enflasyonunu genel ifadeler ile geçiştirmişler, kuraklıktan ise hiç bahsetmemişlerdir.

1955 yıllık: % 7.6

1956 – 1959 arası dört yıl: ortalama % 17.5

1960: % 5.4

1958 yılında % 221 devalüasyon yapılmış. 1959 yılı enflasyonu % 19.8.

1994 yılında devalüasyon % 164, enflasyon ise % 150 idi. Başbakan da ekonomi profesörü !

1950 -1960 dönemi ile ilgili olarak enflasyon konusu tam bir dezenformasyon yaklaşımı ile işlenmiştir.

İstikrar Programının terk edilmesi ise **SÖZ KONUSU DEĞİLDİR.**

Bakın Menderes 3 Ocak 1960 günü Adana'da neler söylemiş:

“16 – 17 ay evvel, 4 Ağustos'ta istikrar kararı aldığımız zaman tedavüldeki para 3 milyar 925 milyon lira idi. 16 ay sonra bu miktar çoğalmış değil, bilakis 156 milyon lira eksilmiştir. Bu istikrar programımızı bütün azmimizle tatbik kararındayız”

Çok açık değil mi?

Durgunluk konusunda önemli bir ölçü çimento tüketimidir. İzleyelim:

1955 – 1 630 bin ton

1956 – 1 270 bin ton

1957 – 1 560 bin ton

1958 – 1 540 bin ton

1959 – 1 730 bin ton

1960 – 2 040 bin ton

Ya bir de 27 Mayıs olmasa idi? 1960 yılına kadar tüm yıllarda çimento ithalatı da var. Yerli üretim yetmiyor. Hani durgunluk vardı? Çimento tüketimi artarken *durgunluktan* bahsedilebilir mi?

1960 yılında Türkiye çimento, şeker ve elektrik enerjisi konularında kendi kendine yeterli konuma ulaşmıştı. Şeker ve çimentonun ihracatı bile başlamıştı.

ALINTI – 3

“Demiryolu ağı olmasına rağmen karayolunu geliştirme önerisi ortaya atıldı. Böylece otomotiv sanayiinin zemini oluşacaktı. Ama bunun için de enerji üretmek gerekiyor, barajlar yapma mecburiyeti doğuyordu.”

YORUM – 3

Türkiye'nin acilen 20 bin km karayoluna ihtiyacı olduğu ilk kez Recep Peker'in 1946 Hükümet Programı'nda yer almıştır! Marshall Yardımı çerçevesinde ülkemize gelen ABD Karayolu kuruluşu üst düzey yöneticisi Hiltz Raporu (1948) ile 14 Mayıs öncesi kurulan Karayolları Genel Müdürlüğü'nün hedefi de aynıdır: 22 500 km. Demokrat Parti bu programı etkin bir şekilde uygulamış ve 1060 yılına kadar karayolu yapım ve bakımına 4 milyara yakın ödenek ayırarak Türkiye'nin köylerini, kasabalarını ve illerini birleştirmiştir.

Yukarıdaki alıntıda üç cümleyi yazan kişi; 1950 yılında var olan demiryolu ağına (yetersizliğine) *herhalde* hiç bakmamış, otomotiv sanayi ile baraj yapımı arasında *garip* bir ilişki kurmuş ve “karayolu”, “otomotiv sanayi” ve “barajlar” konularını hiç anlamadığını kanıtlamıştır. Bu cümlelerin İstanbul Sanayi Odası'nın 50 inci Yıl Albümü'ne nasıl girdiğini anlamak mümkün değildir.

Demiryollarına en büyük önemi veren Atatürk'ün karayolları hakkında 1 Kasım 1937 günü TBMM Açış Nutku'nda söylediklerine bakınız. Belki ondan sonra bu kısır tartışmadan vazgeçersiniz.

ALINTI – 4

“Dolayısı ile 50'li yıllar, sonraki dönemde gelişecek sanayinin altyapısının kurulduğu yıllar oldu.”

YORUM – 4

İstanbul Sanayi Odası Türkiye'nin ilk bağımsız sanayi odasıdır. Odanın Araştırma biriminin yetkilisinin gönderdiği listede 1952 – 1960 yılları arasında odaya katılan sanayici kuruluşların sayısı 67'dir. Bu kuruluşlar bugün Türk sanayiinin temel direkleridir.

DP'nin enerji politikası olmasaydı, bu kuruluşlar motorlarını ne ile döndüreceklerdi?

İstanbul Sanayi Odası'nın 1950 – 1960 dönemine haksızlık yapmak gibi bir lüksü olmamalıdır. Kendisini inkar etmiş olur. Anılan albüm (2 kg !) inkarın belgesidir!

DP bir yanda acil ihtiyaç duyulan ürünlerin (şeker-çimento-tekstil) fabrikalarını kurmuş, mevcutları tevsii etmiş veya baştan aşağıya yenilemiş ve 1960 yılında ülkeyi bu üç ürün ile ilgili olarak kendi kendine yeterli konuma getirmiştir. Ayrıca hem enerji sorununu çözmüş hem de çiftçiye ve sanayiciye uygun kredi sağlayarak kalkınmayı yaygınlaştırmıştı.

1950 yılında Türkiye'de sanayinin tükettiği elektrik enerjisi 509 milyon kwsaattir. 1961 yılında sanayide tüketilen elektrik enerjisi 1 860 000, 1964 yılında (devam eden santraller tamamlandıktan sonra) ise 2 850 milyon kwsaat olmuştur. Bu enerji tüketiminde aslan payını bugün olduğu gibi o günlerde de İSO üyeleri sanayiciler kullanmışlardır.

1958 devalüasyonu hakkında bir yorum yapmak istiyorum. Türkiye'nin dış ticareti açık vermeye başlamıştı. 1954, 1955 ve 1956 yılları son derece kurak geçmiş, Türkiye buğday ithal etmek zorunda kalmıştı. Türkiye'nin ihraç edecek önemli ürünleri yoktu. İthalat ise 400 – 500 milyon Dolar düzeyine çıkmıştı. İhracatı, 1946 yılında tespit edilmiş 2.80 TL/\$ kuru ile tetiklemek mümkün değildi. Geç kalınmış olsa da gerekli olan devalüasyon yapılmış, başarılı olmuş ve bir yanda ihracat artış eğilimine girerken, öte yanda enflasyon hızla % 5'e inmişti; 1960 yılında.

1959-1960 döneminde durgunluk söz konusu değildir.

Sadece 6 Ocak – 26 Mayıs 1960 tarihleri arasındaki yatırımlara ve dış ziyaretlere bakınız:

6 Ocak	Adnan Menderes tarafından ATAŞ rafinerisinin (3.2 milyon ton/yıl) temeli atıldı. Tamamı yabancı sermaye (ABD-İngiliz)
8 Ocak	Adnan Menderes tarafından Türkiye'nin en büyük baraj ve hidroelektrik santrali hizmete açıldı: Hirfanlı. Göl hacmi 5980 hektometreküp. Santral kapasitesi 128 MW – o tarihte ülkenin toplam kurulu gücünün % 10'u.
8 Ocak	Adnan Menderes tarafından Kesikköprü barajının (76MW) temeli atıldı.
23 Nisan	Adnan Menderes tarafından İPRAŞ rafinerisinin temeli atıldı. Yabancı sermaye % 50 (ABD). Kapasite: 1 milyon ton/yıl.

- 23 Nisan Adnan Menderes tarafından İzmit boru fabrikasının tevsi yatırımının temeli atıldı. Kapasite artırımı % 140. Lisans ve kredi Mannesmann'dan, Alman.
- 27 Nisan Mersin limanının bir bölümü hizmete açıldı. Limanda Avrupa'nın en büyük kapasiteli betonarme hububat silosunun (100 bin ton) inşaatı hızla devam ediyor. Birkaç ay sonra, 1960 yılında, tamamlanacak.
- 11 Mayıs 300 Milyon Dolar yatırım bedeli olan Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş. şirketi kuruldu. Bu şirkette hem yabancı sermaye (ABD) vardır hem de 1961 yılında 129 milyon Dolar dış kredi alınacaktır – ABD'den. Vehbi Koç yönetim kurulu üyesi.
- 16 Mayıs Adnan Menderes tarafından Bergama dokuma fabrikası hizmete açıldı.
- 17 Mayıs Adnan Menderes tarafından Manisa dokuma fabrikası hizmete açıldı.
- 18 Mayıs Adnan Menderes tarafından Demirköprü barajı hizmete açıldı.
- 26 Mayıs Adnan Menderes tarafından Eskişehir yem fabrikasının temelini atıldı
- 27 Mayıs sonrası Batman rafinerisinin yeni bölümü hizmete açılarak kapasite 600 bin ton/yıl olmuştur. FORD-OTOSAN 2 Ağustos günü üretime geçmiştir.
- 2 Mayıs İstanbul'da NATO Bakanlar Kurulu toplantısı – Türkiye'de ilk ve son (2004'e kadar) NATO Bakanlar Kurulu toplantısı.
- 20 Mayıs Hindistan Başbakanı, saygın devlet adamı Nehru Ankara'da.
- 15-16 Ağus. Kıbrıs Cumhuriyeti – Türk asker ve Bayrağı yeniden Kıbrıs'ta.
- Başbakan ve Dışişleri Bakanı Sovyetler Birliği'ne gidecekler – yaz ortasında. Sovyetlerle iyi komşuluk ilişkileri başlatılacak. Hazırlıklar yapılıyor.

Bu mudur durgunluk?

Bu mudur “Çukur”?

Ya da “İtibarsız TÜRKİYE”?

1950-1960 DÖNEMİNDE EKONOMİK BÜYÜME GSMH'YA NEDEN YANSIMAMIŞ?

GSMH göstergeleri fiziksel büyümeyi yansıtmıyor:

	DİE Sabit 1948 Milyon TL			DPT Sabit 1961 Milyon TL		
	1950	1960	Artış %	1950	1960	Artış %
SEKTÖR						
TARIM	4551	7404	63	12107	18376	55
SANAYİ	1014	1795	77	4051	7302	80
İNŞAAT	455	982	116	1322	2261	71
YURTİÇİ GELİR	9119	16715	83	24888	43081	73
GSMH	9457	17467	85	28491	49941	75

DİE Yayın No 380 (Sh 412) ve No 510 (Sh 422) Sabit TL 1948 + DPT 1.BYKP Kitabı Sh 14 - Sabit TL 1961 - DİE Yayın No 420 Sh 5 NOT: DİE-DPT farklılıkları için bkz Tablo11

BUNLAR DA GERÇEKLER:

Tarım ürünlerinde fiziksel artış % 118 (12.2 milyondan – 26.6 milyon tona)

Bin yıllık devlet 1950 yılında toprağından 12.2 milyon ton ürün alıyormuş. Bu ürün on yıl sonra 26.6 milyon ton olmuş. Sn Pamuk-Kumcu ikilisi bu gelişmeyi “sürdürülemeyen kalkınma” olarak nitelendirmişler?

Sanayide tüketilen elektrik enerjisindeki artış % 244

509 milyon kilowattsaatten 1752 milyon kilowattsate – fiili tüketim.
(DİE No 2252 Sh 272)

Bu tüketim sayesinde sanayici üretim yapmış.

Çimento tüketimindeki artış % 308 (ithalat dahil 500 bin tondan 2038 bin tona)

ÇELİŞKİLER: Devletin yayımladığı GSMH göstergelerine göre büyüme sınırlı:

Tarımda fiziksel üretimdeki artış **% 118**

Tarım Sektörü GSMH hasıla payı artışı **% 66** (DİE) veya **% 55** (DPT)

Sanayide tüketilen elektrikteki artış **% 244**

Sanayi sektörü GSMH hasıla payı artışı **% 77** (DİE) veya **% 80** (DPT)

Çimento tüketimindeki artış % 385

İnşaat sektörü GSMH hasıla payı artışı % 116 (DİE) veya % 71 (DPT)

Bu üç sektörün ağırlıklı hasıla artışı % 59.8!

Üç sektörün fiziksel üretim artışları ulusal gelir hesaplarına 1950 birim fiyatları ile yansımış olsa idi,

1960 yılı GSMH'sı 17 467 değil, 22 653 (1948 TL) veya 49 941 değil 67 968 (1961) milyon TL olacaktı.

Bu durumda on yıllık GSMH artışı enaz % 140, yıllık ortalama artış % 14 olmaktadır.

ANALİZ

Buraya kadar FORUM Dergisi ve çok değişik dört kitaptan alıntı yaptım. Tarih sırasına göre bir kez daha veriyorum:

1 – DPT Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

1962 yılı kasım ayında TBMM'ne sunulmuş, 1963 yılında ocak ayında yayımlanmıştır. Özetle, 10 yılda GSMH'nin % 75 arttığını kaydetmiş.

2 – Makine Mühendisleri Odası Yayını: 1964 Sanayi Kongresi

Kongreyi açan Sanayi Bakanı, Türkiye'nin 27 Mayıs öncesi *çukura* düştüğünü iddia etmiş.

3 - Doğan Kitap: Artık Herkes Milyoner - 2002

Prof Pamuk ve Dr Kumcu, DP'nin tarım ağırlıklı kalkınma stratejisini başlattığını ama sürdüremediğini belirtmişler, sanayileşmeden ise hiç söz etmemişler.

4 – İstanbul Sanayi Odası: Türk Sanayi – 2002

Konuk Yazar İshak Alaton, DP döneminde har vurup harman savrulduğunu yazmış. Bu kitaba göre, dönemin belirgin özelliği “enflasyon” ve “1958-1960 döneminde tam anlamıyla durgunluk” imiş.

Bu sıralamaya bakıldığında temel kaynağın DPT yayını olduğu, diğerlerinin ise bu yayını sorgulamak gereğini duymadan, 27 Mayıs sonrası savunmasız kalan bir siyasi partinin iktidar dönemini yerden yere vurmuşlardır.

DPT (Plan) ise kavram olarak FORUM Dergisi'nde 1954 yılında başlatılan sistematik bir yayım kampanyası sonucu doğmuştur. FORUM Dergisi'ndeki bu

kampanya yazıları Kemalist Demokrat TÜRKİYE Dergisi'nin 84 üncü sayısında işlenmiştir.

Bu aşamada, tarımdaki % 118 oranında ürün artışı karşısında DPT'nin;GSMH içinde tarım sektörü hasıla artışını *sadece* % 55, sanayide tüketilen elektrik enerjisi % 244 artarken sınai hasıla artışını % 80, çimento tüketimi % 385 artarken inşaat sektöründeki hasıla artışını % 71 ile sınırlı *göstermesini* ve dönemin “enflasyon” ve 27 Mayıs öncesi “durgunluk” iddialarını, gerçek göstergelerle irdeleyeceğim.

DİE'nin 380 sayılı yayını DPT öncesi yayımlanmıştır. 1950 – 1959 yıllarının verilerini içermektedir – Sf. 412.

Bu yayında, 1959 yılı sınai hasıla 1 779 milyon TL'dir. 1960 sınai hasıla (1 795 milyon TL) 1959 yılı için verilen 1 779 milyon TL ile uyumludur. DİE'ye göre sınai hasılanın 1959-1960 artışı binde dokuzdur.

DPT uzmanları çalışmalarına başlarken bu göstergeleri almışlardır. Dolayısı ile yanlışlığın kaynağı DİE yayınlarıdır.

Bu yanlışlığı kanıtlamak için çarpıcı bir gösterge vermek istiyorum:

Aynı seride (1948 sabit fiyatlar) 1933 yılı sınai hasıla 863 milyon TL olarak verilmiştir. (DİE Yayını 2252 Sf. 562).

Herhalde aklı başında hiç kimse iki küçük şeker ve altı küçük çimento fabrikası dışında “sınai” olarak tanımlanabilecek bir tesisi bulunmayan, sanayide tüketilen elektrik enerjisinin sadece 30 milyon kwsaat⁶⁴ olan 1933 Türkiye'si ile 1960 Türkiye'si'nin GSMH sınai hasılası arasında $1795/863 = 2.08$, başka deyimle % 108 fark olduğunu kabul edemez. Ama nedense sorgulamaz. Üzerinde bile durmaz. Bence asıl yanlışlık budur.

Aşağıda SONUÇ bölümünde verdiğim tabloda önce DP'nin 14 Mayıs'ta devraldığı sanayileşmişlik düzeyini göstereceğim. On yıllık büyüme sonunda fiziksel artışlara işaret edeceğim. 27 Mayıs'ta devam eden yatırımların büyük ölçüde tamamlandığı 1965 yılının fiziksel üretim göstergelerini 1950 yılı ile kıyaslayacağım. DPT'nin kitabını (BBYKP) yazarlar bu büyümenin göstergelerini görmemiş ya da görmezlikten gelmişlerdir. Fiziksel üretim artışlarına bakacakları yerde yanlış GSMH göstergelerini yorumlamışlardır. Yanlış yorumlarken *yanlış* yorumlamışlardır:

“Enflasyon içinde cüzi bir büyüme ve tam bir duraklama” → ÇUKUR

64

“TÜRKİYE Ekonomisinin Başlıca Meseleleri” Sh 18 Türk İktisat Cemiyeti Yayını

SONUÇ

1950 YILI FİZİKSEL ÜRETİM GÖSTERGELERİ

	Sektör/Altsektör	Üretim	Birim	Artış ⁶⁵ %
1	Elektrik Enerjisi	790	<i>Milyon kwst</i>	124
2	Enerji Nakil Hattı (ENH)	310	km	--- ⁶⁶
3	Sanayide tüketilen elektrik	509	<i>Milyon kwst</i>	74
4	Çimento	395	<i>Bin ton</i>	37
5	Şeker	137	<i>Bin ton</i>	44
6	Kağıt	18	<i>Bin ton</i>	100
7	Çelik (Haddehane ürünü)	76	<i>Bin ton</i>	---
8	Tasfiye edilen ham petrol	8	<i>Bin ton</i>	---
9	Sümerbank pamuklu kumaş	101	<i>Milyon metre</i>	115
10	Sümerbank yünlü kumaş	3.9	<i>Milyon metre</i>	105

1960 YILI FİZİKSEL ÜRETİM GÖSTERGELERİ

	Sektör/Altsektör	Üretim	Birim	Artış ⁶⁷ %
1	Elektrik Enerjisi	2 815	<i>Milyon kwst</i>	256
2	Enerji Nakil Hattı (ENH)	3 980	km	1 183 !
3	Sanayide tüketilen elektrik	1 752	<i>Milyon kwst</i>	244
4	Çimento	2 038	<i>Bin ton</i>	416
5	Çelik (Haddehane ürünü)	215	<i>Bin ton</i>	183
6	Şeker	643	<i>Bin ton</i>	369
7	Kağıt	64	<i>Bin ton</i>	256
8	Tasfiye edilen ham petrol	279	<i>Bin ton</i>	--- ⁶⁸
9	Pamuklu Kumaş	527	<i>Milyon metre</i>	305
10	Yünlü Kumaş	20	<i>Milyon metre</i>	233

YORUM:

⁶⁵ Artışlar 1939 yılına kıyasla hesaplanmıştır

⁶⁶ 1939 yılı üretimi çok düşük olduğu için artış hesabı anlamsız

⁶⁷ Artışlar 1950 yılına kıyasla hesaplanmıştır

⁶⁸ 1950 yılı üretimi çok düşük olduğu için artış hesabı anlamsız

1960 YILI FİZİKSEL ÜRETİM GÖSTERGELERİ

	Sektör/Altsektör	Üretim	Birim	Artış ⁶⁹ %
1	Elektrik Enerjisi	2 815	<i>Milyon kwst</i>	256
2	Enerji Nakil Hattı (ENH)	3 980	<i>km</i>	1 183 !
3	Sanayide tüketilen elektrik	1 752	<i>Milyon kwst</i>	244
4	Çimento	2 038	<i>Bin ton</i>	416
5	Çelik (Haddehane ürünü)	215	<i>Bin ton</i>	183
6	Şeker	643	<i>Bin ton</i>	369
7	Kağıt	64	<i>Bin ton</i>	256
8	Tasfiye edilen ham petrol	279	<i>Bin ton</i>	--- ⁷⁰
9	Pamuklu Kumaş	527	<i>Milyon metre</i>	305
10	Yünlü Kumaş	20	<i>Milyon metre</i>	233

1965 YILI FİZİKSEL ÜRETİM GÖSTERGELERİ

	Sektör/Altsektör	Üretim	Birim	Artış ⁷¹
1	Elektrik Enerjisi	4953	<i>Milyon kwst</i>	527
2	Enerji Nakil Hattı (ENH)	8 000	<i>Km</i>	2 481 !
3	Sanayide tüketilen elektrik	3 133	<i>Milyon kwst</i>	516
4	Çimento	3 238	<i>Bin ton</i>	718
5	Çelik (Haddehane Ürünü)	759	<i>Bin ton</i>	899
6	Şeker	600	<i>Bin ton</i>	338
7	Kağıt	75	<i>Bin ton</i>	317
8	Tasfiye edilen petrol	3 621	<i>Bin ton</i>	--- ⁷²
9	Pamuklu Kumaş	600	<i>Milyon metre</i>	361
10	Yünlü Kumaş	25	<i>Milyon metre</i>	317

YORUM:

*

⁶⁹ Artışlar 1950 yılına kıyasla hesaplanmıştır

⁷⁰ 1950 yılı üretimi çok düşük olduğu için artış hesabı anlamsız

⁷¹ Artışlar 1950 yılına kıyasla hesaplanmıştır

⁷² 1950 yılı üretimi çok düşük olduğu için artış hesabı anlamsız

27 Mayıs 1960 – 10 Ekim 1965⁷³ tarihleri arasında yukarıdaki altsektörlerde DEVLETİN *yeni* sanayi veya enerji yatırımları yoktur. Artışlar 27 Mayıs öncesi başlatılan yatırımların bitirilerek üretime geçirilmesi sayesinde gerçekleşmiştir.

1950 YILINDA GSMH İÇİNDE SANAYİ SEKTÖRÜ CARİ FİYATLARLA 1 419 MİLYON TL OLUP 273 TON ALTIN KARŞILIĞIDIR.

1960 YILININ GSMH GÖSTERGELERİNİN (CARİ YA DA SABİT TL) DOĞRU OLDUĞUNA İNANMIYORUM.

1965 YILINDA GSMH İÇİNDE SANAYİ SEKTÖRÜ CARİ FİYATLARLA 15 339 MİLYON TL OLUP 1096 TON ALTIN KARŞILIĞIDIR.

15 YILLIK ARTIŞ % 301'DİR.

1960 – 1965 ARASINDA ÖZEL SEKTÖR YATIRIMLARI DEVAM EDERKEN 27 MAYIS'TA İNŞAAT HALİNDE BULUNAN KAMU YATIRIMLARI DA BÜYÜK ÖLÇÜDE (BİRKAÇ BARAJ DIŞINDA) TAMAMLANMIŞTIR.

27 MAYIS 1960 – 10 EKİM 1965 ARASINDA BAŞLATILAN TEK BİR HİDROELEKTRİK SANTRALİ BULUNAN BARAJ YATIRIMI YOKTUR. ON KÜÇÜK SULAMA AMAÇLI BARAJIN TOPLAM GÖL HACMİ 285 HEKTOMETREKÜPTÜR. 8 OCAK 1960 GÜNÜ HİZMETE AÇILAN HİRFANLI BARAJININ GÖL HACMİ İSE 5980 HEKTOMETREKÜPTÜR. $5980/285 = 20.98$

27 MAYIS GÜNÜ TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞMESİNE İKİNCİ “DUR” EMRİ VERİLMİŞTİR. SANAYİLEŞME DEVLETTE DURMUŞTUR. ANCAK ÖZEL SEKTÖR HIZ KESMEDEN YOLUNA DEVAM ETMİŞTİR.

DEMOKRAT PARTİ'NİN EKONOMİK PERFORMANSINI ÖLÇERKEN DİE VE DPT'NİN ÇELİŞKİLİ HASILA GÖSTERGELERİNİ, ÖZELLİKLE SABİT TL SERİLERİNİ, KULLANMAK YANLIŞTIR.

DEMOKRAT PARTİ'NİN EKONOMİK PERFORMANSI YUKARDAKİ ÜÇ TABLODA ÖZETLENMİŞTİR.

MEHMET ARİF DEMİRER.....23 Nisan – 29 Ekim 2003⁷⁴

⁷³

Adalet Partisi'nin tek başına iktidara seçildiği genel seçimlerin yapıldığı gün

⁷⁴

Araştırma 2001 yılı ağustos ayında başlamış, nihai yazım 23 Nisan – 29 Ekim arasında tamamlanmıştır.

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ

1 NOLU BROŞÜR

Not. Aslının renkli fotokopisi

27 AĞUSTOS 1960

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ SONRASI

BİR İKRAR BELGESİ

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİNİN 27 AĞUSTOS 1960 TARİHİNDE YAYIMLADIĞI (1) NUMARALI “BROŞÜR”DEN ALINTILAR:

“ELE ALINAN DEVLET İDARESİNİN DURUMU”⁷⁵

*MİLLİ GELİR*⁷⁶

Sabık iktidarın takibettiği hatalı ve zararlı iktisadi ve mali politikasının ana hatları ve bunun neticesi 27 Mayıs 1960 günü memleketimizin içinde bulunduğu durum yukarıda kısaca izah edildi.

İktisadi nizamımızı altüst eden, ekonomik bünyemizi za'fa uğratan, gelecek nesillere ağır borç yükü bırakan bu politika acaba, bütün bu zararlara mukabil memleketimize tatbik edildiği süre içinde ne temin eylemişti?

Sabık iktidar, enflasyonun görünen zararları, fiyat yükselişleri, mâruz kalınan mahrumiyetler ve hayat şartlarının her bakımdan tahammül edilmez derecede ağırlaştığı hususunda yapılan tenkitlere karşı kendisini sadece bir yoldan müdafaa etmeye çalıştı: Bu da memlekette görülmemiş bir kalkınmanın husule geldiği iddiası idi.

Filhakika, kalkınmak isteyen bir milletin bunun için fedakârlıklara katlanması, istikbaldeki refahı düşünerek sıkıntıya tahammül etmesi hatta borçlanması muayyen bir devrede normal sayılabilirdi.

Acaba Türk Milleti 10 yıl müddetçe her gün biraz daha şiddetlenerek devam eden maddi ve manevi fedakârlıklar sonunda ne elde etmişti, ne kadar kalkınabilmişti?

İlimde, bir memleketin iktisadi kalkınmasının gerçek mânası ve tek ölçüsü, o memlekette fert başına düşen milli gelir payındaki inkişaftır.⁷⁷

⁷⁵ Bu bölüm 30 Ağustos 2005 tarihinde eklenmiştir.

⁷⁶ Sf. 20 - 22

⁷⁷ Bold vurgulamalar benim

Yani bir millet iktisaden kalkınıyor demek, o memleketin topyekûn geliri nüfus artışından daha süratli bir tempo ile gelişiyor demektir. Milleti bir aile olarak kabul edelim. Ailenin fertlerinin muhtelif kaynaklardan temin ettikleri gelirin yekûnu ailenin bütün fertlerinin ihtiyacına tahsis edileceğine göre fert başına düşen gelir miktarı o ailenin hayat seviyesini ifade eder. Müteakıp yıllarda yeni doğan çocukların veya sair suretle (evlenme gibi) aileye iltihak edecek olanların da, aile gelirine ortak olmaları tabii bulunduğundan sadece aile gelirinde olan artışın nazara alınması doğru olmaz. Her yılın gelirinin ve nüfus sayısının aynı zamanda ele alınması ve fert başına düşen gelirin mükayesede esas kabul edilmesi gerekir.

Yıllık geliri 10 000 lira olan 5 nüfuslu bir ailenin 10 sonra, fiyatlar sabit kaldığına ve aile nüfusu 10 kişiye çıktığına göre yıllık geliri sadece 15 000 liraya yükselirse bu ailenin umumi gelirinde % 50 bir artış olmakla beraber çoğalan nüfus dolayısıyla hayat seviyesi % 25 nispetinde düşmüştür. Çünkü fert başına düşen gelir 10 sene evvel 2 000 iken şimdi 1 500 liraya inmiştir.

Aynı ailenin yıllık geliri 25 000 liraya çıkarsa hayat seviyesi aynı esaslara göre % 25 yükselmiş olur. Şimdi bu ailenin hayat standardını düzeltmek için bir ev almaya teşebbüs ettiğini farz edelim. Bu aile borçlanarak gelirinden senede 4 000 lira ayırmak suretiyle ev almaya muvaffak olur ve bu suretle kiradan 5 000 lira tasarruf temin ederse iyi bir yatırım yapmış ve hayat seviyesini bir miktar daha düzeltmiş ve net gelirini 26 000 liraya yükseltmiş olur. Şüphesiz durumunu, borç 15 sene bitince daha da düzeltmiş olacak ve diğer şartlar sabit kalmak üzere yıllık geliri 30 000 liraya yükselecektir.

Aynı misali memleketimize tatbik edelim:

1948 sabit fiyatlarıyla fert başına gayrisafi milli hâsıla son 10 senelik devre içerisinde şu seyri takibetmiştir.

<i>1948 de</i>	<i>502 TL</i>	<i>100 (1948 100 itibar edilirse)</i>
<i>1949 da</i>	<i>438 TL</i>	<i>87</i>
<i>1950 de</i>	<i>496 TL</i>	<i>99</i>
<i>1951 de</i>	<i>556 TL</i>	<i>110</i>
<i>1952 de</i>	<i>588 TL</i>	<i>117</i>
<i>1953 de</i>	<i>635 TL</i>	<i>126</i>
<i>1954 de</i>	<i>561 TL</i>	<i>112</i>
<i>1955 de</i>	<i>587 TL</i>	<i>117</i>
<i>1956 da</i>	<i>610 TL</i>	<i>122</i>

1957 de	631 TL	125
1958 de	680 TL	135

*Görülüyor ki; görülmemiş kalkınma edebiyatına mukabil muazzam borçlanmalara müncer olan yatırımlara ve hariçten temin edilen pek büyük yardımlara rağmen millet fertlerinin gelirlerinde husule gelen artış 10 sene gibi uzun bir devrede % 35'ten ibaret kalmış, bu inkişafın en önemli kısmı 1953 senesinde müsait giden iklim şartlarının tesiri ile ziraatten elde edilen gelirden husule gelmiştir. Nitekim 1953 yılından sonra 1958 yılına kadar bir gerileme vukubulmuştur **Seneden seneye olan inkişaf diğer bir ifade ile 10 senenin vasati artış nispeti o kadar cüz'î olmuştur ki, bunu görülmemiş bir kalkınma değil büyük bir başarısızlık kabul etmek icabeder. Bu kadar sarıh olan manzara karşısında sabık iktidar, kalkınma edebiyatına ve milletimizi aldatmaya, sabit fiyatlar yerine, enflasyondan dolayı şişmiş cari fiyatlara müstenit rakamlar kullanmak suretiyle devam etmiştir.***

Nitekim, 1948'de fert başına düşen gayrisafi milli hasıla 502 lira iken bunun 1958'de 1 460 liraya çıktığı böylece 10 yıl gibi kısa bir sürede % 291 nispetinde inkişaf kaydedildiği iddia olunmuştu. Halbuki bu rakamlar cari fiyatlara göre hesaplanmıştı ve 1948'den bu yana fiyatlarda husule gelen % 215 artış nazara alınmıyordu.

Hakiki artış ise yukarda da izah edildiği üzere % 291 değil sadece % 35'ten ibaret bulunuyordu.

Bu mevzuda mühim olan bir hususun da açıklanması zaruridir

10 yılda % 35 olan artış ortalama bir rakamı ifade ediyordu; bu rakama suni enflasyon tatbikatı ile yaratılan milyonerlerin kazançları da dahildi. Halbuki büyük servetler temin eden bir zümreye karşılık milletin köylü, işçi ve memur sınıfı devamlı surette fakirleşmekte idi. Meselâ; yapılan hesaplara göre, sabit gelirlili zümreden bir sınıf ücret erbabının hayat seviyesi ve geliri 1948'e nazaran 1958'de, zâhiren artan ücretine rağmen, % 50 nispetinde düşmüştü.

*Hulâsa olarak ifade edilmesi gerekirse, sakıt iktidarın 10 yıllık icraatı sonunda milletimize bıraktığı ağır borç yükü ve bozulmuş bir sosyal ve ekonomik nizama mukabil memleket ekonomisinin gelişmesinde temin ettiği **sözüm ona başarı ve kalkınma rakam olarak yukarda izah edildiği şekilde, bir hiçten ibarettir.***⁷⁸

78

8.1 milyar Dolar (7 197 ton altın eşdeğeri) yatırım, tamamlanmış ve hizmete açılmış. MBK'ya göre "HİÇTEN İBARET". Tarih göstermiştir ki, hiçten baret olan, tabii ki,

YATIRIMLAR ⁷⁹

27 Mayıs 1960 günü yatırımların durumu yukarıda anlatılan sakim politika neticesi nasıl bir manzara arz ediyordu?

*Milyarlar sarf olunarak girişilmiş yatırım teşebbüslerinin bir kısmı uzun zamandır sürüncemede bırakılmıştı, bir kısmı **memleket menfaatlerine zararlı** ve diğer bir kısmı da vazife göremez durumda idi.*

*Memleketimizin kalkınması ancak ve ancak yine de müsmir yatırımlar vasıtasıyla mümkündü. **O halde ne pahasına olursa olsun zararlı olanlarını, harcanan daha doğrusu heder edilen milyonlara rağmen cesaretle terk etmek icabediyordu.***

*Yarım kalmış yatırımlardan **en faydeli olanlarını birinci plânda ele almak ve süratle ikmal etmek ve diğerlerini tehir etmek gerekiyordu.***

*Ve her şeyden evvel sâkit iktidarın bir türlü yapmadığı yatırım programının süratle ikmal edilerek, **memleketimizi geliştirecek sahaların tesbiti icabediyordu.***

YATIRIMLARIN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ ⁸⁰

İnkılâp Hükümetinin karşılaştığı en çetin meselelerden birisi de hesapsız, ölçüsüz ve plânsız olarak başlanmış ve devamına finansman imkânsızlığı yüzünden maddeten imkân bulunmayan yatırımların süratle ele alınarak bir karara bağlanması zarureti olmuştur.

Başlanan yatırımlardan ekonomiye fayda sağlayacak olanlarının ikmalini başarabilmek için, cesaretle ve ciddiyetle mevzuun üzerine eğilmek ve yatırımlardan ekonomiye yük teşkil edenlerin hatalı olarak ele alınmış, lüks veya zararlı bulunanları terk etmek ve tetkike muhtaç bulunan veya önceliği daha zayıf olanlarını da tehir etmek gerekiyordu.

*Bunu sabık İktidar Hükümetleri yapmaktan acizdiler. Çünkü kendi hatalarını kabul etmek istemiyorlardı. Bilâkis hergün durumu daha da ağırlaştırıyorlar ve yeni yeni **plânsız, lüks yatırımlara** giriyorlardı.*

İnkılâp Hükümeti zümre ve bölge menfaatleri yerine millet menfaatini esas alarak yatırım işini derhal ele aldı.

8.1 milyar Dolarlık yatırım olamaz. Hiçten ibaret olan 27 Mayıs'ın kendisidir.

79

Sf. 25

80

Sf. 37 - 39

21 Haziran 1960 tarihinde Maliye Bakanlığı Müsteşarının Başkanlığında Bakanlık müsteşarlarından müteşekkil bir Komite kuruldu. Bu komite tâli eksper heyetleri teşkil ederek geceli gündüzlü âme sektörünün bilûmum yatırımlarını inceletti.

Her proje Müsteşarlar Komitesinden sonra 5 bakandan müteşekkil Komitede de birer birer tetkik edildi ve karara bağlandı.

Kısa zamanda yapılan çalışmaların neticeleri alınmış ve genel ve katma bütçeli daireler, İktisat Devlet Teşebbüs ve Teşekkülleri ile belediyeler, özel idareler ve sair idareler âme müesseselerinin irili ufaklı, ceman 4 965 projesi gözden geçirilmiştir.

Bunlardan 3 602 adedi genel ve katma bütçeli dairelere; (Projeler tutarı 8,3 milyar lira)

1 153 adedi İktisat Devlet Teşebbüs ve Teşekküllerine (Projeler tutarı 12,7 milyar lira)

210 adedi de belediye, özel idare ve diğer müesseselere (Projeler tutarı 979 milyon lira) aittir.

Bu suretle inceleme konusu olan projelerin tutarı takriben 22 milyar lirayı bulmaktadır.⁸¹

Genel ve katma bütçeli dairelerin tetkikleri neticesinde kısmen cari masrafları da ihtiva etmek üzere, 16 Ağustos 1960 tarihli Resmi Gazetede 50 ve 51 numaralı (10.8.1960 tarihli) iki kanun ile 468,8 ve 352,6 milyon liralık tahsisat mevkuftutulmuş ve bu suretle 1960 mali yılı için net olarak 513 milyon lira civarında bir tasarruf sağlanmıştır.

İktisadi Devlet Teşebbüs ve Teşekküllerinin 1 153 projesinden 665 adedinin devamına, 57 proje için munzam incelemeler yapılmasına, 305 adedinin tehirine ve 126 adedinin de terkine karar verilmiştir. Bunların tamamı için 3.7 milyar lira 1.51960 tarihine kadar sarf edilmiş bulunmaktadır. Tehir veya terk edilen 5,1 milyar liralık proje için 239 milyon lira sarf edilmiştir.

Belediye ve özel idare projelerine gelince; 210 projeden 37'si tehir, 32'si terk edilmiş, 124 adedinin devamı ile 17 adedinin munzam incelemeler sonuna kadar durdurulması uygun görülmüştür.

81

Yaklaşık 2.4 milyar Dolar. (2 131 ton altın eşdeğeri) Buna 300 milyon Dolarlık ERDEMİR dahil değil.

Terk veya tehir edilen proje tutarı 394 milyon lira olup bu projelerin aynı tarihe göre sarfiyat miktarı 13 milyon liradır. 210 projenin 1.5.1960'a kadar sarfiyat tutarı 168 milyon liradır.

Yukarıdaki izahlardan anlaşılacağı üzere İktisat Devlet teşebbüs ve teşekküllerinin devam veya yeni inceleme sonuna kadar durdurulmaması kararlaştırılan projelerinin bakiye sarfiyatı 4,4 milyar lira; belediye ve özel idarelerin ise 0,4 milyar lira civarındadır.

Genel ve katma bütçeli dairelerin 8,3 milyar liralık projeleri için takriben 2,9 milyar lira 1.5.1960'a kadar sarf edilmiş olup, bu meblâğdan terk ve tehir edilenlere ait kısım 1,5 milyar lira kadardır.

Hulâsa olarak; yapılan inceleme sonunda sakıt iktidarın 1 milyar 750 milyon lira harcadığı daha doğru bir ifade ile israf ettiği yarım kalmış yatırımlar terk veya tehir edilmiştir.

Herhangi bir yorum yapmak konusunu çok düşündüm. Sadece kısaca dört hususa işaret etmek istiyorum:

- DİE'nin 1948 sabit TL serisinin (yanlış) GSMH göstergelerine dayalı değerlendirme yapılmış. Yanlış, yanlış yorumlamışlar.
- Yatırımların bir bölümü lüks ve yararsız imiş: “Şov yatırımlar”!⁸²
- 1960 yılında devam eden kamu yatırımlarının toplamı 22 milyar TL imiş. 2.4 milyar Dolar. On yılda tamamlanmış yatırım 8.1 milyar Dolar eşdeğeri idi.
- **27 Mayıs'ta durdurulan yatırımların tamamı 1966 yılı sonuna kadar tamamlanmıştır.**

Yatırımları askıya almak, 11 Kasım 1938 günü başlamış, 13 Mayıs 1950'ye kadar *inatla* sürdürülmüş, 27 Mayıs sabahı yeniden hortlamış 15 Eki 1961 seçimlerine kadar yeniden yeşermiş bir anti-Kemalizm hastalığı idi. MBK bu illet konusunda, aşağıda Nihat Erim'den⁸³ alıntılacağım zihniyetin, mirasçısı idi:

“Amerikan büyükelçisi Marshall yardımı meselesini açtı. Marshall Planı İdaresi Mümessili Russel Dorr'un muhatap bulamamaktan sıkıntı çektiğini, Ekonomi Bakanının 30 – 40 yıl sonraki planlardan bahsettiğini,

⁸² Bkz. Ek - 15

⁸³ Nihat Erim, “Günlük” Sf. 312 – Tarih: 14 Aralık 1948

halbuki Marshall yardım sisteminin önümüzdeki iki-üç yıl içinde meyvelerini verecek yerlere para verebileceğini, Ekonomi Bakanının bunu anlamadığını, eğer bir bakanlık kurulmazsa ⁸⁴ bundan zarar göreceğimizi, Hasan Saka'nın bunun için kendisine söz vermiş olduğunu fakat hala bir netice çıkmadığını, 19 memlekette her birinin çoktan işini uydurmuş bulunduğunu, Türkiye'nin geride kaldığını söyledi...

ATATÜRK'ün

“Yatırım yağın ki iktisaden kuvvetli olalım”

Vizyonunu asla kabul etmeyen bir zihniyet. Kanser filan gibi ciddi bir illet !

MEHMET ARİF DEMİRER.....30 Ağustos 2005

*

KAYNAKÇA

A – Resmi Yayınlar

- İktisat Vekaleti “ŞARK RAPORU” 10 Aralık 1936 (Celal Bayar)
 Bkz Demokrat TÜRKİYE Dergisi Say 16
 DİE İstatistik Göstergeler No 380 – 510 - 2252
 DİE 1927 Sanayi Sayımı
 DİE 1959 Sanayi Envanteri
 DİE Sanayi ve İşyerleri Sayımı İmalat Sanayii 1964
 DİE Türkiye Milli Geliri 1948 – 1955 – 1962
 DPT Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1961-2 verileri Yayın tarihi: 1962)
 Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı: 50 yılda Türk Sanayi - 1973
 Cumhuriyetin 50 inci yılında Türkiye Demir Çelik İşletmeleri
 Cumhuriyetin 50 inci yılında SÜMERBANK
 T.C. Ulaştırma Bakanlığı 50 Yılda Ulaştırma
 E.İ.E. 33 Yıl 1935 – 1967 (Yazar Suad ERTEN)
 50 inci yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları – Bakanlık Yayını
 TSE Yayını “Kanunnamei İhtisabı Bursa 1502”
 Türkiye Birinci İstişari Enerji Kongresi 1953 – Bayındırlık Vekaleti yayını
 “SEKA TARİHİ” SEKA yayını.
 MKE Dergisi 45. Yıl Özel Sayısı:Tophane-i Amireden MKE Kurumu’na
 Milli Birlik Komitesi 1 Nolu Borşür 27 Ağustos 1960

B – Yarıresmi yayınlar

- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti:
 1930 Sanayi Kongresi-Raporlar-Zabıtlar 887 sh
 Hakimiyet-i Milliye 29 Ekim 1933 Onuncu Yıl Özel İlavesi 96 sayfa
 The Times Turkish Number (40 sh) ULUS’un çevirisi 32 sh
 Ulus Gazetesi 29 Ekim 1938 Onbeşinci Yıl Özel İlavesi 96 sayfa
 Ulus Gazetesi - 27 Ağustos 1938, The Times Turkish Number’ın çevirisi
 CHP – T.C. Onbeşinci Yıl Kitabı – 1938 650 sh
 İstanbul Sanayi Odası “İSO’nun Ellinci Yılında Türk Sanayii” 2002
 1964 Sanayi Kongresi – MMO Yayını 1964
 Montaj Sanayii 1970– MMO Yayınları
 TMMOB Mak Müh Odası Yayını :
 “Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii 1976”
 Türkiye Rehberi – Hüsamettin TOROS 1656 sayfa
 Türkiye Sanayicileri ve İmalatçıları Rehberi
 Ticaret ve Sanayi Ajansı 1964
 Türkiye Yıllığı – 1947
 Türkiye Yıllığı – 1962
 TÜRKŞEKERİN Öyküsü – Nazım Taygun -1993
 Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını:

Kuruluşu ve 1929-1973 Çalışmaları hk - 1974
Tariş Tarihi - 1993

C – Genel Liste

- AYDEMİR Şevket Süreyya “Cihan İktisadiyatında TÜRKİYE” 1931
 AYDINELLİ Şevket – “Türkiye’nin Enerji Ekonomisi”
 “Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri” içinde
 (Türk İktisat Cemiyeti yayını - 1944)
 BARKER Raporu “The Economy of Turkey” Dünya Bankası 1951
 BERKE Metin “Selanik Bankası’ndan İnterbank’a 110 Yıllık Mazi”
 Tarih Vakfı 2000 (1870 – 1912 Selanik sanayi kuruluşları hk ayrıntılı bilgi)
 ÇAVDAR Tevfik “Türkiye Ekonomisinin Tarihi” İMGE 2003
 CONKER Orhan “BÜYÜK TÜRKİYE” 1939
 DOĞRUEL Fatma + DOĞRUEL Suut “”TEKEL” Tarih Vakfı 2000
 İLKİN-TEKELİ
 “Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu” (1982)
 KAYRA Cahit “”38 Kuşağı” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2002 (1)
 KEPENEK-YENTÜRK “Türkiye Ekonomisi” Remzi 1994
 KEPENEK Yakup “Türkiye’de Kamu İktisadi Teşekkülleri” Gerçek 1990
 KOÇ Vehbi “Hayat Hikayem” 1973
 KOÇ Vehbi “Hatıralarım-Görüşlerim-Öğütlerim” 1987
 KOÇ 75 – KOÇ Topluluğunun 75 Yılı” 2001
 KURDAŞ Kemal “Bitmeyen Gaflet ve Türkiye Ekonomisinin Çöküşü”
 ODTÜ Geliştirme Vakfı 2003
 KURUÇ Bilsay “Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1: Cilt 1929 – 1932
 KURUÇ Bilsay “Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 2: Cilt 1933 – 1935
 KURUÇ Bilsay “Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi” Bilgi 1987
 KÜÇÜKERMEN Önder “Türk Cam Sanayii ve Şişe-Cam”
 KÜÇÜKERMEN Önder “Hereke Fabrikası”
 LINGEMAN R.E. “TURKEY – Economic and Commercial Conditions in
 Turkey” HMSO 1948
 MAKAL Mahmut “Bizim Köy” Bizim Köy Yayınları 1970 9. Baskı
 MUNTZ, T.G.A. “TURKEY – Economic and Commercial Conditions in
 Turkey” HMSO 1951
 NAHUM Bernar “KOÇ’ta 44 Yılım” 1988
 ÖLÇEN Ali Nejat “Kemalizmin Ekonomisi” Güldiken Yay. 1997
 ÖZGÜR Özlem “Sanayileşme ve Türkiye” Gerçek 1976
 PAMUK-KUMCU “Artık Herkes Milyoner “ Doğan Kitap 2002
 PAMUK-OWEN “20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi”
 Sabancı Üniversitesi 2002
 SU VE DSİ TARİHİ – Devlet Su İşleri Vakfı

- TANJU Sadun “Hacı Ömer” 1983
TAYANÇ Tunç “”Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl” 1973
TEZEL Yahya Sezai “Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950
Yurt Yayınları 2. Baskı 1982 – Kitap 4 Baskı yapmıştır
THORNBURG “Türkiye’nin Bugünkü Ekonomik Durumu” 1950
TCZB Matbaası (Kısaltılmış)
THORNBURG « Türkiye Nasıl Yükselir ? » Nebioğlu 1949 (Bkz Ek – 5)
TOKGÖZ Erdinç “Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914 – 2001
İmaj 2001
TOPRAK Zafer “SÜMERBANK”
TÜTENGİL Cavit Orhan “Türkiyenin Karayolları” 1961- Doçentlik Tezi
TUKSAVUL Muammer – “Doğudan Batıya ve Sonrası” - 1981
TURGUT Kaya “21. Yüzyılda Türkiye İlaç Sanayii” Yeni Türkiye Dergisi
ULUATAM Özhan “Geçmiş Bakmak ... Olaylar Kronolojisi 1920-2000”
YAŞA ve diğerleri “Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978
Akbank Kültür Yayını 1980
YENAL Oktay “Cumhuriyet’in İktisat Tarihi”

SANAYİLEŞMENİN TARİHÇESİ

ILGIN'a Bakar Gibi!

Mehmet Arif Demirer ile dostluğumuz 15 yıla yaklaşıyor. O Demokrat Parti kökenli, ben ise CHP'de doğup büyüdüm. Bulduğumuz yer; **“Kemalist – Demokrat Türkiye!”**

Mehmet Arif Beyin “demokrat” kavramı içinde Demokrat Parti, sanıyorum öncelikli. Ben, **“Laik ve Demokrat Türkiye”** tanımını içindeki yerimi, aynı manaya taşıyorum.

Ne denirse densin, sonunda, ikimizin amacı da Türk Ulusu'nun refah içinde kalkınması ve uygar bir sanayi toplumu haline gelmesidir. Çağdaş dünyada yerimizi almanın başka yolu var mı? Yok! O halde, amaçlarımızın doruğunda zerre kadar farkımızın olmadığına inanıyordum ve şimdi çok mutluyum. **Çünkü, haklı çıktım.**

***

Mehmet Arif Demirer, yıllarca uğraşarak, **“Türkiye'nin Sanayileşmesinin Tarihçesi; 1930 – 1965”** belgeselini hazırladı. Taslak halindeki metni inceleme önceliği tanıdığı için büyük onur duyuyorum. Zaten, haklı olduğumu bu yüzden vurguluyorum. Dedi ki: **“Bu taslak hakkında görüşlerinizi, istediğiniz uzunlukta ve istediğiniz eleştiri dozunda bir ay içinde lütfederseniz sevinirim.”**

Belgeselin taslak kapağı bile müthiş etkileyici:

“Atatürk, Pertek'ten Ilgın'a bakıyor.”

Büyük kurtarıcının elinde kasketi, çizmelerinin üstünde kendisine çok yakışan kırçilli takım elbisesi ile Pertek Halkevi'nin önünden, Ilgın'a bakıyor. Bu bakışta umut ve gurur adeta halay çıkıyor. Hem kendisine, hem de çok sevdiği milletine olan güvenini tazeliyor.

Demirer, çok etkilendiği bu olayı birkaç yıl önce de anlatmıştı:

“Atatürk , Pertek'te bir çocuğa bakıyor. Çocuk fakir ve belki hasta. Çünkü rengi sarı. 17 Kasım 1937 günü, Pertek'te diyor ki, eğer şeker fabrikalarının sayısı yirmiye çıkmaz ve şeker ekme kadar kolay alınır hale getirmesek, gürbüz çocuklara hasret kalacağız.”

Önderlik işte burada fıskırıyor. Büyük liderin halka güveni de buradan yükseliyor.

Atatürk'ün o sözleri ne anlama geliyor? Bunu, Sovyetler Birliği dağıldıktan hemen sonraları sık sık gittiğim Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde çıplak gözle yaşadım.

Kullanılan şekerin rengini ve şeklini görünce kafamda şimşekler çakmıştı.

O zaman anladım, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bana neden heyecan verdiğini.

Belki bu nedenle, Özbekistan'a şeker fabrikaları kurmak için Türkiye Cumhuriyeti kredi açtı!

Yani, **Atatürk**'ün sözlerinin, o topraklarda yüzyıllardır bize hasret kalan ortak tarih ve kültür kardeşliğinin yeni nesillere ulaştırılmasıydı. Türk çocukları, her yerde, gürbüz olmalıydı.

***

Mehmet Arif Demirer'in belgeselinde görülüyor ki, **“Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli altsektör olan şeker”** CHP döneminde ülkeye yayılmaya başlıyor. DP döneminde ise ekme alır gibi alınır hale geliyor.

Gerçek madem ki budur, itirazın anlamı mı var?

Bu gerçeğin ışığında, bundan böyle de, kalınan yerden ileriye koşmamız gerekiyor. Türkiye'nin bugünkü siyasi ihtiyacını kastediyorum.

CHP seçimle gitmeli, yerine DP seçimle gelmeli. Sonra sıra DP'ye gelmeli ve seçimle gitmeli idi. Her değişim, sandıktan çıkan iradeye dayanmalıydı.

Nehirlerin suyu başka kanallara akıtılarak ziyan edilmemeliydi.

Mehmet Arif Beyin babasının bakışında da bu demokratik yaklaşımın olduğunu, o dönemleri yaşayan ünlü siyaset adamlarından duymuştum.

Menderes'in bakanı ve muhalefetin de saygısını kazanmış **Arif Demirel**'den bahsediyorum. **Mehmet Arif** Bey, babasının çizgisinde aynı bayrağı taşımak için doğrultu tutarlılığından ödün vermiyor. Ama, bayrağı ellerine geçirenlerin zikzaklarını da içine pek sindiremiyor. Ben de, bizim cemahte aynı duyguları taşıyorum.

İdeolojik anlamda değil, çıkar için kulvar değiştirenleri içime hiç sindiremedim. Yollarımız bu noktada da, Kıbrıs ulusal davasında da düşüncelerimiz örtüşüyor. Taslak kitabı elime aldığımda, bu gerçekleri yerli yerine oturtmaya çalıştım.

***

Bunu daha başlangıçta kendisine söyledim:

“Bu büyük çabanız, sonunda gelip Celal Bayar döneminin İsmet İnönü'den daha üstün olduğunu kanıtlamaya dayandırılmış gibi algılanmasın istiyorum. O dönemlerde izlenen siyasetin gerginliği ve ekonomik yöntem farklılıkları bu kitapta yeşertilmesin.”

İlk incelememde kısa notlar çıkarmıştım.

Saniyorum, bu yüzden taslağı bir kez daha getirdi:

“Ne düşünüyorsan yaz, ama ben de yazdıklarına ne düşünüyorsam karşılık veririm.”

Ben yazıyorum.

Biliniz ki, **Mehmet Arif** Bey de yazacak.

Yazmalı!

Biz, iki dost olarak, konuşarak ve yazarak bir yerlerde buluştuk. Ülkenin tüm kesimleri, keşke bizim kadar, belli ortak noktalar arayıp kucaklaşabilseler.

***

Kitabın baş tarafında yer alan **Atatürk**'ün sanayi ile ilgili sözleri, köylü toplumundan millet yaratıp nereye götürmek istediğinin ipuçlarını da veriyor.

Atatürk, sanayileşmek isterken, hep kendi topraklarının altında olan kaynaklara bakıyor. Hep özüne güvenmek ve hakkını savunmak istiyor.

Demiri, çelik ya da kömürü, hep bu yüzden çıkarmak ve üretmek istiyor. Sanayii teşvik etmek için her fırsattan yararlanıyor ve yöneticilere yön gösteriyor.

Sanayi ve Endüstri, onun için hep ön planda ve öncelikli idi. Başka türlü gelişebilmek ve büyümek mümkün mü?

Mehmet Arif Demirer'in kitabına aldığı belgeler arasında bir Bursa gerçeği var ki, bugünün Türk Gençliği dünü ancak bu verilerle anlayabilir. Biz, o dönemin sıkıntılarını ve çabalarını bugünkü kuşaklara aktaramamanın ezikliğini ve çaresizliğini yaşıyoruz.

Atatürk, Bursa'da, "**Temenni ederim ki, Bursa'da her şeye ait fabrikalar çoğalsın, hiç olmazsa türbelerinin adedine yaklaşsın**" diyor. Morinos koyunların arttırılmasını istiyor ve sonra ne deniyor biliyor musunuz?

"Bu koyunlar domuz cinsindedir."

Mehmet Arif Bey, bugün bıyık altından güleceğimiz bu belgeleri dönemin gazetelerinden arayıp tarayarak gözler önüne seriyor.

Büyük kurtarıcının başlattığı hamleler arasındaki şeker ve dokuma sanayii ile kağıt, selüloz ve ipek fabrikalarının giderek kimya sanayiine oradan metalurjiye nasıl uzandığını görüyoruz.

Mehmet Arif Bey, Atatürk'ün üstüne titredığı ve çok önem verdiği planın nasıl durdurulduğunu, ölümünden hemen sonraki **İsmet İnönü** yönetimine bağlıyor.

Bakışı gerçekçi olabilir.

Ama, benim kültürüm, içimi sızlatan bu sahneyi asla görmek istemiyor.

Atatürk'ün "**sahip çıkın**" dediği plana ikinci kez, 27 Mayıs'ta dur denildiğini savunuyor. Bu yaklaşımını da duygusal buluyorum.

Belki de bana öyle geliyor.

Ancak, tam burada, 27 Mayıs'ı alkışlayanların da özeleştirilerini yapmalarını öneriyorum. Demokratik gelişim perspektifinden 27 Mayıs'ı bir daha gözleyip değerlendirsinler. Bırakalım bu belgeseli hazırlayan yazarın yapısını ve yazdıklarını. Demokrasinin işleyişi için bu özeleştiriyi gündeme getirmek gerekiyor.

1950 yılında, elindeki güç ve kudrete rağmen sandıktan çıkan iradeyle ihkişamlı kudretini yitiren CHP, 10 yıl sonra yine sandıktan çıkan iradeyle yönetimi eline geçirseydi şimdi neler olmazdı, neler. Hele de, sonraki dönemlerde, **Laik ve Demokratik Türkiye Cumhuriyeti** için endişe ve kaygıyla neden kalır mıydı?

Gelişmelere bir de bu pencereden baksak, yine de ders almak için hepimize yeter.

O zaman, sadece sanayileşmeye değil, büyük demokratik açılıma da dur denildiğini görürdük. 27 Mayıs'ı yapanlara saygısızlık etmek için böyle bir özeleştiriyi getirmiyorum. Aslında, gerçek demokratik işleyişe dur denildiğini çok geç farkettiğimi vurgulamak istiyorum.

Bunun yeri mi, değil mi?

Bilemem!

En çarpıcı olan nedir biliyor musunuz?

Kendi öz kalkınmamızın belgesel verilerine ulaşmak mümkün değil, bundan utanıyorum.

Mehmet Arif Beyin ortaya koyduğu asıl gerçek bu! Sanki unufak oldum!

Kitap, **Celal Bayar**'ın işbaşına getirilme nedenini bu sanayi hamlesine bağlıyor. **Bayar**'ın kendi söylevlerinden buraya varılıyor. Benim anlayamadığım, **İnönü** devrindeki kadronun bazı gerçekleri ne amaçla saklayıp gözden kaçırma gereği duymasıdır? Kitapta bu olguya varıyorsunuz. Doğru mu? Doğruysa neden?

Bayar da özel girişimcinin yapamadığını devletin yapacağını söylüyor ve uyguluyor. **Atatürk**'ün Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yaratmak istediği müteşebbis gücünü ise tetikliyor. Ama Başbakan olur olmaz, Şeker Fabrikaları yapımına aynı hızla devam ediyor. Buna karşı tavır almanın anlamı var mı?

Atatürk sonrası dönemin rakamlarına baktığınızda, siz de benim gibi duraklayabilirsiniz. Bu, bir hamlenin kösteklenmesi mi? İkinci Büyük Harbin zorunlu uygulaması mı? Demokrat Parti yıllarını incelerken, **Vehbi Koç**'un **Menderes** Hükümeti ile ilgili olarak kaleme aldığı mektubu ilgiyle okudum. Bunu bilmiyordum.

Oradaki tesbitler bugün dilimizde değil mi? Farklı şeyler mi söylüyoruz?

Vehbi Koç'un CHP'li olması, aileden gelen bir oldu. İzlediği iktisadi yol, uygulamaları ve yaptıkları liberal ve demokrat bir sermayedar olduğunu gösteriyor. Ama, belgeselde DP ile **Vehbi** Bey arasındaki çizgiye de özel önem veriliyor.

Belgeselin kaynakçaları insana çok çarpıcı geliyor.

Sadece adlarını okurken bile, insanın heyecan duyduğunu anlatmak çok zor.

Bu heyecan, Cumhuriyet Ekonomisi'nin tam bağımsızlık ilkesinden kaynaklanıyor. Şark Raporu'ndan tutun da, DİE Sanayi Envanterleri'ne, 50 Yılda Türk Sanayi belgeseline ve Seka Tarihi'ne uzanan çok sayıda belge. Ama, yine de az. Yine de yetersiz!

Resmi ve Yarı resmi yayınların toparlandığı bu yeni kitap, en azından, bazı kadrolara karşı yeni bir tartışmanın kapısını da aralıyor. Ben, **Mehmet Arif** Beyin, Kadro Hareketi ile boy ölçüşmeye hazır olduğunu hissettim. Belki yanlış mıdır. Ama varsa denemek isteyen, doğrusu ya bu tartışmayı ilgiyle izlemeye hazırım.

Hakimiyeti Milliyeye arşivinden de çok yararlanıyor. Bugün ikinci cumhuriyetçilik taslayan çevrelerin, bu belgelere bakmadan ortalıkta kelimelerine şaşıyorum:

“Milli Sanayiın Temelini On Yılda Attık.”

Bu manşetin dayandığı iradeyi de **Mustafa Kemal** gösteriyor:

“Hakimiyet Milletindir.”

Milli Sanayii de bu milletindir, anlamına gelmiyor mu?

Sadece Devletçilik olgusunu savunmuyor ki, milli sanayi içinde devletin de katkısı var, özel sektörün de. Yeter ki, bu millete hizmet eden bir sanayi olsun!

Şark Raporu'nda da var; hep kafamı kurcalayan sorudur.. Devlet ya da özel girişimci, doğu ve güneydoğuya yapılan her yatırımın, tüten her bacanın yaratacağı sosyal olgu, gelecekte daha bilinçli ve çağdaş bir toplumun müjdesini verecektir. O halde yatırımın hangi yöntemle değil, kimin veya kimlerin yapacağı değil, bizatihi yapılması milli çıkarımızdır.

Milli Sanayii, milli birliğin de çimentosudur da onun için!

Demirağlarla vatanın örülmesini iyi incelemek gerekiyor.

Osmanlı döneminde, yabancıların döşediği rayların sağında ve solundaki kilometrelerce arazinin neden yapımcı firmalara ait olması hükme bağlanmıştı? Hem yerüstü hem de yer altı kaynakları ile yabancılar sahipti.

Çünkü, Anadolu'nun madenlerini çıkarmak ve onları kendi ülkelerine taşımak üzere rayları dönüştürüyorlardı. Anadolu insanların çıkarına ya da kalkınmasına değil, kendilerine göre ve bir gün Sevr gibi bir dayatma sonunda paylaşımına göre döşemişlerdi. Cumhuriyet'in onuncu yıl marşındaki dizelerin anlamını ve yüceliğini bu yüzden çok önemli sayıyorum.

Denk Bütçe ve Düzgün Ödeme esasına dayanan Cumhuriyet Maliyesi'nin, Lozan müzakere masasındaki tehditlere dayandığını da biliyoruz. O yüzden önemsiyoruz.

Mensucattan ticarete, şekerden deniz taşımacılığına, bankacılıktan tekele ve hazineye uzanan yolun sonunda, 1937 kararını önemle vurguluyor belgesel kitap.

Katılırsınız, katılmazsınız. Ve fakat, bilinmeyenleri iddialı biçimde gözler önüne seriyor. Son bir, birbuçuk yılda Atatürk salt Hatay'ı mı kurtardı ve sürekli hasta mı yattı? Belgeseli okuyanlar buna ediyorlarsa, doğrusu gerçeklerini öğrenmek için ben de can atıyorum. Bu bir iddialı belgesel, karşı tezi varsa onun da iddialı olmasını bekleriz.

Birşeyleri takdir ederken, yapılmış inkılapları da hatırdan çıkarmamak gerekiyor. Belgeselde, bu uyarıyı da alıyoruz. Madencilik, elektrik üretimi, bankacılıkta yeni arayışlar, devletten özele uzanan arayışlar.. Savunma Sanayii belgelerine baktım; sürekli dışa bağımlılıktan kurtuluşun arayışları var. Neden? Çünkü, bu millet fakruzaruret içinde ve dışa bağımlılık yüzünden çekiyor. Belinde kırık olan bir insan gibi, medeniyet yarışında koşamıyor.

Atatürk'ün arayışı, ne olursa olsun, millet ve devlet olarak koşabilmek! Muasır Medeniyet seviyesinin üstüne çıkabilmek hedefinin anlamı işte bu! Çay işletmeciliği de, tekel fabrikaları da, Devlet Üretme çiftlikleri de, Sümerbank da, Etibank ve İş Bankası da, hep bu hedefin hamleleri olarak görülmeli.

Mehmet Arif Bey, bunun çarpıcı ayrıntılarına da örnekler veriyor. **Atatürk**'ün istikbal için göklere baktığı an ortaya çıkan **Nuri Demirağ** bunu çok güzel anlatıyor. **Erzurum'lu Nafiz Bey** olayı ise kitapta olmamasına rağmen, bunu tamamlıyor. **Erzurum'lu Nafiz Bey**, ordu Polatlı yakınlarında iken, bakıyor ki uçağımız yok, mal varlığını satıp savuruyorve iki uçağı satın alıp TBMM nezdinde, Meclis Hükümeti'nin emrine veriyor. İşte heyecan buur!

Mehmet Arif Beyin belgeselinde, Sanayi kuruluşlarının kuruluş yıllarına göre devlet ve özel sektör olarak sıralanmış listeleri, aslında 80 yılın özünü bize veriyor.

***

Belgeselin taslağını inceledim. İncelerken, içimden geldiği gibi yazdım. Merak ediyorum, **Mehmet Arif Demirer**, yazmamı istediği için pişman mı olacak?

Pişman olsa bile, kızmayacağına inanıyorum. Ve kendisini, belli noktalarda alınganlığım olsa bile, böyle bir belgeseli hazırladığı için yürekten kutluyorum. Keşke, bu ülkede **Mehmet Arif Demirer**'lerin sayısı giderek artsa.

İsmet Uluğ SOLAK

Gazeteci – yazar / Ankara – 18 Temmuz 2003..

Not: Sn İsmet Solak'ın lütfettiği yazının karakterleri ve paragraf yapısı aynen korunmuştur.

TARİHÇE’NİN TASLAĞINI İSMET SOLAK BEYE İYİ Kİ VERMİŞİM.....

Arkadaşım İsmet Solak hiç merak etmesin. Pişman değilim. Tam tersine böyle bir değerli eleştiri yazısı için kendisine teşekkür ediyorum.

36 numaralı ekin sonunda dediğim gibi her şeyden önce DİE-DPT hatalarını yoruma açıyorum.

35 yıllık bir dönemde sadece 15 yıl yaşanan sanayileşme süreci iki kez (1939 ve 1960) durdurulmamış olsa idi, savaşta biriktirilen altınlar 1945 yılında 4 Senelik 3 Numaralı Plan’daki yatırımlara dönüştürülmüş olsa idiler (13 Mart 1950 günü “Devlet Planı” için Amerika’dan mütehasıslar bekleniyordu. Bkz EK – 41) 1965 yılında Türkiye çok daha değişik ve ileri bir konumda olurdu, diyorum. Bunu da tartışmaya açıyorum.

İsmet Solak Beyin değindiği babamın bir sözü vardı: “Hayatım boyunca nerede ne yapmak gerekti ise, onu yapmaya çalıştım” Ben, 1934 –1938 arasında izlenen yatırım politikasını böyle değerlendiriyorum. Nüfusu on binden az olan Nazilli’ye kocaman bir basma fabrikası kuracak ve 1500 işçiye iş vereceksin ama Buldan’daki, Babadağ’daki el tezgahlarında çalışanları da unutmayacaksın – Atatürk’ün 1937 yılı ekim ayında Bayar’a talimatı.

Türkiye’nin Sanayileşmesinin Tarihçesi’nde önemli kişiler var. Tabii ki, Atatürk’ten Menderes’e kadar uzanan yelpazenin içinde İsmet İnönü’nün önemli bir yeri var. Keşke daha da önemli bir yeri olsa idi. Çalışmamın amacı kişileri övmek ya da yermek değildi – kesinlikle. Bu nedenle İsmet Solak müsterih olsun. Ben ne yazarsam yazayım İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti’nin önde gelen isimlerinden biridir. Bunu değiştirmeye ne benim ne de bir başkasının gücü yeter. Benim vurgulamaya çalıştığım başka bir şey. O da Atatürk ile İnönü’nün, *sanayileşme parantezinde*, değişik insanlar olmaları. Atatürk, “Yatırım yap ki iktisaden kuvvetli olalım” derken, İnönü altın biriktiriyor ve savaş sonrası beş yıl boyunca, hiçbirinin uygulamasını başlatamayacağı, planlar yaptırıyor. Üslup farkı.

Son olarak KADRO Hareketi hakkında birkaç söz. KADRO’nun tıpkıbasım ciltlerini birkaç kez okudum. Şevket Süreyya ile tanışmıştım. Çalışkan ama inatçı bir adamdı. Başka bir Türkiye’nin özlemini duyuyorlardı. Buğdayı bile devletleştireceklerdi – ellerinden gelse idi. Affetmediğim bir cümlesi vardır Şevket Süreyya’nın, 1937 eylül ayının Atatürk’ünü tanımlarken: “*Atatürk’e gelince, artık o hasta ve yalnızdı. Sinirliydi... o safhada alkolün tesiri yalnız alkol alınan saatlerde değil, günün alkol alınmayan saatlerinde de kendini gösteriyordu.*” **Atatürk Pertek’te, 17 Kasım 1937, ne hasta idi ne de yalnız.** İnanmayanlar kapaktaki fotoğrafa baksınlar... Mehmet Arif Demirer – 30.8.2003

EKLER

- 1 - İLK 15 YILDA VARILAN AŞAMA
 EK – 1 HAKİMİYET-İ MİLLİYE 10. YIL İLAVESİ “SANAYİ” BÖLÜMÜ.....
 EK – 2 1938 YILINDA İKİ GAZETE ÖZEL EKİNDE SANAYİ
 9 AĞUSTOS 1938 THE TIMES
 29 EKİM 1938 ULUS
- 2 - SANAYİ SEKTÖRÜNDE KAMU KURULUŞLARI
 EK – 3 ATATÜRK DÖNEMİNDE İKİ ARAŞTIRMA KURULUŞU:
 MTA – EİE VE ETİBANK .....
 EK – 4 KİTLER – 1962 YILINDA TASFİYE EDİLEN BİR KİT’İN ÖYKÜSÜ
 EK – 5 ÇELTİK TARLASINDAN ÇELİK FABRİKASINA .....
 EK – 6 KURUMLARIN FABRİKALARI + MÜESSESELERİ .....
 EK – 7 TÜRKİYE’DE HAVACILIK VE UÇAK SANAYİİ .....
 EK – 8 TÜRKİYE’DE TERSANELER .....
- 3 - ÖZELLİĞİ OLAN ALTSEKTÖRLER
 EK – 9 TÜRKİYE İŞ BANKASI’NIN İŞTİRAKLERİ .....
 EK – 10 UÇAK MOTORU FABRİKASI NASIL TRAKTÖR FABRİKASI
 OLDU? .....
 EK – 11 İLAÇ SEKTÖRÜ GENERAL PROF. DR. ENVER İZGÜ KATKISI ...
- 4 - SANAYİLEŞME İLE İLİŞKİLİ SEKTÖRLER - KURUMLAR
 EK – 12 ELEKTRİKSİZ ÜRETİM – EL SANATLARI .....
 EK – 13 ORMAN ÜRÜNLERİ SANAYİİ .....
 EK – 14 BİRLİKLER – TARİŞ + ÇUKOBİRLİK .....
 EK – 15 BANKALAR VE TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI .....
 EK – 16 T.C. GÜMRÜK REJİMİ VE SANAYİLEŞME
 EK – 17 SANAYİDE ARGE HARCAMALARI – FAALİYETLERİ
 EK – 18 KARAYOLLARI
 EK – 19 – 21 İÇİN ORTAK “GİRİŞ”
 EK – 19 DEMİRYOLLARI MI, KARAYOLLARI MI?
 EK – 20 TÜRKİYE’DE TAŞIMACILIK 1936 – 1965 VE ÇİMENTO
 FABRİKALARININ DAĞILIMI – TAŞIMACILIK ÖZEL EKİ
 EK – 21 BBYKP’DA ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ TAŞIMA ALTSEKTÖRÜ
 EK – 18 – 21 İLE İLGİLİ TABLO
 EK – 22 TÜRK STANDARTLAR ENSTİTÜSÜ - TSE
 EK – 23 TÜRKİYE’DE MADENCİLİK SEKTÖRÜ ÜRETİMİ + TABLO
 EK – 24 TÜRKİYE’DE ENERJİ SEKTÖRÜNDE ÜRETİM
 EK – 25 TÜRKİYE’DE PETROL ÜRÜNLERİ TÜKETİMİ + TABLO

- 5 - SANAYİNİN ÜLKE ÇAPINDA DAĞILIMI
 EK – 26 SANAYİNİN İLLERE DAĞILIMI
 EK – 27 ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ
- 6 - SANAYİLEŞMEDE İNSAN FAKTÖRÜ
 EK – 28 TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞMESİNDE İNSAN FAKTÖRÜ .....
 EK – 29 İŞÇİ ÜCRETLERİ VE SENDİKALILAŞMA .....
 EK – 30 SANAYİLEŞİRKEN KENTLEŞME VE SAĞLIK VE EĞİTİM SEKTÖRLERİ
- 7 - GÖZLEMLER-YANLIŞ GÖZLEMLER + YORUMLAR-YANLIŞ YORUMLAR
 EK – 31 BİR GAZETECİNİN GÖZLEMLERİ – METİN TOKER .....
 EK – 32 ŞOV YATIRIMLAR – TUFAN TÜRENÇ .....
 EK – 33 İŞADAMININ GÖZÜ İLE – MELİH GÜR SOY .....
 EK – 34 İŞADAMININ GÖZÜ İLE – İSHAK ALATON .....
 EK – 35 1945-1950 ARASINDA EKONOMİDE NELER OLDU?
 EK – 36 HAZİNE’DEKİ KEMAL BEYİN HAFIZASI ZAYIFLAMIS
 EK – 37A İNGİLİZ LINGEMAN 30 EYLÜL 1947 TARİHİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİ HAKKINDA NELER YAZMIŞ
 EK – 37B İNGİLİZ MUNTZ’A GÖRE TÜRKİYE’DE EKONOMİK VE TİCARİ ŞARTLAR – NİSAN-MAYIS 1950
 EK – 38 ÜÇ DEĞİŞİK KRONOLOJİDE EKONOMİ 1945 – 1950
 EK – 39 VANER PLANI – 4 SENELİK 3 NUMARALI PLAN VE DP
 EK – 40 ÖZHAN ULUATAM’IN KRONOLOJİSİ
 EK – 41 BAŞBAKAN ADNAN MENDERES’DEN “PLAN-BÜTÇE – YATIRIMLAR VE SANAYİLEŞME – RAFİNERİLER – BARAJLAR – YOLLAR – LİMANLAR – SİLOLAR – SAĞLIK VE EĞİTİM
 EK – 42 SANAYİ BAKANI SAMED AĞAOĞLU ANLATIYOR
 EK – 43 MALİYE BAKANI POLATKAN’IN 1960 BÜTÇE GEREKÇESİ
 EK – 44 DİE 1959 SANAYİ ENVANTERİ
 EK – 45 ULUSAL GELİR HESAPLARINDAKİ YANLIŞLIKLAR
 EK – 46 1964 SANAYİ KONGRESİNDE TARTIŞILANLAR – MONTAJ SANAYİNDE İLK ÜRETİM GÖSTERGELERİ
- 8 - ÇEŞİTLİ ÖZEL EKLER
 EK – 47 TÜRKİYE’DE “İLK”LER – FABRİKALARDA ÜRETİLEN “İLK” (YENİ) SANAYİ ÜRÜNLERİ.....
 EK – 48 SANAYİLEŞME SÜRECİNDE İLGİ ÇEKİCİ KM TAŞLARI .....
 EK – 49 KAYNAKÇA İLE İLGİLİ ÖZEL EK.....
 EK – 50 ÖZGEÇMİŞ.....
 SON EK – DİE’NİN 1964 İMALAT SANAYİİ TABLOSU.....

ULUS GAZETESİ

19 EYLÜL 1938

ULUS GAZETESİ

19 EYLÜL 1948

